

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУМАНІВСЬКА АЛЛА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 347.97/.99(477) «1944/1953»

**ДИСЕРТАЦІЯ
РАДЯНСЬКА СУДОВА СИСТЕМА В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ
УКРАЇНИ 1944 – 1953 рр.
(історико-правове дослідження)**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А.Я. Думанівська**

Науковий керівник: **Терлюк Іван Ярославович**

кандидат історичних наук, доцент

Львів – 2021

АНОТАЦІЯ

Думанівська А.Я. Радянська судова система в західних областях України 1944 – 1953 рр. (історико-правове дослідження). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2021.

Узагальнений короткий виклад основного змісту дисертації. У дисертації досліджено радянську судову систему в західних областях України 1944 – 1953 рр.

У першому розділі подано загальну характеристику стану наукового дослідження радянської судової системи в західних областях УРСР в 1944 – 1953 рр. Здійснено аналіз методів дослідження, що використовувались для вивчення наукової проблеми і досягнення достовірних результатів.

У другому розділі виділено п'ять основних етапів становлення радянської судової системи в Україні у 1920-ті – середині 1950-х років. Окреслено політичне становище в Західній Україні та правові основи відновлення радянського режиму і судової системи в перше післявоєнне десятиріччя. Зокрема, в західноукраїнському регіоні в повній мірі відновлено радянізацію управлінських органів, здійснено націоналізацію промисловості і колективізацію земель, поширено радянське законодавство і створено мережу судових органів, розбудовано радянську пенітенціарну систему.

У третьому розділі розглянуто питання партійного і державного нагляду за діяльністю судових установ. Вказано, що з метою оптимізації їхньої діяльності здійснювалися планові та позапланові перевірки роботи місцевих судів, а результати цих перевірок обговорювались на оперативних нарадах з суддями уже перевірених установ та тих, що підлягали перевірці. Передбачалися заохочення та покарання. Зокрема, після реорганізації у 1948

р. міністерства юстиції за помилки у провадженні правосуддя винних суддів притягали до дисциплінарної відповідальності.

Встановлено, що підготовка, розподіл і звільнення, судових кадрів, в західних областях УРСР, як й в республіці загалом, в післявоєнний період здійснювалися під загальним контролем партійних органів – КП(б)У, у чий «номенклатурі» перебували ті чи інші судові установи. Водночас наголошено, що більшість суддів були членами ВКП(б). Зокрема затвердження кандидатів на посаду суддів відбувалося через спеціальну перевірку, здійснювану відповідною партійною інстанцією республіканського чи обласного рівня.

Зазначено, що у перше післявоєнне десятиріччя в СРСР – УРСР бракувало кваліфікованих суддів, тому з метою підвищення кваліфікації суддів запроваджено короткотермінові курси в трьох і дев'яти місячних юридичних школах.

Окреслено місце та роль судових органів в державному апараті. Встановлено, що суддя в своїй професійній діяльності юридичними засобами забезпечував втілення в життя «політичної лінії партії», натомість абстракт «правосуддя» відігравав допоміжну роль. Зокрема, для притягнення до кримінальної відповідальності члена ВКП(б) вимагалася попередня згода відповідного партійного органу (зазвичай цьому передувало виключення з лав партії, або, навпаки, виведення обвинуваченого з-під кримінального провадження рішенням партійної інстанції).

Звернуто увагу на те, що судді були зобов'язані співпрацювати з місцевими партійно-державними органами та періодично звітувати їм про свою роботу в порядку партійної дисципліни, обов'язкової для усіх членів ВКП (б). Так, в 1948 р. після створення в складі обкомів партії відділів адміністративних органів посилювався контроль компартійних структур за діяльністю судів.

Водночас виконками місцевих Рад фінансували будівництво, підтримку у належному стані приміщень судів, ліній телефонного зв'язку, постачали тверде паливо і забезпечували транспортом, також вирішували житлові та

господарські проблеми, пов'язані з умовами життя і діяльності працівників судового апарату. Це, у свою чергу, створювало небезпеку корупційних схем.

Розкрито взаємодію суддів з прокуратурою та правоохоронними структурами у вирішенні важливих «політичних» завдань в західних областях УРСР. Працівники судового апарату брали активну участь в радянських виборчих кампаніях, у процесах колективізації, в боротьбі проти ОУН-івського підпілля тощо.

Наголошено на контролі компартії за випадками ухвалення виправдувальних вироків. Розглянуто діючу практику повідомлення прокурорів вищого рангу про кожну призупинену в суді справу і про кожний ухвалений виправдувальний вирок, та порядок повідомлення суддів в прокуратуру вищого рангу про кожну зупинену і закриту на підготовчому засіданні справу, яка надійшла із прокуратури району.

Встановлено, що в окремих випадках судові установи в західних областях України усе ж ухвалювали виправдувальні вироки і навіть намагалися стримувати маховик необґрунтованих репресій. Таке випередження у часі загальносоюзних процесів, розпочатих після смерті Й. Сталіна, пояснювалося не стільки втратою партійного контролю над судами, скільки необхідністю продумано комбінувати політику батога і пряника в проблемному західноукраїнському регіоні з метою його успішної радянзації.

Розкрито перебіг політичних та господарських кампаній в західноукраїнському регіоні УРСР у 1944 – 1953 рр. Зазначено, що з метою успішного проведення цих кампаній компартійними органами проводились наради за участю т. зв. активу, до складу якого входили й представники радянських судових установ. З'ясовано, що під час виборчих та сільськогосподарських кампаній відбувалась мобілізація суддівських кадрів за закріпленими за ними селами. Партійна відповідальність за успішне проведення кампаній змушувала суддів ігнорувати професійні обов'язки, на тривалий час залишати робочі кабінети та зали судових засідань, час відведений на розгляд справ, суттєво скорочувався. Звернуто увагу на те що

судді регулярно (навіть не у час агітаційних кампаній) займалися агітаційно-пропагандистською роботою, формально пов'язаною з «роз'ясненням населенню суті і положень радянських законів», а фактично з радянською агітацією.

У четвертому розділі здійснено аналіз правового регулювання діяльності суддів. Встановлено, що право ототожнювалося із законом, а нормативно-правовий акт фактично визнавався єдиним формальним джерелом права.

Зокрема, встановлено, що правовими основами регулювання судочинства були Конституції СРСР – УРСР які формально розширили і закріпили демократичні принципи організації і діяльності радянських судів, а також Закон про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік від 16 серпня 1938 р. На території УРСР діяли також Постанови ВУЦВК та РНК УРСР, що регулювали роботу судів.

Акцентовано увагу на тому, що радянське правосуддя де-юре діяло в правовому полі, формально визначеному радянськими законами. Однак, додатково до цих законів видавалися партійні, радянські й відомчі постанови, укази, директиви, інструкції, циркуляри і роз'яснення, що докорінно міняли суть, зміст і порядок застосування законів, та іноді зводили їх значення нанівець.

З'ясоване місце і роль формально незалежного радянського суду з українським національно-визвольним рухом в західноукраїнському регіоні. Підкреслено узаконення масових репресій не тільки щодо учасників ОУН і УПА, а й осіб, пов'язаних з ними родинними зв'язками. Зокрема з цього приводу ухвалено низку постанов та роз'яснень Верховного Суду республіки.

Встановлено, що з метою залякування місцевого населення і підпільників з мовчазної згоди судів широко практикувалися різного роду провокації, фальсифікації доказів та привселюдні страти засуджених повстанців, а подальша політизація кримінального процесу зумовила поширення позасудового переслідування і засудження «списками» що призвело до масового вивезення повстанців та їх родин.

Визначено, що після завершення війни суди практикували закриті судові процеси, а 5 вересня 1949 р. постановою Політбюро ЦК ВКП (б) введено відкриті судові процеси над учасниками ОУН-івського підпілля.

Встановлено, що в радянському кримінальному процесі підсудний, обвинувачений у скоєнні «політичного» злочину, не мав змоги у повному об'ємі скористатися власними процесуальними правами, оскільки суддя підпорядковувався передусім т. зв. партійній дисципліні, а не процесуальним вимогам радянського законодавства.

Встановлено, що участь захисника в судовому процесі не відіграла якої-небудь суттєвої ролі, оскільки радянський режим установив тотальний контроль не лише над суддівським корпусом, але й над адвокатською колегією.

Вказано, що радянське законодавство передбачало можливість призначення до двох десятків різного роду кримінальних покарань, однак найбільш поширеними в СРСР – УРСР видами покарання де-факто були лише три з них: виправно-трудова табори (ИТЛ), тюремне ув'язнення («крытка») і смертна кара (формально відмінена у 1948 р.). Запропоновано власне пояснення такого стану речей – осіб, визнаних «невиправними» ворогами радянської влади, передбачалося відразу знищити фізично; менш вороже настроєних – максимально використати на різного роду «стройках пятилетки», які у більшості випадків здійснювалися потугами ГУЛАГу. Відтак у суддів існував свого роду неформальний обов'язок безперебійного постачання «кадрів» нелюдській ГУЛАГівській системі.

Відмічено (в СРСР та УРСР) протягом 1945 – 1953 рр. посилення репресії щодо загально-кримінальних справ, що супроводжувалось прийняттям низки нормативно-правових актів, якими влада легалізувала суворі заходи щодо осіб, обвинувачених у спекуляції, вчиненні абортів, хуліганстві, самогоноварінні, крадіжках тощо. Суддям було, звісно, неофіційно, запропоновано безперебійно постачати до установ ГУЛАГу якомога більше вимушених «будівників комунізму». Це давалося взнаки на суворості

винесених вироків навіть за незначні порушення т. зв. соціалістичної законності.

Під цим кутом зору розглянуто вироби судів у справах щодо порушників трудового законодавства (за самовільне залишення роботи, за прогул без поважної причини, за виробіток обов'язкового мінімуму трудовнів колгоспниками тощо). Вказано, що надмірна суворість вироків щодо ситуативних порушників трудового законодавства, введена Указами Президії ВР Союзу РСР від 26 червня 1940 р. та 15 квітня 1942 р., не залишала суддям простору для самостійності винесених вироків.

Подано огляд розгляду суддями судів західних областей УРСР цивільних справ. Радянське законодавство, на відміну від законів «буржуазних Другої Речі Посполитої, а також міжвоєнних ЧСР та Румунії, формально дотримувалося презумпції державного захисту «експлуатованих класів», а також прав жінки і матері, що далеко не завжди сприяло об'єктивному розгляду цивільних справ.

У Висновках, окрім науково-обґрунтованих оцінок радянського суду післявоєнної доби, запропоновано певні практичні рекомендації для сучасної системи українського судочинства.

Ключові слова: радянська західноукраїнських земель, радянська судова система в 1944 – 1953 рр., радянський суд і його особливості, компартійний контроль над судовою системою УРСР, кадрове забезпечення радянських судів, питання самостійності радянської судової системи.

ANNOTATION

Dumanivska A.Y. The Soviet judicial system in the Western regions of Ukraine in 1944-1953 years (historical and legal research). - Qualifying research paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the academic degree of Candidate of Juridical Sciences (PhD in Law) Degree in Law, speciality 12.00.01 "Theory and History of State and Law;

History of Political and Legal Studies. - Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2021.

A summary of the main content of the dissertation is summarized. The dissertation deals with the Soviet judicial system in the western regions of Ukraine in 1944-1953.

The first section presents a general description of the state of scientific research of the Soviet judicial system in the western regions of the USSR in 1944-1953. An analysis of the research methods used to study the scientific problem and achieve reliable results was performed.

The second section identifies five main stages in the formation of the Soviet judicial system in Ukraine in the 1920s and mid-1950s. The political situation in Western Ukraine and the legal basis for the restoration of the Soviet regime and judicial system in the first postwar decade are outlined. In particular, in the western Ukrainian region, the Sovietization of administrative bodies was fully restored, the nationalization of industry and collectivization of lands was carried out, Soviet legislation was expanded and a network of judicial bodies was created, and the Soviet penitentiary system was developed.

The third section considers the issues of party and state supervision over the activities of judicial institutions. It is stated that in order to optimize their activities, scheduled and unscheduled inspections of local courts were carried out, and the results of these inspections were discussed at operational meetings with judges of already inspected institutions and those that were subject to inspection. Encouragement and punishment were provided. In particular, after the reorganization in 1948 of the Ministry of Justice, guilty judges were brought to disciplinary responsibility for errors in the administration of justice.

It is established that the training, distribution and dismissal of judicial personnel in the western regions of the USSR, as well as in the republic as a whole, in the postwar period were carried out under the general control of party bodies - KP (b) U, in whose "nomenclature" were certain judicial institutions. At the same time, it was emphasized that the majority of judges were members of the CPSU (B).

In particular, the approval of candidates for the position of judges took place through a special inspection carried out by the relevant party instance at the republican or regional level.

It is noted that in the first post-war decade in the USSR - USSR there was a shortage of qualified judges, so in order to improve the skills of judges introduced short-term courses in three and nine-month law schools.

The place and role of judicial bodies in the state apparatus are outlined. It has been established that a judge in his professional activity by legal means ensured the implementation of the "political line of the party", while the abstract of "justice" played a supporting role. In particular, prosecuting a member of the CPSU (B) required the prior consent of the relevant party body (usually preceded by expulsion from the party, or, conversely, removal of the accused from criminal proceedings by a decision of the party).

Attention was drawn to the fact that judges were obliged to cooperate with local party-state bodies and periodically report to them on their work in the manner of party discipline, which was obligatory for all members of the CPSU (b). Thus, in 1948, after the creation of administrative departments within the party's regional committees, the control of party structures over the activities of the courts intensified.

At the same time, the executive committees of the local councils financed the construction, proper maintenance of the court premises, telephone lines, supplied solid fuel and transport, as well as solved housing and economic problems related to the living and working conditions of the court staff. This, in turn, created a danger of corruption schemes.

The interaction of judges with the prosecutor's office and law enforcement agencies in solving important "political" tasks in the western regions of the USSR is revealed. The judiciary took an active part in the Soviet election campaigns, in the collectivization process, in the struggle against the OUN underground, and so on.

Emphasis is placed on the Communist Party's control over acquittals. The current practice of notifying senior prosecutors of each case suspended in court and

of each acquittal passed, and the procedure for notifying judges to the higher-ranking prosecutor's office of each case suspended and closed at the preparatory hearing from the district prosecutor's office are considered.

It has been established that in some cases judicial institutions in the western regions of Ukraine still issued acquittals and even tried to restrain the flywheel of unjustified repression. This advance in the time of all-Union processes, which began after the death of J. Stalin, was explained not so much by the loss of party control over the courts, but by the need to combine the policy of whip and gingerbread in the troubled western region for its successful Sovietization.

The course of political and economic campaigns in the western Ukrainian region of the Ukrainian SSR in 1944 - 1953 is revealed. It is noted that in order to successfully conduct these campaigns, the party bodies held meetings with the participation of the so-called asset, which included representatives of Soviet judicial institutions. It was found that during the election and agricultural campaigns, judges were mobilized in the villages assigned to them. The party's responsibility for the success of the campaigns forced judges to ignore their professional responsibilities, to leave offices and courtrooms for a long time, and the time allotted for the consideration of cases was significantly reduced. It is noted that judges regularly (not even during campaign campaigns) engaged in propaganda work, formally related to "explaining to the public the essence and provisions of Soviet law," and in fact to Soviet propaganda.

The fourth section analyzes the legal regulation of judges. It was established that the law was identified with the law, and the normative legal act was in fact recognized as the only formal source of law.

In particular, it was established that the legal basis for the regulation of justice were the Constitution of the USSR - USSR, which formally expanded and consolidated the democratic principles of organization and operation of Soviet courts, as well as the Law on the Judiciary of the USSR, Union and Autonomous Republics of August 16, 1938. Resolutions of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the SNC of the Ukrainian SSR, which regulated the work of courts.

Emphasis is placed on the fact that Soviet justice de jure operated in the legal field formally defined by Soviet law. However, in addition to these laws, party, Soviet, and departmental decrees, edicts, directives, instructions, circulars, and explanations were issued that radically changed the nature, content, and application of the laws, and sometimes nullified them.

The place and role of a formally independent Soviet court with the Ukrainian national liberation movement in the western Ukrainian region have been clarified. The legalization of mass repressions not only against members of the OUN and UPA, but also by persons connected with them by family ties was emphasized. In particular, a number of rulings and explanations of the Supreme Court of the republic were adopted in this regard.

It was established that in order to intimidate the local population and underground with the tacit consent of the courts, various provocations, falsification of evidence and public executions of convicted insurgents were widely practiced, and further politicization of the criminal process led to the spread of extrajudicial persecution and families.

It is determined that after the end of the war the courts practiced closed trials, and on September 5, 1949, by a resolution of the Politburo of the Central Committee of the CPSU (b), open trials were introduced against members of the OUN underground.

It was established that in the Soviet criminal process the defendant accused of committing a "political" crime was not able to fully exercise his procedural rights, as the judge was subject primarily to so-called party discipline and not to the procedural requirements of Soviet law.

It was established that the defense counsel's participation in the trial did not play any significant role, as the Soviet regime established total control not only over the judiciary but also over the bar.

It is stated that the Soviet legislation provided for the possibility of imposing up to two dozen different types of criminal punishments, but the most common types of punishment in the USSR - USSR were de facto only three of them:

correctional labor camps (ITL), imprisonment ("cover").) and the death penalty (formally abolished in 1948). An own explanation of this state of affairs was proposed - persons recognized as "incorrigible" enemies of the Soviet government were supposed to be physically destroyed immediately; less hostile - to use as much as possible on various "construction sites of the Five-Year Plan", which in most cases were carried out by the Gulag. As a result, judges had a kind of informal duty to provide uninterrupted "personnel" to the inhuman Gulag system.

It was noted (in the USSR and the Ukrainian SSR) during 1945 - 1953 the intensification of repression in general criminal cases, accompanied by the adoption of a number of regulations by which the authorities legalized severe measures against persons accused of speculation, abortion, hooliganism, home brewing, theft, etc. The judges were, of course, unofficially asked to supply as many forced "builders of communism" as possible to the Gulag. This was reflected in the severity of the sentences passed, even for minor violations of so-called socialist legality.

From this angle, the choir considered the verdicts of courts in cases of violators of labor legislation (for leaving work illegally, for absenteeism without good reason, for the production of a mandatory minimum of working days by collective farmers, etc.). It is stated that the excessive severity of sentences for situational violators of labor legislation, introduced by Decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR of June 26, 1940 and April 15, 1942, did not leave judges room for independence of sentences.

An overview of the consideration of civil cases by judges of the courts of the western regions of the USSR is presented. Soviet law, unlike the bourgeois laws of the Second Rzeczpospolita, as well as the interwar Czechoslovakia and Romania, formally adhered to the presumption of state protection of the "exploited classes" and the rights of women and mothers, which did not always promote objective civil proceedings.

In the Conclusions, in addition to scientifically substantiated assessments of the Soviet court of the postwar period, certain practical recommendations for the

modern system of Ukrainian justice are offered.

Key words: Sovietization of Western Ukrainian lands, Soviet judicial system in 1944 - 1953, Soviet court and its features, Communist Party control over the judicial system of the USSR, staffing of Soviet courts, the question of independence of the Soviet judicial system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Думанівська А. Я. Судові процеси як засіб боротьби з українським національно-визвольним рухом в західних областях УРСР в 1944–1953 рр. *Митна справа*. 2013. № 2 (86). С. 30–35.

2. Думанівська А. Я. Політико-правові засади становлення і розвитку радянської судової системи в Україні у 1918–1953 рр. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 21, ч. I. С. 41–44.

3. Думанівская А. Я. Правовые основы регулирования выборов народных судей в западных областях Украинской ССР в 1948–1949 гг. *Северный регион: наука, образование, культура*. 2013. № 1. С. 254–261 (Росія).

4. Думанівська А. Я. Кадрове забезпечення суддів у західних областях Української РСР в 1944–1953 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 8–14.

5. Думанівська А. Я. Залучення суддів до участі в господарських кампаніях в західних областях Української РСР у 1944 – 1953 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 8. С. 12–15.

6. Думанівская А. Я. Подконтрольность судов компартийным органам в западных областях УССР в 1944–1953 рр. *Legea și Viata*. 2014. Nr. 5/2 (269). С. 84–88 (Молдова).

7. Думанівська А.Я. Взаємодія суддів із прокуратурою та правоохоронними структурами в західних областях Української РСР 1944–1953 рр. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 5 (33).

С. 83–88 (Польща).

8. Думанівська А.Я. Судові органи в боротьбі з кримінальною злочинністю в західних областях Української РСР 1944–1953 рр. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2021. №1. С. 45–51 (Німеччина).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Думанівська А.Я. Радянська судова реформа 1922–1929 рр. та її реалізація в УСРР. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез I Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 25 квітня 2012 р.). Львів: Національний ун-т «Львівська Політехніка», 2012. С. 224 – 227.

10. Думанівська А.Я. Основні етапи розвитку судової системи в УСРР 1920-х – середини 1950-х рр. *Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: історія і сучасність: матеріали Першої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції.* (м. Львів, 18 травня 2012 р.). Львів: ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2012. Вип. 1. С. 37 – 39.

11. Думанівська А.Я. Конституція УРСР 1937 р.: питання судоустрою і судочинства. *Конституціоналізм в Україні (ідеї, концепції, доктрини): історія і сучасність: матеріали Другої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції.* (м. Львів, 25 квітня 2013 р.). Львів: ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2013. Вип. 2. С. 14 – 17.

12. Думанівська А.Я. Політика кадрового забезпечення органу юстиції – судових виконавців – у західних областях УРСР. *Політико-правова ідеологія українського національного державотворення: проблеми формування та еволюції (історико-теоретичний вимір): матеріали Третьої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції.* (м. Львів, 20 травня 2014 р.). Львів: ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2014. Вип. 3. С. 29 – 33.

13. Думанівська А.Я. Розгляд судами справ про розірвання шлюбу у західних областях Української РСР в 1944–1953 рр. *Юридичні науки: дослідження та європейські іновачії: збірник тез Міжнародної науково-*

практичної конференції. (м.Ченстохова, Республіка Польща, 23-24 квітня 2021 р.). Полонійна академія в Ченстохові, 2021. Вип. 1 С. 18–22.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВЛКСМ – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді
ВТ – Військовий трибунал
ВТТ – Виправно-трудоий табір (табори)
ДАВО – Державний архів Волинської області
ДАЗО – Державний архів Закарпатської області
ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області
ДАЛО – Державний архів Львівської області
ДАРО – Державний архів Рівненської області
ДАЧО – Державний архів Чернівецької області
КК – Кримінальний кодекс
КПК – Кримінально-процесуальний кодекс
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МДБ – Міністерство державної безпеки
МТС – машинно-тракторна станція
МЮ – Міністерство юстиції
Нарсудді – народні судді
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки
ОК КП(б)У – Обласний комітет комуністичної партії (більшовиків) України
Обком – Обласний комітет
ОН – Особлива нарада
ОУН – Організація українських націоналістів
ПВР – Президія Верховної Ради
Райком – Районний комітет комуністичної партії (більшовиків) України

РК КП(б)У – Районний комітет комуністичної партії (більшовиків)

України

РНК – Рада народних комісарів

РМ УРСР – Рада міністрів Українська Радянської Соціалістичної

Республіки

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УМЮ – Управління Міністерства юстиції

УНКВС – Управління Народного комісаріату внутрішніх справ

УНКЮ – Управління Народного комісаріату юстиції

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільно-процесуальний кодекс

ЦК КП(б)У – Центральний комітет комуністичної партії (більшовиків)

України

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	20
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
1.1 Стан наукової розробки проблеми.....	28
1.2 Огляд джерельної бази.....	40
1.3 Методологія дослідження.....	47
Висновки до розділу 1.....	51
Розділ 2. ВІДНОВЛЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ. СУДОВІ ОРГАНИ СРСР– УРСР У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	54
2.1 Основні етапи становлення і розвитку радянської судової системи в Україні та правові основи регулювання її діяльності в тоталітарному суспільстві (1920-ті – середина 1950-х рр.).....	54
2.2 Політико-правові основи відновлення (1944 р.) і зміцнення радянського режиму в західноукраїнському регіоні. Створення мережі судових органів.....	63
Висновки до розділу 2.....	73
Розділ 3. РАДЯНСЬКА СУДОВА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ.....	75
3.1 Структура та організація роботи судових органів.....	75
3.2 Компетенція та кадрове забезпечення.....	91
3.3 Місце та роль судових органів в державному апараті (радянській моделі взаємодії гілок влади). Взаємодія суду з місцевими партійно- державними органами.....	103

3.4 Взаємодія судових органів з прокуратурою та правоохоронними структурами.....	117
3.5 Судові органи в проведенні загальнодержавних кампаній та місцевих починів й ініціатив.....	126
Висновки до розділу 3.....	135
Розділ 4. РАДЯНСЬКИЙ СУД ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА СКЛАДОВА РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СРСР–УРСР В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ.....	137
4.1 Радянське законодавство як правова основа діяльності суду. Тиск партійно-радянських органів.....	137
4.2 Місце і роль радянського суду у боротьбі з українським національно-визвольним рухом.....	146
4.3 Судові органи у боротьбі з кримінальною злочинністю.....	163
4.4 Судові органи у боротьбі з порушеннями трудового законодавства....	175
4.5 Особливості розгляду цивільно-правових справ.....	187
Висновки до розділу 4.....	200
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	263

ВСТУП

Актуальність теми. У період реалізації судової реформи нашої держави важливим і актуальним є вивчення історичного досвіду. Головною метою судово-правової реформи в Україні визначено формування незалежної судової системи та її наближення до європейських стандартів. Натомість діюча модель судової системи в Україні має глибокі радянські корені (передусім зрощення гілок влади, що породжує т.зв. телефонне право). Її реорганізація неможлива без чіткого розуміння того, від якої історичної спадщини ми відмовляємося.

В історії судової системи України особливе місце посідає період з 1944 – 1953 рр. В західноукраїнському регіоні, як і в цілому по Союзу РСР, він характеризується причетністю судової системи до масових репресій проти «ворогів народу» та загальнодержавних кампаній «боротьби за ...» та «боротьби з ...». Разом з тим на теренах західних областей УРСР судова система мала певні регіональні особливості, зокрема кадрові, національні тощо.

Науковим підґрунтям дослідження судової системи Союзу РСР служать праці представників радянської юридичної школи: Г. Аксененка, М. Бакуліна, С. Бородіна, В. Божева, А. Вишинського, Я. Гехмана, С. Голунського, І. Голякова, Д. Карєва, М. Кожевникова, Г. Петухова, І. Перлова, П. Пятницького, В. Семенова, І. Скороходова, М. Строгович, А. Сухарева. Питання історії судової системи Української РСР в післявоєнний період досліджували П. Гураль, М. Настюк, В. Павленко, М. Парпан, Д. Сусло. Однак це праці із ідеологічною складовою, на яких потужно позначилися радянська цензура та самоцензура авторів.

У пострадянський період радянську судову систему досліджували вітчизняні науковці (В. Гринюк, Л. Маймескулов, О. Мироненко, В. Окіпнюк, Ю. Олійник, Б. Потильчак, П. Рекотов, Г. Усеїнова, І. Усенко, Ю. Хоптяр, С. Черниченко, В. Чисніков) і зарубіжні науковці (Х. Берман, О. Кодінцев, Г. Ріттершпорн, П. Соломон, Р. Шарлет. Проте дослідженню судової системи

в західних областях України у перше повоєнне десятиріччя приділено, як на наш погляд, недостатньо уваги, зокрема відсутні спеціальні праці з цієї тематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації безпосередньо відповідає напряму наукової діяльності кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»: «Історико-правові засади українського державотворення: інституційні та ідеологічні аспекти; правовий механізм радянзації західних областей Української РСР» (державний реєстраційний номер 0114U005463).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у науковій реконструкції й узагальненні теорії і практики організації та діяльності радянської судової системи у західних областях Української РСР у 1944–1953 рр. з її характерними рисами та особливостями. Ставиться наукове завдання показати місце та визначити роль судової системи у відновленні та зміцненні у західних областях УРСР радянської форми державності.

Мета обумовила такі *основні завдання дослідження*:

- визначити ступінь наукового опрацювання проблеми шляхом аналізу наявного масиву спеціально-юридичної та історико-правової літератури;
- на підставі вивчення напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців та опрацювання виявлених дисертантом архівних джерел сформулювати теоретичне підґрунтя та джерельну базу дослідження;
- визначити умови формування судової системи в тоталітарному суспільстві, її особливості;
- дати об'єктивну історико-правову оцінку правовим основам діяльності радянського суду;
- проаналізувати процесуально-правові аспекти здійснення радянського судочинства;
- дослідити організацію діяльності судових установ в західноукраїнському регіоні у післявоєнний період;

- відобразити кадрове забезпечення судових установ, розглянувши питання про професійну освіту суддів в перше післявоєнне десятиріччя;
- показати місце і роль суддівського корпусу в радянському державному апараті, його взаємодію із місцевими компартійними і державними органами, з прокуратурою та іншими правоохоронними органами;
- розкрити роль суддівського апарату у проведенні загальнодержавних політичних і господарських кампаній;
- розкрити роль судових установ західноукраїнських областей у боротьбі з українським націоналістичним підпіллям;
- охарактеризувати загальні тенденції та особливості радянського судочинства періоду 1944 – 1953 рр. при розгляді кримінальних справ, з врахуванням загальних тенденцій та регіональної специфіки;
- показати особливості радянського судочинства періоду 1944 – 1953 рр. при розгляді цивільних справ, а також вплив на судову практику загальних тенденцій та регіональної специфіки;
- на основі вивчення досвіду організації радянського судочинства виробити пропозиції для реформування діючої судово-правової реформи в Україні.

Об'єктом дослідження є радянська судова система у західноукраїнському регіоні в 1944 – 1953 рр.

Предметом дослідження є загальні характеристики та регіональні особливості організації та діяльності радянських судових органів у західних областях УРСР у зазначений період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від часу повернення структур т. зв. радянської влади на західноукраїнські землі в умовах завершення Другої світової війни та відновлення політики т. зв. соціалістичних перетворень до початку процесів десталінізації, яка означала перегляд ролі та місця правоохоронних структур, зокрема й судів, в радянському суспільстві. Конкретні завдання дослідження вимагали часткового розширення його хронологічних рамок, зокрема, в частині аналізу

етапів становлення радянської судової системи в Україні з 1920-х до середини 1950-х рр.

Локалізація дослідження визначеними часовими межами дозволяє відновити картину унікального «правового» експеримента щодо створення сталінським тоталітарним режимом залежних, керованих, універсальних судових органів як ефективної структури державного терору проти власного населення.

Територіальні межі дослідження охоплюють географічно західні етнічні українські землі, що увійшли до складу УРСР–СРСР упродовж 1939–1940 рр. як Дрогобицька, Львівська, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Чернівецька, Станіславська області; у січні 1946 р. – Закарпатська область. Адміністративно-територіальний устрій, назви областей, районів, населених пунктів, господарських й промислових установ, колгоспів тощо подаються такими, якими вони були у досліджуваній період.

Методи дослідження. Достовірність отриманих результатів та висновків відповідно до визначеної мети і завдань забезпечується використанням низки філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-правових методів пізнання. У сукупності вони стали важливим засобом розкриття теми.

Активного застосування в дисертації отримали загальнонаукові методи. Завдяки аналітичному вивченню емпіричних даних джерельної бази дисертаційного дослідження реконструйовано діяльність радянської судової системи західноукраїнських областей на основі методу синтезу. Місце радянського суду в державному апараті в післявоєнний період досліджується за допомогою системно-структурного методу (*підрозділ 3.3*). Порівняльний метод застосовувався при співставленні функцій судової системи, її структури і компетенції протягом досліджуваного періоду (1944–1953 рр.), зокрема, автор порівнювала ефективність функціонування радянського суду в Українській РСР на різних етапах його еволюції (*Розділ 2*). Метод функціонального аналізу дав змогу вивчити функції покладені на судову систему як складової репресивно-каральної системи СРСР – УРСР в західних

областях України (*Розділ 4, підрозділи 3.3, 3.4, 3.5*).

Серед методів конкретних наук найширше застосування у дисертації отримали методи правознавства та історичної науки. Формально-юридичний метод використано під час аналізу законодавчих актів та партійних постанов, присвячених діяльності радянської судової системи (*підрозділи 4.1*). Історико-правовий метод був незмінним під час аналітичної обробки численних архівних документів і матеріалів, отримання необхідної інформації, що стосується об'єкта і предмета дослідження (*Розділи 3 і 4*). Порівняльно-правовий метод є основним методом у системі методології порівняльно-правових досліджень, специфіка якого зумовлена тим, що це пізнання через аналіз правових джерел націлене саме на виявлення конкретних форм прояву закономірностей розвитку судової системи в західних областях УРСР.

Застосовано різновиди історичного методу. Історіографічний аналіз у даному дослідженні використовувався для критичного опрацювання історичних, історико-правових праць різних років, присвячених досліджуваній проблематиці (*підрозділ 1.1*). Завдяки історико-хронологічному методу історичний матеріал викладається в хронологічній послідовності, на всіх етапах розвитку радянської судової системи досліджуваного періоду (*Розділ 1, 2*). Історико-ситуаційний метод дозволяє проникнути в причини та з'ясувати особливості кожного етапу розвитку радянської судової системи в західних областях Української РСР, показати вплив конкретно-історичної ситуації на діяльність окремих судових установ та усєї судової системи в цілому (*Розділ 3, 4*).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є монографічною науковою працею, у якій крізь призму сучасної історико-правової методології уперше досліджено судову систему західних областей Української РСР. Значна частина її положень і висновків є новими в науці історії права, зокрема:

уперше:

– до наукового обігу уведено матеріали десятків (143) архівних справ з

обласних архівів західних регіонів України;

– на основі аналізу різнопланових історичних матеріалів створено комплексне, спеціальне історико-правове дослідження організації та діяльності радянських судових органів протягом 1944 –1953 р. у західних областях УРСР;

– розглянуто реалізацію радянської (більшовицької) державної політики в судовій системі через централізоване управління судовими органами з метою створення «ефективних» органів юстиції для реалізації сталінських цілей правосуддя, а також проведення масових репресій. Розкриваються основи радянської державної політики в правоохоронній сфері та у провадженні тоталітарного судочинства;

– на основі комплексного підходу розглянуто місце і роль судових органів в системі правоохоронних органів УРСР–СРСР та їх взаємодію з іншими структурними елементами системи;

удосконалено:

– твердження, що система радянського правосуддя була залежною від політичних, законодавчих та виконавчих структур тоталітарної влади;

– твердження, що зміни у суспільно-політичному житті держави мали безпосередній вплив на діяльність радянських судів, які слухняно підлаштовувалися під актуальні соціально-політичні замовлення компартійних органів влади;

отримали подальший розвиток:

– положення, що дієвою формою боротьби з повстанським рухом на чолі з ОУН і УПА в західноукраїнському регіоні, поруч з позасудовими репресіями, виступали спеціальні судові процеси, а інструментом, за допомогою якого радянська влада легалізувала репресії, слугував суд;

– доказова база того, що «народний суд» і його суб'єкт «народний суддя» боролися не стільки з дійсно соціально небезпечними елементами (передусім професійними злочинцями), скільки з т. зв. ворогами народу, тобто критиками радянської влади, порушниками встановленої згори трудової повинності і

дисципліни, «розкрадачами соціалістичної власності» (навіть фігурантами т.зв. закону про три колоски), «спекулянтами» (під цю категорію потрапляли й ремісники та селяни – продавці власноруч виготовленої продукції), з різного роду порушниками Статуту сільськогосподарської артілі та ін. «декласованими, злочинними елементами».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, висновки й фактологічний матеріал можуть бути використані у:

– *навчальному процесі* – для написання навчально-методичної літератури з дисциплін «Історія держави і права України», «Історія вчень про державу і право», «Історія політичних і правових учень», а також історичної частини окремих курсів юридичних дисциплін, що розглядають вітчизняні судові та правоохоронні органи, прокурорський нагляд, кримінально-процесуальне право, цивільне процесуальне право тощо в їх еволюційному становленні;

– *науково-дослідній сфері* – для подальших історико-правових досліджень українського державотворення, розвитку судоустрою та судочинства;

– *правозастосовній сфері* – під час здійснення судово-правової реформи в сучасній Україні, а також прийнятті законодавчих актів, що реабілітують учасників Визвольних Змагань та ін. жертв сталінських репресій;

– *правовиховній сфері* – сприятиме зростанню рівня поінформованості громадськості щодо антигуманного характеру тоталітарного режиму та його судочинства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно на основі особистих досліджень здобувача; не містить текстових запозичень і результатів досліджень інших авторів без посилань на їхні праці.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження обговорювались на засіданнях кафедри історії держави і права Інституту права та психології НУ «Львівська політехніка». Так, зокрема, основні положення дисертаційного дослідження оприлюднювались на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод

людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 25 квітня 2012 р.), I Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: історія і сучасність»* (м. Львів, 18 травня 2012 р.), II Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Конституціоналізм в Україні (ідеї, концепції, доктрини): історія і сучасність»* (м. Львів, 25 квітня 2013 р.), III Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Політико-правова ідеологія українського національного державотворення: проблеми формування та еволюції (історико-теоретичний вимір)»* (м. Львів, 20 травня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції *«Юридичні науки: дослідження та європейські інновації»* (м. Ченстохова, Республіка Польща, 23-24 квітня 2021 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладенні у тринадцяти публікаціях: чотири з них – статті у фахових наукових виданнях України, чотири – статті у наукових періодичних виданнях інших держав, п'ять – тези виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (405 найменувань на 51 сторінках) й додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 192 сторінки, загальний обсяг – 275.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки проблеми

Вивчення актуальної наукової тематики праць з історії радянського права у вітчизняній історіографії властиво демонструє, що питання історико-правового дослідження судової системи в 1944 – 1953 рр. на теренах західних областей Української РСР не відзначались особливою інтенсивністю дослідження. Лише в окремих працях «чистих» істориків та істориків права заторкнuto цю тему, і то фрагментарно й побіжно.

Перше повоєнне десятиріччя в історії радянської судової системи стало періодом остаточного зосередження функцій судового управління в межах керованої Й. Сталіним і його оточенням вертикалі союзно-республіканського наркомату юстиції.

Радянська історіографія судової системи представлена значною кількістю наукових праць, виданих від другої половини 40-х рр. ХХ століття до розпаду Союзу РСР. Важливими для нашої наукової розвідки є теоретичні праці і навчальні посібники для юридичних вишів авторства сумно відомого генерального прокурора СРСР А. Вишинського. Заляканим терором і одурманеним пропагандою громадянам, автор переконливо коментував переваги радянського законодавства про судову систему. Так, у працях *«Радянський суд і соціалістичне правосуддя»* (1939) [223] і *«Теорія судових доказів в радянському праві»* (1950 р.) [224] цей головний «режисер» великих показових процесів часів сталінських чисток, вказував, що «радянський суд нещадно карає ворогів народу, ворогів соціалізму (...) Демократизм судового процесу (...) забезпечує обвинуваченому право на захист, право користуватися в судовому процесі рідною мовою і знайомитися з матеріалами

справи через перекладача. Право на захист означає в радянському суді не тільки право мати захисника, але фактичне право захищатися (...)» [223, с. 5, 6, 12]. Ці твердження є цинічні, оскільки А. Вишинський, котрий брав участь в роботі Особливої наради (ОН) НКВС, що засудила велику кількість «ворогів народу», є творцем і головним автором *юриспруденції терору*, яка мала надати чисткам ознак законності.

Статті і монографії проф. І. Голякова відіграли значну роль в розумінні призначення, функцій радянської судової системи в 1930-х – 1950-х рр. Так, у праці «*Радянський суд*» (1947 р.) [237] автор висвітлює політику радянського суду на всіх етапах розвитку держави. Особливу увагу він приділяє виховній ролі суду, завданням якого на його думку «є не лише покарати злочинця, але й донести до його свідомості і свідомості широких народних мас необхідність неухильно дотримуватись радянських законів і правил соціалістичного суспільства» [237, с. 123].

Роботи А. Вишинського та І. Голякова, а також подібні їм популярні пропагандистські праці, набули характеру програмних, а висловлені в них тези не просто впливали на розвиток правової науки в СРСР, але й багато в чому визначали змістовно-тематичне наповнення і характер подальших праць радянських юристів і істориків права.

Детальну роботу з історії радянської судової системи написав М. Кожевников. У монографії «*Історія радянського суду*», яка вийшла друком 1946 р., він висвітлив етапи розвитку радянської судової системи з 1917 до 1945 рр., завдання суду, визначив основні напрями і заходи його реформування. У другому виданні вказаної праці, датованому 1957 р., він розкрив проблеми в сталінській юстиції і взаємовідносини між її окремими органами, зокрема проаналізував еволюцію структури радянського суду і органів юстиції за 40 років [271, с. 52].

Певне значення для становлення історично-правового вивчення порушеної проблеми мають загальні теоретичні праці радянських юристів, що друкувалися в перші повоєнні роки, та у яких розглядалися визначені

законодавством про судоустрій 1938 р. питання статусу, організаційної структури та повноважень судів СРСР і союзних республік. Їх автори, відомі юристи-міжнародники С. Голунський і Д. Карев, які викладали право у Воєнно-юридичній академії, у спільній праці «*Судоустрій СРСР*» (1946 р.) детально проаналізували структуру і механізм функціонування органів воєнної юстиції. Також науковці характеризували структурно-функціональні особливості судів різних рівнів [236, с. 150].

У праці «*Радянська юстиція*» (1948 р.) Д. Карев, розглядаючи питання реалізації інституту незалежності суддів, відмітив, що «народний суд, будучи незалежним в ухваленні вироку, рішень і постанов, водночас тісно пов'язаний в своїй діяльності з місцевими партійними і радянськими організаціями» [257, с. 250]. Фактично визнавалося, що радянський суд є ніщо інше як несамотійна ланка партійно-радянського державного апарату, а не самотійна і незалежна гілка влади. Вказані навчальні посібники, призначені для юридичних шкіл і короткотермінових юридичних курсів, були нічим іншим, як «науковим» коментарем чинного радянського законодавства про судоустрій.

У другій пол. 1940-х рр. компартійні органи намагалися поліпшити роботу діючої судової системи, зокрема шляхом підвищення кваліфікації народних суддів, особливо тих з них, хто не мав вищої юридичної освіти, та опинився на посадах після перших «виборів» народних суддів в 1948–1949 рр. Всесоюзним інститутом юридичних наук, згідно постанови колегії Міністерства юстиції СРСР, була підготовлена «*Бібліотека народного судді*», яка складалась із восьми книг, виданих 1949 р. Державним видавництвом юридичної літератури. Невеликі за обсягом (близько 100 сторінок кожна), написані на основі узагальнення кримінальної й цивільної судової практики за матеріалами Верховного суду СРСР, вони мали юридично-прикладний характер і призначалися для використання в повсякденній судовій практиці загальних судів.

Також суто прикладне, інструктивно-методичне спрямування мали праці

І. Перлова [302, 303, 304] Автор – відомий радянський юрист, тодішній перший заступник міністра юстиції РРФСР – зосередився на актуальних в період повоєнного відновлення роботи судової системи питаннях ревізії судів і організації їх роботи. На думку І. Перлова, яку він висловив у праці *«Ревізія суду»* (1945 р.), ідеальний ревізор повинен був «цікавитись усіма дрібницями роботи суду», насамперед, аналізувати статистичну інформацію та особові справи суддів [302, с. 24]. Це звучало як своєрідне попередження для надто самостійних суддів, чия «статистика» йшла урозріз із звичною практикою пізньої сталінської доби.

У 1949 р. вийшла праця *«Організація роботи народного суду»*, в якій І. Перлов роз'яснював тонкощі роботи судової радянської системи: планування роботи; прийом відвідувачів і розгляд скарг; питання організації підготовки до розгляду кримінальних і цивільних справ; судового процесу; вивчення і узагальнення судової практики [303, с. 8] тощо. За оболонкою практичних рекомендацій легко вгадувалася категорична вимога дотримання певних алгоритмів, порушення яких погрожувало службовими неприємностями. Зокрема, у наступному виданні праці (1953 р.) автор приділив чи не головну увагу плановим перевіркам судів, які покладалось на окремий відділ в обласному управлінні юстиції, що мав підрозділи на місцях [304, с. 38].

Розглянуті вище теоретичні й прикладні праці склали змістовну основу першого періоду радянських історично-правових студій в центрі проблематики повноважень і функцій тогочасної судової системи СРСР. Хронологічно охопивши період першого повоєнного десятиліття (до середини 1950-х рр.), ці дослідження відзначалися юридично-описовим характером. Їх автори намагалися переконати читачів у правильності й прогресивності «найдемократичнішої у світі» сталінської моделі судової системи зразка 1938 р., спрямованої на сувору централізацію судової вертикалі. Про кричущу невідповідність політики влади щодо зосередження важелів впливу на суд і правосуддя в СРСР у межах централізованої вертикалі органу виконавчої влади – Народного комісаріату юстиції принципам і нормам класичної

демократії, а також про недоліки й негативні наслідки такої політики, радянські юристи доби пізнього сталінізму мовчали.

Також відзначимо, що дослідження цього періоду характеризуються схематизмом, спотворенням фактів і відсутністю критичного аналізу. Це пояснюється ідеологічним прагматизмом в загальних науках, в зосередженні влади в руках Й. Сталіна, в масових політичних репресіях, жертвами яких стали в більшій мірі старі більшовики, вчені історики, юристи-практики, праці яких були вилучені і знищені.

В кінці 40-х – першій пол. 50-х рр. публікуються праці із потужною ідеологічною складовою, причиною цього були політичні процеси в СРСР і союзних республіках. Основне призначення цих праць полягало не в об'єктивному і повному описі судової системи, а в розповсюдженні офіційної ідеології. Так, уже самі назви деяких з них звучать як лозунги, наприклад, *«Народний суд – основна ланка судової системи СРСР»* [208], *«Радянський народний суд – демократичний суд в світі»* [245], *«Радянський суд – справжній народний суд»* [203] та ін. Їх метою ставилося переконати читача в тому, що найвищою цінністю яку захищають органи правосуддя є права громадян і соціалістична власність.

Читача переконують у тому, що радянський суд – це вершина світової теорії і практики судочинства. В праці *«Виборність і підзвітність народного суду»* С. Бородін особливо підкреслює демократичну природу радянського суду, обумовлену його виборністю [215, с. 24].

Однак, пересічний радянський громадянин бачив на власні очі не лише некомпетентність окремих представників судового апарату, але й зіштовхувався з відверто несправедливими драконівськими судовими рішеннями щодо незначних та навіть мимовільних порушників радянського законодавства. Цьому теж знаходилося своє пояснення.

Так, в журналі *«Соціалістична законність»* публікуються статті Д. Сусла *«Недоліки практики судів Української РСР у справах про розірвання шлюбу»* [340], М. Бакуліна *«Звіти народних суддів перед населенням»* [209], Я.

Гехмана «Покращити виконання судових рішень» [235], Г. Аксьонка «Роль суду в зміцненні сім'ї в радянській державі» [202], П. Пятницького «Роль суду і прокуратури в організаційно-господарському зміцненні колгоспів» [312], І. Скороходова «Невтомно удосконалювати підбір, розставлення і більшовицьке виховання працівників в органах Міністерства юстиції і суду» [328], М. Строговича «Роль і завдання прокурора в суді під час розгляду кримінальних справ» [336] тощо. Критика прорахунків окремих представників радянської судової системи ніколи не підноситься до узагальнень, йдеться лише про неналежне виконання вказівок «партії і уряду».

В період «хрущовської відлиги» здійснюються не лише часткові реабілітації політичних в'язнів та незначних порушників трудового законодавства, але й активне реформування самої судової системи. Окремих, надто ревних представників суддівського корпусу попередньої доби відправляють на пенсію чи переводять на інші ділянки роботи.

В результаті цих процесів виходять з друку праці, присвячені аналізу змін в законодавстві про судоустрій. Так, у 1960 р. відбулася наукова сесія Всесоюзного інституту юридичних наук, присвячена питанням змін у роботі радянського судового апарату, матеріали якої були опубліковані [219].

В часи хрущовської «відлиги» в Союзі РСР та союзних республіках активно розвивається юридична освіта, виходять з друку навчальні посібники, де піддається розгляду еволюція радянської судової системи [221, с. 30; 220, с. 21] та ін. Однак, навіть ці наукові розвідки не містили об'єктивного аналізу діяльності радянського суду, проте дозволяли студентам отримувати необхідні практичні знання про вітчизняне судочинство.

Водночас уперше в радянській історико-правовій науці вийшла двотомна праця проф. П. Михайленка *Боротьба із злочинністю в Українській РСР* [287; 288]. де піддано об'єктивному науковому аналізу основні напрямки розвитку кримінального законодавства та практика роботи судів Української РСР за п'ятдесят років (з 1917 по 1967 рр.).

В 1967 р. видано огляд судової практики з кримінальних справ вищими

судовими інстанціями СРСР і РРФСР [227], орієнтований передусім на працівників юстиції (а не широку громадськість).

Продовжували виходити фахові юридичні видання. Дописувачі цих видань цікавилися й питаннями роботи радянської судової системи. Так, у журналі *«Радянська юстиція»* опублікована стаття В. Божьева та І. Перлова *«Розвиток законодавства про судове управління в СРСР»* [213].

Закінчення хрущовської «відлиги» (жовтень 1964 р.) ознаменувалося й відповідними змінами в радянській юридичній, історичній та історико-правовій науках, які ніколи не відмовлялися від сумнозвісного принципу партійності в суспільствознавстві. Проте повного відкату на позиції сталінізму не відбулося. Більше того, відповідні праці були насичені багатим фактологічним матеріалом, який дає читачеві добре підґрунтя для роздумів і узагальнень.

У кінці 60-х – 70-х рр. ХХ ст. з'являються перші спеціальні дослідження з історії судової системи Української РСР, що зачіпають зокрема й післявоєнний період. Зокрема, у 1968 р. український радянський правознавець, доктор юридичних наук Д. Сушло опублікував *«Історію суду Радянської України (1917–1967 рр.)»* [339]. Автор розглядає процеси становлення судоустрою радянської України, організацію й діяльність судових органів, подає історичний нарис розвитку народного суду в Україні, в тому числі досліджуваного періоду, проводить опис судового управління та судового нагляду в Українській РСР.

Проблеми судової системи ставали об'єктом науково-дослідної діяльності й інших українських радянських науковців. Так, у 1977 р. опубліковано дослідження М. Настюка *«Створення і діяльність радянських органів юстиції в західних областях УРСР (1939 – 1941)»* [291]. Автор, наскільки це можливо (праця містить менше як 100 сторінок), доволі повно описує процес формування радянських органів юстиції і судів у західних областях УРСР на першому етапі Другої світової війни (1939–1941), зокрема укомплектування місцевих судів спеціалістами, прибулими із східних областей УРСР. Праця

написана з прорадянських позицій (інакше вона просто б не вийшла з друку) і не містить скільки-небудь змістовної критики радянської судової системи.

В 1970-ті рр. перевидаються навчальні посібники, а також науково-популярні видання, присвячені радянській судовій системі. До їх числа можна віднести російськомовні праці В. Семьонова «Суд і правосуддя в СРСР» [323] та А. Сухарєва «Радянський суд» [341]. Питання історії радянського судочинства розглядаються у них побіжно.

Період кін. 1970-х – поч. 1990 рр. в історії судової системи Української РСР має особливе значення, оскільки реформа судової системи СРСР обернулася контрреформою, яка повернула до централізації державного управління, створення системи органів міністерства юстиції і законодавчого закріплення за ними функцій «керівництва судами», що фактично не відрізнялись від функцій судового управління. Тим самим вектор державного управління в сфері діяльності всієї судової системи був направлений на посилення позицій партійної і радянської виконавчої влади.

Від 1972 р. радянська ідеологія відмовляється від тези про скору у часі побудову в Союзі РСР комуністичного суспільства, натомість розробляється концепція т.зв. розвинутого соціалізму. Однак, «комуністичне виховання трудящих», в тому числі й силами та засобами «найдемократичнішого у світі суду» не сходить з повістки денної.

Радянська юридична, історична та історико-правові науки звично перебувають у фарватері «політики партії і уряду». Наукові розвідки цього часу цікаві передусім фактологічним матеріалом, а не концептуальними підходами та – визнаємо, неможливою у радянській науці – критикою. У цьому зв'язку можна відмітити наукові розвідки М. Парпана [300] М. Настюка, П. Гураля, В. Павленка [292; 293], Г. Петухова [305] та ін.

Становлять науковий інтерес й історичні розвідки, що безпосередньо не стосуються означеної проблеми, проте зачіпають загальнотеоретичні питання, дають пануючі в тогочасному суспільстві оцінки історичних подій і процесів. Так, В. Масловський [283].розглядав боротьбу радянської влади з «ворогами»

в період будівництва соціалізму на селі в західних областях України 1939 – 1950 рр. Зрозуміло, що ця боротьба включала і судову репресію.

Початок 1990-х рр. поклав відлік новітнього етапу історично-правового вивчення проблематики судової системи України у системі радянського правосуддя 1940-х – 1950-х рр., що триває й до сьогодні. Характерною особливістю наукових робіт пострадянського періоду є звільнення від марксистсько-ленінської ідеології і перехід до вивчення судової системи через призму таких понять як «незалежність і самостійність суддів».

Звільнившись від партійно-ідеологічного диктату й цензурних обмежень, історики та правознавці пострадянських держав отримали змогу вивчати цей тематичний зріз більш об'єктивно, на основі розсекречених архівних джерел і з нових світоглядно-методологічних позицій.

До першої групи пострадянських спеціальних досліджень віднесемо праці, присвячені розбудові судової системи Радянської України. Зокрема, достатня увага приділена періоду 1917–1921 рр. в працях Л. Маймескулова [279], С. Черниченка [357], В. Чиснікова [358], В. Гринюка [239] та ін.

Особливості функціонування судової системи Радянської України в роки НЕПу та тогочасна судова реформа відображені у працях Г. Усеїнової [349], І. Усенка [351], в колективній монографії *«Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929 – 1941)»* за редакцією О. Мироненка [285], наукових розвідках В. Окіпнюка [295] та Ю. Хоптяр [352].

Наступну історіографічну групу становлять спеціальні дослідження, присвячені питанням організації та діяльності радянської судової системи в умовах воєнного стану. Зокрема це науковий доробок П. Рекотова [315], Ю. Олійника [296] та Б. Потильчака [308].

Головніша інформація з історії судової системи Української РСР післявоєнного періоду фрагментарно представлена у підручниках з історії держави і права України, зокрема у фундаментальному академічному курсі *«Історія держави і права України»* (2003) за редакцією В. Тація, А. Рогожина,

В. Гончаренка [254].

Історію радянської судової система в Україні від 1917 до 1990 рр. представлено в колективному монографічному дослідженні *«Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку»* за редакцією професора І. Усенка [338] (2014 р.).

В окрему групу можна виділити праці, присвячені історії правоохоронних органів Української РСР. Це передусім праця І. Біласа *«Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз»* (1994) [212], а також дисертаційні дослідження О. Суцук *«Радянська карально-репресивна система 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області)»* (2009) [404], А. Трухана *«Прокуратура західних областей України у 1944–1953 рр. (історико-правовий аспект)»* (2011) [405], Х. Кульгавець *«Діяльність органів внутрішніх справ у західних областях Української РСР проти українського збройного підпілля в 1944 – 1950 рр.: історико-правове дослідження»* (2012) [399], Г. Савчин *«Радянська система виконання покарань у західних областях України (1944–1953 рр.): історико-правове дослідження»* (2015) [403]. Розкриття поставлених науковцями завдань вимагало бодай побіжного звернення до питань функціонування радянської судової системи на теренах західних українських областей.

Вийшли з друку цікаві праці, присвячені історико-правовому аналізу процесуальних засад радянського судочинства та безпосередньої практики проведення політичних судових процесів. Зокрема, особливості застосування судами кримінально-процесуального законодавства в ході підготовки і проведення політичних процесів проти членів націоналістичного підпілля та їх сімей, «пособників», аналізує Т. Вронська – стаття *«Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні»* [230] (2007 р.) та монографічні дослідження *«Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952)»* [229] (2008 р.) й *«Упокорення страхом: сімейне*

заручництво у каральній політиці радянської влади (1917–1953 рр.): наукове видання» [231] (2013 р.). У роботах науковця широко представлені факти діяльності радянської судової системи післявоєнного періоду.

О. Андрухів у невеликій за обсягом статті *«Правові підстави репресій проти учасників ОУН-УПА та членів їх родин у Західній Україні в повоєнні роки»* [205] (2011 р.) звертається до важливої теми правового «обґрунтування» репресивної політики радянської влади, показуючи тим самим несаможиттєвість радянських судів у винесенні каральних вироків.

Окрім істориків права, часовий відрізок 1944–1953 рр. у Західній Україні став предметом дослідження «чистих» вітчизняних та діаспорних істориків, зокрема Ю. Шаповала [362], О. Рубльова [319], І. Винниченка [222], Б. Яроша [369], М. Чоповського [360], В. Сергійчука [178], О. Андрухіва [204], А. Русначенка [322], М. Сеньківа [325], В. Барана [210], Й. Надольського [290], В. Чоповського [359] та ін. Окреслені ними теми наукового інтересу прямо передбачали звернення до розгляду теорії і практики діяльності радянських судових органів на теренах післявоєнної Західної України.

Важливою групою джерел вважаємо мемуарну літературу, попри її в цілому суб'єктивний характер.

Для нашої наукової розвідки певний інтерес становлять спогади працівників юстиції досліджуваного періоду: Б. Вікторова *«Записки военного прокурора»* [382], М. Павлова *«Процессы и судьбы»* [386], Я. Смірнова *«Вплоть до высшей меры»* [387], а також спогади жертв сталінських репресій: збірник М. Рудницької *«Західна Україна під більшовиками IX. 1939 – VI. 1941»* [384], мемуарний доробок Л. Крушельницької *«Рубали ліс...»* [385] та І. Губки *«У царстві сваволі»* [383]. Утім, такого роду матеріали потребують уважного критичного осмислення, оскільки вони подекуди надто суб'єктивні.

Зарубіжні критики радянської судової системи зазвичай приділяють досліджуваному періоду мало уваги (більше – добі насильницької колективізації та Великого Терору 1937–1938 рр., процесам над дисидентами 1960-х – поч. 1980-х рр. тощо).

Проте, дослідження в цій області все ж зустрічаються. Зокрема варто згадати праці Харольда Бермана [370; 371], Роберта Шарлета [376], Габора Тамаша Ріттершпорна [375]. Названі вчені зверталися до аналізу теорії й практики радянської правової системи, розглядали витoki й передумови її формування, протиставляли більшовицьку «соціалістичну законність» і «буржуазне право», коментували дії Й. Сталіна та його оточення, спрямовані на сувору централізацію всієї судової системи СРСР.

Питання централізації судової системи періоду сталінського тоталітаризму розглядав канадський дослідник Пітер Соломон у монографічній праці *«Радянська юстиція при Сталіні (1920 – 1950-ті рр.)»* [332]. Дослідник показує радянську судову систему як дуже динамічний і складний інститут, тісно пов'язаний з політичним режимом, соціальною політикою держави, специфікою воєнного і післявоєнного часу. Автор детально проаналізував кадрову політику в судовій системі, форми і методи контролю та ревізій, проведених органами судового управління в судах, посилення ролі прокуратури і обвинувального нахилу в радянській судовій системі.

Певний інтерес представляє робота американського дослідника Джеймса Хайнцена *«Мистецтво хабара: корупція при Сталіні, 1943–1953»*, що вийшла з друку у Йельському університеті в 2016 р. Автор показує, що хабарництво в Радянському Союзі стало серйозною проблемою в адміністративній і судовій системі уже в післявоєнний період, а спроби режиму знищити його через централізовано спрямовані антикорупційні «кампанії» проти суддів-хабарників були малоуспішними [374].

В працях сучасного російського вченого О. Кодінцева [264; 265] предметом вивчення стала державна політика в судовій системі СРСР у 1930–1956 рр. Зокрема, дослідник вивчає судово-управлінську специфіку діяльності радянських судів та наркоматів юстиції СРСР і союзних республік в післявоєнний період, простежує еволюцію судової системи СРСР цього періоду, а також розглядає проблему кадрового забезпечення роботи

радянських судів [264, с. 34]. Зрозуміло, що судочинство в західних областях УРСР для О. Кодінцева не виступає пріоритетним, натомість становить інтерес міркування науковця про загальні проблеми післявоєнної радянської юстиції.

Отже, радянська судова система була предметом дослідження в багатьох працях радянських, зарубіжних та вітчизняних правознавців й істориків. Що ж стосується висвітлення історії судової системи західних областей Української РСР в післявоєнний період, то ця тема практично не розроблялася, спеціального комплексного дослідження окреслених питань не існує, а фрагментарні згадки в загальних працях проблеми не вирішують.

Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що назріла потреба об'єктивного наукового вивчення цієї складної проблематики, основу якого повинні скласти неопубліковані архівні матеріали, документи історичної доби та інші джерела вітчизняного та зарубіжного походження.

1.2 Огляд джерельної бази

Вивчення будь-якої наукової проблеми потребує підбору якомога ширшої джерельної бази. Її об'єктивне трактування та критичний аналіз у подальшому впливає на виклад матеріалу та вичерпну оцінку окремих аспектів досліджуваної теми. Відтак у дисертаційному дослідженні використано комплекс джерел, які умовно можна поділити на категорії: 1) неопубліковані архівні документи; 2) опубліковані документальні джерела; 3) мемуарна література; 4) періодичні видання аналізованого періоду.

Основна маса архівних матеріалів, на яких базується наша наукова розвідка, узята із фондів Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО), Державного архіву Закарпатської області (далі – ДАЗО), Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО), Державного архіву Івано-Франківської

області (далі – ДАІ-ФО), Державного архіву Чернівецької області (далі – ДАЧО), Державного архіву Рівненської області (далі – ДАРО), Державного архіву Волинської області (далі – ДАВО).

Зокрема, опрацьовано 54 справи з 5 фондів ДАЛО: фонд Р¹-1371 «Дрогобицьке обласне управління юстиції», фонд Р-3258 «Слідчий відділ НКВС у Львівській області (кримінальні справи) 1939–1951», Р-1453 «Управління народного комісаріату юстиції», фонд П²-3 «Львівський обком Компартії України», фонд П-5001 «Дрогобицький обком Компартії України» [1 – 104].

У фондах обкомів КПУ Дрогобицького обласного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) (фонд П-5001) і Львівського обласного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) (фонд П-3) (з жовтня 1952 р. – Комуністичної партії України (КПУ) містяться: доповідні записки обкому КП(б)У; управління НКВС, прокуратури і суду; інформації райкомів партії, стенограми нарад секторів райкомів партії; відомості про кількість виявлених боївок оунівського підпілля, описи збройних нападів на радянські управлінські структури, оперативні повідомлення про проведені операції, списки вбитих, захоплених в полон, про виселення родин учасників УПА, інформація про відкриті судові процеси над учасниками УПА (1949 р.) тощо.

До прикладу, у фонді Р-1371 «Дрогобицьке обласне управління юстиції» містяться накази, розпорядження, фінансові звіти управління юстиції, протоколи оперативних нарад, квартальні плани роботи, звіти і доповіді суддів, узагальнення судової практики з окремих категорій справ та інші документи.

Тематично і структурно названі документи аналогічні з тими, що зберігаються у фондах інших обласних архівах: Р-10 «Відділ юстиції

---

¹ Літера «Р» у фонді означає «радянський період»

² Літера «П» означає «партійний»

Тернопільської області» (опис № 3: 1944 – 1953 pp.), Р-539 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Станіславській області» (опис № 1: 1944 – 1953 pp.); Р-1871 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Закарпатській області» (оп. 1); Р-38 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Чернівецькій області» (опис № 3: 1946 – 1956 pp.); Р-104 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Рівненській області» (оп. 2, 4: 1944 – 1956 pp.); Р-18 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Волинській області» (опис № 2: 1944 – 1953 pp.).

У фонді Р-539 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Станіславській області» ДАІФО опрацьовано справу № 55 «Керівні вказівки УМЮ народним судам із судових питань за 1952 р.», справу № 92 «Представлення у Верховний суд УРСР з кримінальних і цивільних справ і переписка з судової роботи у Станіславській області», справу № 93 «Доповіді, звіти і огляди про стан і роботу органів юстиції і судів за 1953 р.», справу № 97 «Листування з обласним судом по судовій роботі, аналізи і узагальнення роботи народних судів» [105 – 110].

У фонді Р-10 «Відділ юстиції Тернопільської області» ДАТО опрацьовано справу № 5 «Звіти, доповіді про стан роботи органів юстиції і судів за 1945 р.», справу № 14 «Доповідна записка про результати ревізії судових органів Тернопільської області за 1946 р.», справу № 23 «Доповідні записки про результати ревізії обласного управління Міністерства юстиції УРСР і судів за 1947 р.», справу № 28 «Доповіді про стан роботи органів юстиції і судів за 1948 р.», справу № 38 «Доповідні записки про результати ревізії Тернопільського обласного управління Міністерства юстиції УРСР і судів за 1949 р.» [111 – 116].

У фонді Р-18 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Волинській області» ДАВО опрацьовано справу № 21 «Звіти, доповідні в Міністерство юстиції УРСР, узагальнення судової практики з окремих категорій кримінальних справ у Волинській області», справу № 9 «Накази, директиви і інструкції НКЮ СРСР і УРСР, Верховного суду СРСР за 1946 р.», справу № 2 «Накази, директивні листи і інструкції НКЮ СРСР і УРСР. Постанови

пленуму Верховного Суду СРСР за 1944 р.», справу № 14 «Накази, директивні листи МЮ СРСР і УРСР за 1947 р.», справу № 19 «Накази, директивні вказівки МЮ СРСР і УРСР за 1948 р.», справу № 53 «Накази, директивні вказівки МЮ СРСР за 1953 р.» [117 – 122].

У фонді Р-104 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Рівненській області» ДАРО опрацьовано справу № 4 «Акти ревізій народних судів Рівненської області за 1944 – 1945 рр.», справу № 7 «Акти ревізій народних судів Рівненської області за 1946 р.», справу № 11 «Акти ревізій народних судів Рівненської області за 1947 р.», справу № 15 «Акти ревізії роботи народних судів Рівненської області за 1948 р.», справу № 22 «Наряд № 26. Акти ревізій народних судів Рівненської області за 1949 р.», справу № 29 «Акти ревізій народних судів Рівненської області за 1950 р.», справу № 41 «Акти ревізій народних судів Рівненської області за 1951 р.» [123 – 132].

У фонді Р-1871 «Управління Міністерства юстиції УРСР по Закарпатській області: 1946 – 1956 рр.» ДАЗО опрацьовано справу № 1 «Накази, листи та інструкції Управління Міністерства юстиції по Закарпатській області народним судам з питань застосування законодавства за 1946 р.», справу № 14 «Накази, листи та інструкції керівних місцевих органів юстиції народним судам Закарпатської області за 1948 р.», справу № 37 «Доповіді і матеріали про підсумки узагальнення судової практики по окремих категоріях цивільних справ в Закарпатській області за 1951 рік» [133 – 137].

У фонді Р-38 «Управління Міністерства юстиції УРСР у Чернівецькій області» ДАЧО опрацьовано справу № 40 «Акти ревізії і обстеження роботи народних судів Чернівецької області за 1946 р.», справу № 45 «Акти ревізії і обстеження роботи народних судів Чернівецької області за 1947 р.», справу № 80 «Акти ревізії і обстеження роботи народних судів Чернівецької області за 1951 р.», справу № 107 «Акти ревізії і обстеження роботи народних судів Чернівецької області за 1953 р.» [138 – 143].

Таким чином, для написання дисертаційної праці було використано 83 архівних справ. Загальна кількість документів, опрацьованих в усіх фондах,

складає близько 143 одиниць, які вперше введені в науковий обіг.

Залучені до написання дисертації опубліковані писемні історичні джерела нами класифіковано на такі: збірники документів партійних з'їздів, пленумів; закони; судова практика тощо.

Основу документної бази дисертації складають різного роду законодавчі і підзаконні акти, прийняті ЦВК СРСР, Верховною Радою СРСР, Верховною Радою УРСР, РНК СРСР, РМ СРСР, Президіями Верховних Рад СРСР і УРСР, а також опубліковані матеріали Політбюро ЦК ВКП(б) і Політбюро КП(б)У. Ці акти містяться в збірках: «Законодавство про працю. Збірник найважливіших законів, указів і постанов» (1946 р.) [144, 145, 169, 183, 200], «Збірник чинних законів, указів Президії Верховної Ради і постанов уряду Української РСР. У 3-х томах» (1949 р.) [185; 186], «Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР: 1938 – 1973. В 2-х томах» (1974 р.) [155, 194, 197], «Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР: 1938–1975. В 3-х т.» (1975 р.) [154, 155, 195], «Звід законів Української РСР. В 9-ти томах» (1982 р.) [182].

Важливою складовою джерельної бази стали збірники документів і матеріалів, що побачили світ у роки незалежності України. На відміну від документальних збірок радянської доби, вони містять чимало критичного матеріалу, убивчого для тоталітарної юстиції.

Нами використані наступні: Літопис УПА (серії книг, у якій публікуються документи і матеріали з історії УПА та Збройного підпілля ОУН) Том 3 «Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 рр.» [146; 150; 168; 177; 179; 180; 181], Том 4 «Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. Книга перша: 1943–1945 рр.» [162], Том 6 «Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. Книга третя: 1948 р.» [151]; «Літопис нескореної України» (документи, матеріали, спогади. В двох книгах) [161];

«Десять буремних літ: західноукраїнські землі у 1944 – 1953рр.: Нові документи і матеріали» [163; 178]; «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944 – 1948 рр.» [164; 165]; «Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. – Кн. 2.: Документи і матеріали» [158]; «Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика» [189; 190], які відображують боротьбу органів радянської влади, в т.ч. й судової системи, проти українського націоналістичного підпілля; репресії та депортації щодо селянства, інтелігенції, духовенства, інакомислячих тощо.

Крім того, великий фактичний матеріал містить збірка документів, видана 2008 року в Російській Федерації *«НКВД – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939 – 1956)»* [148; 149].

Важливою складовою джерельної бази дисертаційного дослідження є наративні джерела – спогади і мемуари учасників подій. У дисертації використані: мемуари безпосередніх учасників процесів, згадуваних у дослідженні; спогади у формі художньо-документальних нарисів, написаних через декілька десятиліть, що зберегли високу історичну цінність.

Однак, про діяльність судових органів і органів юстиції збереглась відносно невелика кількість мемуарів і спогадів. В силу специфіки роботи працівників суду та прокуратури (підписка про нерозголошення), більшість матеріалів, особливо тих, що стосувалися політичних судилищ, спершу було засекречено, а згодом – перестало бути предметом гордості «борців за радянську владу в Західній Україні».

Важливий пласт джерел, використаних у дисертаційному дослідженні, становить радянська періодика. Нами використано відносно незначну кількість публікацій з діяльності судової системи у 1940 – 1950-ті рр. Діяльність органів юстиції та суддів висвітлювалася в партійному виданні *«Радянська Україна»*, де публікувались статті, які закликали працівників

юстиції і суддів до участі у тій чи іншій політичній кампанії [377 – 381]. Матеріали рубрик «З залу суду», що публікувалися в центральній та місцевій пресі того часу, не становлять особливого інтересу з огляду на апологетику «радянського правосуддя».

Значний обсяг інформації міститься в юридичних журналах. З 1934 р. видавався журнал Прокуратури СРСР (з 1941 р. орган Прокуратури СРСР, Верховного Суду СРСР і Наркомісаріату Юстиції СРСР) «*Соціалістична законність*». Це видання містить важливу інформацію щодо діяльності судових органів. Причому журнальні публікації можна поділити на декілька груп. У першу групу входять програмні статті керівників органів юстиції, що орієнтували передплатників, юридичну спільноту на реалізацію чітко визначеної компартією правової політики [246; 249; 317; 328; 330; 331; 333; 340].

До другої групи відносимо статті учених-юристів з окремих актуальних на той час проблем радянського права [202; 214; 225; 228; 235; 267; 275; 278].

Третя група матеріалів складається із публікацій практичних працівників – різного рангу службовців органів юстиції і суду, присвячених окремим аспектам правоохоронної діяльності [209; 218; 246]. Ці матеріали привертають особливу увагу. В них міститься інформація щодо практичної діяльності органів юстиції і судів, з управління цими системами. Ступінь достовірності цих матеріалів відносна.

Четверту групу матеріалів складають підзаконні, відомчі нормативні акти керівних органів юстиції і публікації з судової практики [240; 250; 251; 252; 272; 298; 347; 348; 354], часто з супутнім коментарем редакційної комісії.

Слід зазначити, що з 1939 р. загальна кількість юридичних видань, зокрема, журналів була скорочена. Публікації цього часового відрізка відрізнялися догматичністю, описовим характером. Лише у 1957 р., після проведення десталінізації, відмічається поживлення юридичних видань та поновлення внутрівідомчої дискусії [248, 293, 300].

Вважаємо, що охарактеризована джерельна база достатньо

репрезентативна (загалом понад 200 позицій) для усестороннього вивчення державної політики в судовій системі на Західній Україні у 1944 – 1953 рр. і дає можливість розкрити поставлені автором завдання, та розкрити тему у повному обсязі, достовірно і неупереджено.

1.3 Методологія дослідження

З метою комплексного вивчення наукової проблеми і досягнення достовірних результатів дослідження використано низку філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-правових методів пізнання. Ми поділяємо думку академіка М. Костицького, котрий стверджував, що «[...] коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій [...] Методології слід «розташовувати» по горизонталі й використовувати їх може вчений за власним вибором [...] Не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах) [...]» [268, с. 10].

Відтак пріоритетними у дисертаційному дослідженні стали методи філософської діалектики та історизму, що передбачають розгляд правових явищ під кутом зору об'єктивного стану розвитку тогочасного суспільства.

Діалектичний принцип пізнання явищ дійсності передбачає розгляд об'єкта наукового дослідження в його розвитку, в єдності та суперечності протилежностей останнього. За Г. Гегелем діалектичний метод базується на раціональному пізнанні предмета в єдності його протилежностей та розвитку. Цей метод розкриває істинну суть предметів і явищ, показуючи однобічність розумового пізнання [232, с. 201 – 203]. Відповідно до мети нашого дослідження, діалектичний підхід демонструє внутрішню суперечність усієї радянської судової системи сталінської доби – коли закріпленні в демократичній Конституції й законах принципи правосуддя грубо

ігнорувалось терористичним режимом, а де-факто суддівський корпус під тиском партійно-державного апарату виявився відстороненими від реального впливу на правосуддя.

Застосування в дослідженні діалектичного методу в якості універсального допомогло не тільки виявити особливості діяльності радянської судової системи, а й акцентувати увагу на її тісному зв'язку з іншими державно-правовими явищами та процесами. Зокрема, він дозволив розглянути радянську судову систему об'єктивно та всебічно, виявити особливості її діяльності, та створити базу для ґрунтовних теоретичних узагальнень.

Історичний підхід проявляється у спрямованості наукового пізнання із сучасності в минуле, що обумовлює його ретроспективний характер. Принцип історизму передбачає, насамперед погляд на предмет дослідження з позиції його змін у часі в ході розвитку історії суспільства [366, с. 181]. Так, завдяки принципу історизму, відновлення діяльності судової системи Української РСР, зокрема у західних областях в перше повоєнне десятиліття, розглядається у контексті сучасного цим подіям суспільно-політичного процесу. Досліджуючи процес організації, структурної розбудови, кадрового забезпечення судових органів Української РСР окресленого хронологічного періоду, автор виходила з наявності сталого, нерозривного зв'язку між означеними процесами, принципами, змістом і характером радянського правосуддя післявоєнної доби й тодішньою соціально-економічною й суспільно-політичною ситуацією на західноукраїнських землях.

У дисертації застосовано низку загальнонаукових і спеціальних наукових методів, що дало можливість розкрити специфіку та характер правосудного процесу в судах західноукраїнського регіону Української РСР у боротьбі з українським національно-визвольним рухом, з порушеннями трудового законодавства та з кримінальною злочинністю, а також при розгляді цивільних справ радянськими судами.

Активного застосування в дисертації отримали загальнонаукові методи

аналізу, синтезу, системно-структурний метод, а також методи порівняння та функціонального аналізу. Завдяки аналітичному вивченню емпіричних даних джерельної бази дисертаційного дослідження реконструйовано діяльність радянської судової системи західноукраїнських областей на основі методу синтезу. Місце радянського суду в державному апараті в післявоєнний період досліджується за допомогою системно-структурного методу (підрозділ 3.3).

За допомогою порівняльного методу пізнають різноманітні історичні щаблі розвитку певного явища або різних співіснуючих явищ, визначають тенденції їх розвитку [345, с. 34]. Так, порівняльний метод застосовувався при співставленні функцій судової системи, її структури і компетенції протягом досліджуваного періоду (1944 – 1953 рр.), зокрема, автор порівнювала ефективність функціонування радянського суду в Українській РСР на різних етапах його еволюції (розділ 2).

Метод функціонального аналізу дав змогу вивчити функції покладені на судову систему як складової репресивно-каральної системи СРСР – УРСР в західних областях України (розділ 4, підрозділи 3.3, 3.4, 3.5).

Серед методів конкретних наук найширше застосування у дисертації отримали методи правознавства та історичної науки. Зокрема, в дослідженні активно використовувалися спеціально-юридичні методи: формально-юридичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, герменевтико-правовий.

Формально-юридичний метод сприяє вивченню «догм» права. Цей метод зазвичай пов'язують тільки з вивченням права. Його суть полягає в тому, що право вивчається як таке: воно ні з чим не порівнюється, не узгоджується з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. Даний метод нами використано обмежено – під час аналізу законодавчих актів та партійних постанов, присвячених діяльності радянської судової системи (підрозділи 4.1).

Під історико-правовим методом розуміється сукупність прийомів вивчення права з огляду на його історичну еволюцію [269, с. 5]. Цей метод є одним із основних методів, які використовувались у дослідженні системи

судочинства УРСР. Він був незмінним під час аналітичної обробки численних архівних документів і матеріалів, отримання необхідної інформації, що стосується об'єкта і предмета дослідження (розділи 3 і 4).

Порівняльно-правовий метод є основним методом у системі методології порівняльно-правових досліджень, який виступає як сукупність способів і прийомів виявлення, на основі порівняльного вивчення загальних і специфічних закономірностей, виникнення, розвитку, функціонування різних правових систем [280, с. 60–66]. Інакше кажучи, специфіка порівняльно-правового методу зумовлена тим, що це пізнання через аналіз правових джерел націлене саме на виявлення конкретних форм прояву закономірностей розвитку судової системи в західних областях УРСР.

На думку І. Онищука, герменевтико-правовий метод ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, а також наукових монографій і інших письмових праць вчених [297, с. 38]. Цей метод дослідження спрямований на осмислення і тлумачення правових явищ дійсності стосовно до функціонування радянської судової системи в Українській РСР у 1944 – 1953 рр.

Застосування історичного методу у роботі пов'язане з метою співставлення проблем становлення й діяльності системи судочинства у західних областях Української РСР із загальноісторичним тлом тогочасних умов комуністичного державотворення, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між історично-значимими подіями та реформи системи судочинства.

В роботі було використано наступні різновиди історичного методу: історіографічний аналіз, історико-порівняльний метод, історико-типологічний метод. Історіографічний аналіз – це науковий аналіз повноти і достовірності дослідження в історичній науці тієї чи іншої проблеми, теми, події, певного періоду конкретної доби. Історіографічний аналіз у даному дослідженні використовувався для критичного опрацювання історичних, історико-правових праць різних років, присвячених досліджуваній проблематиці

(підрозділ 1.1).

Історично-порівняльний метод передбачає роботу з конкретними явищами, подіями, окремими фактами історичної дійсності – зіставлення, з'ясування внутрішніх і зовнішніх зв'язків, пошук відмінностей і подібностей, дозволяє «проводити порівняння в просторі та часі». Цей спосіб дослідження дає змогу шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історичними явищами, що вивчаються. Застосування в дослідженні історично-порівняльного методу дозволило реконструювати і пояснити еволюцію судової системи західних областей Української РСР у 1944 – 1953 рр.

Активно застосовуються в роботі історико-хронологічний і історико-ситуаційний методи. Завдяки історико-хронологічному методу історичний матеріал викладається в хронологічній послідовності, на всіх етапах розвитку радянської судової системи досліджуваного періоду (розділ 1, 2). Історико-ситуаційний метод дозволяє проникнути в причини та з'ясувати особливості окремих етапів розвитку радянської судової системи в західних областях Української РСР, з'ясувати вплив конкретно-історичної ситуації на діяльність органів судової системи (розділ 3, 4).

Вважаємо, що використання комплексної і різнобічної методології у дисертаційному дослідженні дозволило серед іншого, здійснити заповнення «білих плям» в історії радянських судових органів у західних областях УРСР у 1944 – 1953 рр. Сукупність методів, їх комплексне використання дали змогу детально і об'єктивно дослідити предмет дослідження і розкрити повно і всебічно тему дисертаційного дослідження.

Висновки до розділу 1

Розглянувши сучасний рівень історично-правового вивчення діяльності радянської судової системи в західноукраїнських областях у 1944 – 1953 рр. приходимо до висновку, що вказана наукова проблема не відзначилась

особливою інтенсивністю опрацювання. Незважаючи на низку наукових досліджень загального плану, присвячених радянській судовій системі загалом, відсутні монографічні дослідження з питань структурно-організаційної побудови і діяльності радянської судової системи в західних областях УРСР у післявоєнний період.

Історіографію питання доцільно систематизувати у дві великі групи.

Першу групу становлять праці радянських дослідників, де висвітлено доволі широкий спектр питань здійснення радянського судочинства, структури радянської судової системи та її еволюції у часі і просторі. Спільним недоліком цих наукових праць є відсутність критичного підходу та апологетизація радянської судової системи.

Другу групу становлять праці вітчизняних науковців, що вийшли з друку після проголошення у 1991 р. незалежності України. Акценти досліджень змістилися на brutальні порушення радянським режимом демократичних принципів у судочинстві – навіть усупереч радянським конституційним нормам сталінської доби.

Питання централізації судової системи періоду сталінського тоталітаризму, державної політики в судочинстві, кадрової політики в судовій системі вивчалися й зарубіжними дослідниками, як у часи біполярного світу, так і сучасності.

За останні десятиріччя відкрилися раніше закриті радянські архіви, зокрема відомчі. Однак, опрацювання цих документальних джерел утруднюється їх розпорошеністю по багатьох центральних, відомчих та обласних архівах. Більшість здійснених сучасними українськими науковцями напрацювань лише опосередковано торкаються проблем діяльності судової системи, мають фрагментарний характер, вимагають суттєвого доповнення інформацією.

Разом з тим уперше виникла реальна можливість здійснити комплексне об'єктивне дослідження еволюції радянської судової системи у західноукраїнських областях післявоєнного періоду, вільне від ідеологічних

нашарувань, цензури та самоцензури.

Методологічна основа дисертації, ґрунтована на принципах діалектики та історизму, забезпечила застосування автором низки філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-правових методів пізнання. Це у свою чергу дало можливість комплексно, адекватно та різнобічно висвітлити обрану для вивчення історично-правову проблему.

РОЗДІЛ 2

ВІДНОВЛЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ. СУДОВІ ОРГАНИ СРСР – УРСР У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

2.1 Основні етапи становлення і розвитку радянської судової системи в Україні та правові основи регулювання її діяльності в тоталітарному суспільстві (1920-ті – середина 1950-х рр.)

Абстрагуючись від законодавства УНР та Української Держави гетьмана П. Скоропадського, визнаємо, що процес створення післяреволюційної (радянської) судової системи на Україні ознаменувався прийняттям двох правових актів.

Початки організації нової судової системи були закладені 4 (17) січня 1918 р., з прийняттям постанови Народного Секретаріату (уряду) України (сформованого російськими і місцевими більшовиками у Харкові 30 грудня 1917 р.) *«Про запровадження народного суду на Україні»* [254, с. 101 – 102], якою проголошувалося скасування всіх попередніх судових установ.

Того ж дня самозваним харківським урядом прийнята директива *«Про обрання комісарів юстиції на місцях та їх функції»*³ [338, с. 363]. Стара судова система знищувалася вщент. Розпорядженням Народного секретаря в судових справах України *«Про порядок ліквідації старих судових установ і організацію нових»* від 17 (30) січня 1918 р. зобов'язано місцеві органи нової влади негайно приступити до ліквідації всіх старих судових установ, скласти радянські списки суддів [338, с.364].

Відтак, почали формуватись т.зв. народні суди – дільничні, повітові та

---

³ Комісари юстиції мали забезпечити зберігання архівів і майна судів.

міські. Усі ці суди були судами першої інстанції. До складу кожного з названих судів входило по десять суддів, з них два були постійними і вісім – черговими.

Однак, апеляційний і касаційний порядки перегляду справ цією постановою ще не передбачався [339, с. 9; 343, с. 619 – 620].

Згадана постанова передбачала також організацію повітовими і міськими *Радами революційних трибуналів*, але конкретно їх склад і порядок діяльності визначило додатково видане Народним Секретаріатом України *«Положення про революційні трибунали»* від 23 (10) січня 1918 р. [289, с. 33 – 35]. До складу революційного трибуналу входили: голова, два його заступники та члени (зазвичай – 12), «обрані» радами робітничих, селянських і солдатських депутатів строком на шість місяців. Справи розглядалися головою або одним із його заступників і чотирма членами трибуналу у порядку жеребкування [324, с. 621; 339, с. 10].

Другим особливо важливим правовим актом в будівництві української радянської судової системи став Декрет Ради Народних Комісарів Української СРР⁴ *«Про суд»* від 19 лютого 1919 р.⁵, яким остаточно ліквідувалися чинні на той час судові установи і було затверджено Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР, за яким було створено фактично дві самостійні і окремі судові системи: 1) народні суди і ради народних суддів (раднарсуди); 2) революційні трибунали [339, с. 14].

З метою державного контролю над судами вийшло Тимчасове положення НКЮ УСРР *«Про організацію місцевих органів Радянської влади і порядок управління»* від 8 лютого 1919 р. і положення НКЮ УСРР *«Про наркомат юстиції»* від 1 березня 1919 р., якими створено відділ юстиції у складі місцевих рад [338, с. 370].

Наступним кроком у зміцненні влади державних виконавчих органів в

---

⁴ Від січня 1919 р. радянська українська держава вже мала офіційну назву – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР).

⁵ Дата публікації акта, який часто датується дослідниками 14 лютого.

українській радянській судовій системі слід визнати створення декретом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) від 15 квітня 1919 р. *Верховного (Найвищого) революційного трибуналу на правах судового відділу ВУЦВК*. Цей орган розглядав у першій інстанції справи особливої важливості, які загалом належали до компетенції революційних трибуналів.

Важливо, що функції народних судів, більш чітко було окреслено положенням ВУЦВК, тобто законодавчим, представницьким органом, *«Про місцеві органи юстиції»* від 5 жовтня 1921 р. Народні судді мали стежити за провадженням слідства і дізнання, законністю тримання громадян під вартою, організацією виправно-трудова робіт тощо [338, с. 372, 378].

Вказані декрети містили лише загальні настанови для суддів. Старе «царське» право перестало діяти, нове «революційне» ще не було кодифіковане. Сумлінно виписаний і чітко систематизований закон був замінений розмитими, ідеологічними категоріями «революційного сумління та соціалістичної правосвідомості» суддів. І цим повинні були керуватися суди при винесенні вироків, прийнятті рішень [238, с. 56].

Згодом постановою РНК УСРР *«Про робітничі дисциплінарні товариські суди»* від 12 червня 1920 р. в судовій системі було запроваджено – самостійним елементом судової системи – дисциплінарні товариські суди, які засновувалися з метою піднесення дисципліни і продуктивності праці.

У процесі розгортання подальшого будівництва судової системи, ВУЦВК для посилення і централізації керівництва усіма революційними трибуналами, Постановою від 27 квітня 1921 р. *«Про новостворений судовий орган»* реорганізував Верховний касаційний суд, що був касаційною інстанцією для територіальних революційних трибуналів, у *Верховний касаційний трибунал при ВУЦВК* і підпорядкував йому революційні військові та військово-транспортні трибунали, які діяли тоді на території УСРР. Відтак, склад Верховного касаційного трибуналу при ВУЦВК розпочав свою роботу уже 15 червня 1921 р. На нього покладалось завдання забезпечення єдності в діяльності всіх трибуналів УСРР, нагляд за їх роботою і вирішення

процесуальних та інших питань⁶ [339, с. 30 – 31].

23 липня 1921 р. ВУЦВК затвердив *Положення про Єдиний верховний трибунал УСРР (ЄВТ УРСР)*. У зв'язку з цим попередні Верховний касаційний трибунал при ВУЦВК, Революційний військовий трибунал (Реввійськтрибунал) при Реввійськраді (Революційна військова рада) і Революційний військово-транспортний трибунал на Україні були ліквідовані.

Зауважимо, що Єдиний верховний трибунал УСРР складався з *судового, касаційного, військового і військово-транспортного відділів та пленуму*, до складу останнього входили голова трибуналу, його заступник, голови всіх відділів і голова Всеукраїнської надзвичайної комісії.

Судовий відділ як суд першої інстанції розглядав особливо важливі справи. *Касаційний відділ Верховного трибуналу* розглядав скарги і протести на вироки та ухвали губернських і окружних (районних) революційних трибуналів. *Військовий відділ* був органом нагляду за діяльністю ревівійськтрибуналів на території УСРР. Він розглядав по суті, як суд першої інстанції, справи персональної підсудності. *Військово-транспортний відділ* як орган нагляду за революційними військово-транспортними трибуналами УСРР мав право затверджувати або скасовувати їх вироки про застосування вищої міри покарання – розстрілу – в такому ж порядку, як і військовий відділ, і розглядав по суті, як суд першої інстанції, справи персональної підсудності. Водночас, Пленум Верховного трибуналу здійснював нагляд і контроль над усіма діючими на території УСРР трибуналами [339, с. 31 – 34].

На початку 1921 р. нова економічна політика (НЕП) висунула суттєво інші вимоги до судочинства, існуюча система радянських судів, була

---

⁶ Не слід змішувати новостворений Верховний касаційний трибунал зі схожим за назвою революційним трибуналом, організованим ще 15 квітня 1919 р., адже останній діяв як суд першої інстанції в справах особливої важливості. Однак, обидва ці трибунали діяли паралельно усього лише протягом трьох місяців. Так, Верховний касаційний трибунал при ВУЦВК фактично діяв з 15 червня до 10 вересня 1921 р., допоки Президія ВУЦВК не затвердила склад *Єдиного верховного трибуналу УСРР*. За цей час він розглянув 140 справ, з яких по 98 справах – вироки було залишено в силі, а по 42 справам вони були скасовані з наступним переданням справ на новий розгляд.

грозоміздкою і неефективною, тому гостро потребувала реформування [349; 303, с. 22].

Перший етап судової реформи полягав насамперед у спрощенні судової системи, її демократизації, впровадженні принципів максимально доступного суду для всього населення [350]. Зокрема, в УСРР питання про судову реформу було вирішене 16 грудня 1922 р., з прийняттям ВУЦВК постанови про затвердження і запровадження в дію з 1 лютого 1923 р. *Положення про судоустрій УСРР*.

Відповідно до ст.1 Положення на території УСРР діяла єдина система судових установ, яка складалася з трьох ланок, а саме: 1) народний суд; 2) губернський суд; 3) Верховний Суд УСРР і його колегії. Поряд із судовими інстанціями загальної юрисдикції передбачалось функціонування спеціальних судів⁷, зокрема, військових трибуналів, транспортних трибуналів, особливих робочих сесій народних судів [339, с. 56].

Другий етап судової реформи розпочався після прийняття ЦВК СРСР 29 жовтня 1924 р. Основ судоустрою Союзу РСР і союзних республік. Цей етап був пов'язаний з переходом на окружну адміністративно-територіальну систему, з утворенням у складі УСРР Автономної Молдавської РСР (АМРСР), з відповідними змінами у союзному законодавстві. Усі ці причини в сукупності і стали передумовою для прийняття на II сесії ВУЦВК дев'ятого скликання 23 жовтня 1925 р. нового *«Положення про судоустрій Української СРР»* [287, с.737]. Положення лише уточнило склад єдиної судової системи, а також спеціальних судів. В рамках окреслених розділів нове положення містило також деякі нововведення по окремих ланках органів юстиції [339, с.78].

Третій етап судової реформи розпочався з 1929 р. в умовах згорання НЕПу та проголошення курсу на розгортання класової боротьби. Початок остаточного формування тоталітарно-репресивного режиму був пов'язаний зі змінами, внесеними до Положення про судоустрій. Так, у прийнятому 11

---

⁷ Загальносоюзне законодавство зберегло подібні види судів й окремі з них аж до початку 1950-х років.

вересня 1929 р. спільною постановою ВУЦВК і РНК УСРР *Положенні про судоустрій УСРР* зберігалась наявна судова система, регламентувалася діяльність судових установ Молдавської АСРР, уточнювався порядок організації мережі дільниць народних судів тощо [324, с. 23; 344, с. 92 – 99].

До речі, у положенні про судоустрій УСРР від 1929 р. військові трибунали серед спеціальних судів УСРР уже не згадувались. Вони були віднесені до категорії судів Союзу РСР [318, с. 34; 339, с. 108].

Період 1930-х рр. в історії української радянської судової системи ознаменувався зміцненням партійного керівництва судами, та розширенням мережі спеціальних судів. Серед них слід указати Надзвичайні сесії і Військові трибунали⁸, які продовжували діяти з 1920-х рр. [338, с. 399, 402].

Зазначимо, що після XVI з'їзду ВКП(б), який схвалив рішення ЦК про ліквідацію округів і зміцнення районів, ВУЦВК і РНК УСРР 2 вересня 1930 р. прийняли Постанову про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління: центр – район.

Для пристосування судової систем УСРР до двоступеневої системи управління ВУЦВК і РНК УСРР 29 вересня 1930 р. видали постанову *"Про реорганізацію місцевих установ юстиції"*, за якою окружні суди і прокуратури, президії окружних колегій захисників (адвокатів), старші слідчі окружних прокуратур, дільниці народних слідчих і судових виконавців ліквідовано і замість них з 1 жовтня 1930 р. сформовано міжрайонні суди, міжрайонні, міські і дільничні прокуратури і міжрайонні колегії захисників.

Серйозно вплинули на судову систему в Україні колективізація сільського господарства 1930 – 1933 рр., яка по суті означала справжню війну тоталітарної держави із середнім та заможним селянством [352]. Відтак, 25 січня 1931 р. ВУЦВК і РНК УСРР затвердили *«Положення про сільські суди»*.

---

⁸ Характерною особливістю функціонування військових трибуналів стало поступове розширення підсудності справ про державні, посадові та майнові злочини та поширення за рахунок цього їхньої юрисдикції на цивільне населення. У передвоєнний і післявоєнний період ці органи перетворено у найжорстокіші репресивні установи в системі радянської судової системи.

Судочинство у таких судах відбувалося за спрощеною схемою. Сільські суди мали вести боротьбу зі спробами протидії соціалістичному будівництву і колективізації [339, с. 146 – 148].

Згодом, постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 25 вересня 1931 р. затверджено нове *Положення про судоустрій УСРР*. В даному положенні змін в судовій системі не передбачалось, однак, особливо наголошувалося на тому, що суди республіки повинні боротися зі всілякими спробами протидіяти соціалістичному будівництву.

У зв'язку зі створенням нових адміністративно-територіальних одиниць – областей ВУЦВК і РНК УСРР від 20 травня 1932 р. прийняли постанову *«Про зміну в організації судових органів УСРР»*, за якою в Харківській, Київській, Дніпропетровській, Вінницькій та Одеській областях створювались обласні суди, а міжрайонні суди, крім Сталінського (тобто Донецького), на який покладалось обслуговування районів Донбасу, підпорядкованих безпосередньо центру, ліквідувалися [288, с. 234].

Централізаторські тенденції судової системи посилила спільна постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 26 червня 1934 р. *«Про розширення прав Верховного Суду УСРР, Головного Суду АМРСР і обласних судів щодо керівництва судовими органами на місцях»*, за якою НКЮ УСРР почав здійснювати управління судами вже не безпосередньо, а через Верховний Суд УСРР. Останній мав керувати не лише власне судовими установами, а й допоміжними судовими органами, різними громадськими і товариськими судами, а також здійснювати нагляд за організацією і діяльністю комісій у справах неповнолітніх [339, с.129 – 130; 343, с. 733 – 734].

Під тиском централізаційних процесів судова система УРСР залишалася навіть після того, як правові засади її організації та діяльності були закріплені у Конституції УРСР (1937 р.). Проте, за Конституцією СРСР (1936 р.) вищим судовим органом став Верховний суд СРСР. На нього покладалась функція здійснення нагляду за судовою діяльністю всіх судових органів СРСР і союзних республік (ст. 104) [343, с. 734].

Прийняття Верховною Радою СРСР 16 серпня 1938 р. Закону СРСР «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» забезпечило максимальну централізацію судової системи у загальносоюзному масштабі [236, с. 164].

Зокрема, відповідно до Закону про судоустрій СРСР 1938 р., судова система Української РСР складалася із: Верховного суду УРСР, обласних (крайових) судів, мережі народних судів [241, с. 34; 257, с. 22, 55].

Верховний суд Української РСР здійснював нагляд за судовою діяльністю всіх судів республіки. Він діяв у складі: а) судової колегії з кримінальних справ, яка розглядала кримінальні справи, віднесені законом до відання Верховного суду УРСР, а також скарги і протести на вироки та ухвали обласних і спеціальних судів республіки; б) судової колегії з цивільних справ, яка вирішувала цивільні спори, віднесені законом до компетенції Верховного суду УРСР, а також скарги і протести на ухвали обласних і спеціальних судів республіки [253, с. 637].

Обласні суди Української РСР обирались у складі голови, заступника голови, членів суду і народних засідателів. Вони розглядали віднесені законом до їх відання кримінальні справи, а також віднесені до їх відання цивільні справи по спорах між державними і громадськими установами і організаціями. Крім того, обласні суди розглядали скарги і протести на вироки, рішення і ухвали народних судів [244, с. 42; 253, с. 638].

Народний суд був основною ланкою радянської судової системи. Таке становище народного суду було пов'язано насамперед з його широкою компетенцією щодо здійснення правосуддя. Цим і пояснюється його особливе місце в системі судових органів СРСР-УРСР [242, с. 22].

З початком Другої світової війни в Радянському Союзі та на всій території Радянської України офіційно запроваджено режим воєнного стану. Згідно з *Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан»* встановлювалися відповідні обмеження конституційних прав громадян і юридична відповідальність за законами воєнного часу, та значно

розширилася компетенція військових трибуналів [338, с. 404, 409].

У перший же день війни, *Указом від 22 червня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР* затверджено «*Положення про військові трибунали в місцевостях, де було оголошено про воєнний стан і в районах воєнних дій*», яким встановлювався порядок організації, комплектування і розгляду справ військовими трибуналами. *Військові трибунали Червоної армії і Військово-морського флоту* створювались в округах, флотах, арміях, корпусах і дивізіях [237, с. 109; 254, с. 330].

Завершення війни юридично було оформлено *Указом ПВР СРСР від 21 вересня 1945 р. «Про визнання втрати чинності Указів Президії Верховної Ради СРСР про оголошення в ряді місцевостей СРСР воєнного стану»*, згідно з яким на всій території Української РСР скасовувався воєнний стан [338, с. 409]. Даним указом було відновлено судову систему, яка була до війни, та продовжувала діяти аж до 1950-х рр. [343, с. 797].

Однак, у західних областях воєнний стан був скасований лише 4 липня 1946 р. *Указом ПВР СРСР «Про скасування воєнного стану у західних областях України»* [338, с. 409]. Зокрема, особливий правовий режим і відповідний характер організації та діяльності судової системи в Західній Україні формально зберігалися до літа 1946 р., а реально – до початку 1950-х рр.

Отже, в історії становлення радянської судової системи в Україні, у межах досліджуваного нами періоду, можна виокремити такі основні етапи:

Перший етап (1918 – 1920 рр.) – створення т.зв. «пролетарської» судової системи в Україні у початковий період існування радянського режиму в умовах громадянської війни та військової інтервенції, утвердження військово-більшовицької диктатури.

Другий етап (1921 – 1929 рр.) – характеризується реорганізацією і реформуванням судової системи, у зв'язку з проведенням неп і деякою, навіть, демократизацією державно-правового життя, відмовою від жорсткої політики «воєнного комунізму».

Третій етап (1930-ті рр.) – «сталінізація» судової системи – період укорінення і зміцнення сталінського тоталітарно-репресивного режиму, який здійснював абсолютний контроль над усіма, без винятку, одержавленими сферами суспільного життя. Посилення терору як засобу існування тоталітарно-репресивної системи та зміни в адміністративно-територіальній системі управління спричинили зміни й в організації судових органів УРСР.

Четвертий етап (1941 – 1945) – «воєнізація» судової системи – період воєнного режиму та перетворення всіх судів загальної юрисдикції у військові трибунали.

П'ятий етап (1944 – 1953 рр.) – пов'язаний з посиленням централізації судових органів, а також радянізацією і суцільною колективізацією західних областей УРСР, триваючими масовими репресіями проти народу, які нагадували своєрідні «хвилі», і чинилися сталінськими опричниками.

Радянський суд був одним з перевірених та ефективних інструментів «правової» розправи Сталіна та компартійно-радянської номенклатури над реальними чи потенційними ворогами. Тому, питанням організації та діяльності суду радянський режим (комуністична партія) – керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, повсякчас приділяли пильну увагу.

2.2 Політико-правові основи відновлення (1944 р.) і зміцнення радянського режиму в західноукраїнському регіоні. Створення мережі судових органів

Навесні 1944 р. на території Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Рівненської, Волинської областях⁹, а в жовтні – в

⁹ Після долучення західноукраїнських земель до Української РСР згідно Закону Верховної Ради СРСР «Про включення Західної України в склад Союзу РСР з об'єднанням її з Українською РСР» від 1 листопада 1939 р. і закону Верховної Ради УРСР «Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» від 15 листопада 1939 р., Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня

Чернівецькій області¹⁰ Української РСР розпочалось відновлення і утвердження радянської партійно-політичної системи. На звільненій від німецьких загарбників території разом з іншими органами влади відновили свою діяльність Верховний Суд України, обласні суди та районні (міські) народні суди [339, с. 182 – 185].

Станом на 1944 р. в УРСР було укомплектовано лише 40 % посад заступників голів обласних судів і 58,6 % посад народних суддів. Значна частина судів не мала належних приміщень. 11 серпня 1944 р. РНК УРСР прийняла Постанову *«Про забезпечення приміщеннями народних судів УРСР»*. Станом на вказану дату діяли 1026 народних судів. Первісно вони формувалися через призначення, а не шляхом виборів. Суддів призначали за рекомендацією місцевих партійних органів із «достатньо освічених» та підготовлених членів КП (б)У із Східної України. Верховний суд УРСР після повернення з евакуації спершу розміщувався в Харкові, а з 1944 р. повернувся до Києва. Чисельність його складу за рік зросла з 23 до 72 осіб [292, с. 82; 300, с. 106].

Верховної Ради СРСР *«Про включення Західної України в склад Союзу РСР з об'єднанням її з Українською РСР»* від 1 листопада 1939 р. і закону Верховної Ради УРСР *«Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки»* від 15 листопада 1939 р., Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. *«Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей в складі Української РСР»* були створені області, відтак, в кожній з них формувались обласні суди (Волинський, Дрогобицький, Львівський, Рівненський, Станіславський, Тернопільський).

1939 р. *«Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей в складі Української РСР»* були створені області, відтак, в кожній з них формувались обласні суди (Волинський, Дрогобицький, Львівський, Рівненський, Станіславський, Тернопільський).

¹⁰ 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон *«Про включення північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР»*, а 7 серпня 1940 р. створені Чернівецька та Ізмаїльська області.

У жовтні 1944 р. Червона (з 25 лютого 1946 р. – Радянська. – А.Д.) армія витіснила фашистських загарбників із Закарпаття (Карпатська Україна). Розгорнувся масовий рух за вихід регіону з Чехо-Словацької республіки (ЧСР – офіційна назва довоєнної федеративної держави, де Карпатська Україна користувалася правами автономії. – А.Д.) та його входження до складу Української радянської держави.

Після підписання 29 червня 1945 р. *«Договору із Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну»* (офіційна назва документа. – А. Д.) Закарпаття ввійшло до складу УРСР. Тут було запроваджено радянську судову систему. Відповідно до Указу ПВР СРСР від 22 січня 1946 р. *«Про утворення Закарпатської області в складі Української РСР»* і Указу від 24 січня 1946 р. *«Про поширення на територію Закарпатської області законодавства Української РСР»*, створено Закарпатську область і, відповідно, Закарпатський обласний суд, та впроваджено радянську судову систему [196, с. 103; 197, с. 63].

Післявоєнна судова система Української РСР з формально-юридичного боку ґрунтувалася на відповідних положеннях *Конституції СРСР 1936 р. (ст.102 – 112)* і *Конституції Української РСР 1937 р. (ст.102 – 111)*, які за змістом в обох конституціях були майже ідентичні.

Докладніше питання судів регулювалося в Законі СРСР *«Про судоустрій Союзу РСР і союзних республік»* від 16 серпня 1938 р. У цих нормативно-правових документах декларувалося, що судді незалежні й підкоряються лише закону [154, с. 43; 155, с. 23; 195, с. 101 – 102; 291, с. 91; 307, с. 43; 384, с. 363, 379].

Проте вказані норми розходилися з реальним життям. Як зазначалось у доповідній записці управління кадрів ЦК ВКП(б) секретарю ЦК ВКП(б) О.О.Кузнєцову від 1 грудня 1946 р., *«народні суди діють не відповідно до конституції вже 9 років»*. Відповідальність за це партійні чиновники покладали передусім на Міністерство юстиції СРСР (Управління Міністерства

юстиції УРСР¹¹), яке традиційно вважалося головним органом державного управління судами [103, арк. 1 – 2; 194 с. 64; 338, с.424 – 425].

У лютому 1946 р. відбулися перші вибори до Верховної Ради СРСР, через рік – до Верховної Ради України, а в грудні 1947 р. – до місцевих Рад, і вся державна влада де-юре перейшла до них, відтак з'явилась юридична можливість й для формування судової системи на відповідних конституційних засадах.

У 1947 р. Верховна Рада УРСР обрала на п'ять років Верховний Суд УРСР у складі голови, 39-ти членів, 75-ти народних засідателів. 28 березня 1952 р. обрано новий склад Верховного Суду УРСР, в складі 22-х членів і 110-ти народних засідателів. Структура Верховного Суду УРСР залишалась стандартною: судово-касаційна колегія з кримінальних справ, судово-касаційна колегія з цивільних справ, канцелярія, господарський відділ [264, с. 475].

Наприкінці грудня 1947 р. – на початку січня 1948 р. були повністю укомплектовані *обласні суди* УРСР. Так, сесіями обласних Рад строком на п'ять років обрано нові склади обласних судів.

Важливе значення для перебудови судової системи республіки за нових умов мали підготовка і проведення чергових виборів народних суддів [324, с. 43 – 44]. Так, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 жовтня 1948 р. затверджене «*Положення про вибори народних суддів*». Відтак, 30 січня 1949 р. проведено перші вибори народних суддів у західних областях УРСР (і в цілому в УРСР) [167, с. 18; 166, с. 6, 19; 156, с. 5 – 8; 188, с. 3 – 5].

За положенням про вибори, народним суддею і народним засідателем міг бути обраний кожен громадянин УРСР, котрий досягнув до дня виборів віку 23 років. Строк повноважень майбутніх суддів складав три роки.

---

¹¹ Після реорганізації НКЮ УРСР в Міністерство юстиції УРСР відповідно до Указу від 25 березня 1946 р. «Про перетворення Ради Народних Комісарів Української РСР на Раду Міністрів Української РСР і Народних Комісаріатів Української РСР на Міністерства Української РСР», зазначене обласне управління отримало назву Управління Міністерства юстиції УРСР (напр., у Львівській області).

Вибори народних суддів організовували виконкоми обласних Рад через виконкоми окружних, районних і міських Рад. Виконкоми обласних Рад здійснювали нагляд за виконанням у перебігу виборів вимог Положення про вибори народних суддів УРСР і розглядали скарги на неправильні дії виконкомів окружних, районних і міських Рад.

Списки виборчих округів по виборах народних судів із зазначенням кількості народних засідателів мали бути опубліковані виконкомом обласних Рад за 45 днів до виборів. Причому в кожному виборчому окрузі обирався один народний суддя, а також від 50 до 75 народних засідателів [188, с. 5 – 8].

З метою підвищення відповідальності суддів за якісне здійснення правосуддя 15 липня 1948 р. було прийнято загальносоюзне *Положення про дисциплінарну відповідальність суддів*, яке встановлювало, що за службові проступки судді притягуються до відповідальності у дисциплінарному порядку лише за поданням вищестоящих судових органів [208, с. 28].

Із приходом Червоної армії на західноукраїнські землі радянський тоталітарний режим узяв курс на радянізацію¹², а також знищення церковних установ (інспірував ескалацію міжконфесійної ворожнечі) [270, с. 202].

Радянізація на Західній Україні викликала значну протидію місцевого населення, насамперед організованого національного підпілля. Уже в березні 1944 р. для ліквідації формувань Української Повстанської армії (УПА) сюди направили війська НКВС – НКДБ¹³, що діяли за підтримки підрозділів

---

¹² Це процес встановлення радянської влади, насадження в усіх сферах життя зразків, вироблених за роки радянської влади. Складові радянізації: юридичне оформлення входження до складу УРСР, зміна держaparату, формування радянських органів влади, націоналізація, аграрні перетворення, початок колективізації, „культурна революція”, обмеження впливу церкви, репресії проти незгодних з радянською владою і потенційних противників, індустріалізація. Радянізація була проведена і на територіях, приєднаних до СРСР у 1939 - 1940 рр., 1944 р. (Західна Україна, Північна Буковина, Бессарабія), і в Закарпатті (після 1945 р.).

¹³ На початку 1947 р. боротьба з національним рухом опору перейшла у виключну компетенцію органів безпеки, і майже 2 тис. винищувальних батальйонів, що налічували 35,1 тис. бійців, було передано в розпорядження М Д Б УРСР. У 1948-1949 рр. проти повстанців було кинуте чотири дивізії М Д Б УРСР, операцією особисто керував міністр державної безпеки республіки М. Ковальчук. Навесні 1950 р. в

Червоної армії [290, с. 168].

З метою послаблення національно-визвольного руху в Західній Україні радянська влада вдавалася до каральних акцій проти місцевого мирного населення, звинуваченого у співпраці та співчутті повстанцям. Поштовхом до репресивних заходів стосовно близьких та рідних повстанців стало розпорядження наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії № 7129 від 31 березня 1944 р., в якому двом заступникам наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглову, І. Серову та наркомові внутрішніх справ УРСР В. Рясному наказувалося: «Всіх повнолітніх членів сімей засуджених оунівців, а також активних повстанців як арештованих, так і убитих у зіткненнях – засилати у віддалені райони Красноярського краю, Омської, Новосибірської та Іркутської областей, а їхнє майно конфіскувати відповідно до наказу НКВС СРСР № 001552 від 10 грудня 1940 р.» [231, с. 340].

Ключову роль у політичному житті України в цей період відігравав М. Хрущов¹⁴. У січні 1938 р. він отримав призначення в Україну, очоливши ЦК КП(б)У. Як лідер партії М. Хрущов послідовно провадив її генеральну лінію, однак при цьому не завжди виявляв потрібну Й.Сталіну «рішучість». Тому в березні 1947 р. секретарем ЦК КП (б) У став Л. Каганович¹⁵, який діяв ще жорстокіше від попередника. Наприкінці того ж року лідерство в республіці знову перебрав М. Хрущов, а з грудня 1949 р. партійною організацією України керував Л. Мельников, перед тим – другим секретар ЦК К П (б) У.

Показово, що першим етнічним українцем на посаді партійного

с.Білогорша під Львовом загинув головнокомандувач УПА Р. Шухевич (Тарас Чупринка), й збройний опір режимові став згасати.

¹⁴ Микита Сергійович Хрущов народився в 1894 р. на Курщині в сім'ї робітника-шахтаря. У 1908 р. переїхав на Донбас, де став учнем слюсаря на заводі Боссе. Там розпочав революційну діяльність, а в 1918 р. вступив до Р К П (б). Після закінчення навчання в Промисловій академії обирався секретарем Московського міськкому і обкому В К П (б).

¹⁵ Лазар Мойсєйович Каганович - один з організаторів геноциду українців 1932—1933 років коли загинуло близько 7 млн українців. У березні 1947 р. був знову призначений першим секретарем ЦК КП(б)У для організації та проведення «операції Вісла». Брав активну участь у ліквідації націоналістичного підпілля та особисто керував боротьбою проти частин Української Повстанської Армії.

«господаря УСРР–УРСР став О. Кириченко – в червні 1953 р., уже після смерті Й. Сталіна.

Радянська політика в повоєнній УРСР відзначалася надмірною жорсткістю, яка навіть з політичних міркувань не завжди була доцільною.

Навесні 1953 р. у в'язницях, таборах, на засланні перебували мільйони невинних людей, серед них – чимало українців, долю яких скалічила «сталінщина»¹⁶ [290, с. 209].

Намагаючись остаточно закрити питання післявоєнного польсько-радянського кордону, а також ліквідації українського Опору, представленого у цю історичну добу ОУН – УПА, сталінські чиновники проводили насильницькі депортації українського і польського населення західноукраїнського регіону. У квітні – липні 1947 р. силами комуністичних режимів Союзу РСР, Польщі та Чехословаччини відбувся заключний етап депортації українців із Закерзоння, що одержав назву «Операції Вісла»¹⁷.

Після прийняття постанови Ради Міністрів СРСР № 1905 від 6 червня 1947 р. *«Про податкове обкладання куркульських господарств на території Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Рівненської, Волинської, Чернівецької областей Української РСР»*, 21 червня таку ж постанову № 957 приймає РМ УРСР, місцева влада отримала «важіль», за допомогою якого осіб, котрі не виконували «сільськогосподарські плани» депортували у віддалені місцевості СРСР [222, с. 72].

---

¹⁶ "Сталінщина" — це генетична програма радянського тоталітаризму, який виріс із монополії на владу більшовицької партії й характеризувався повним (від лат. *totalis*) контролем держави над усіма сферами життя суспільства. На пам'ять про себе Й.Сталін залишив розстріляні покоління. Але він залишив ще один, не менш тяжкий спадок — тоталітаризм, який надовго скував живу думку, волю та активність людей. Основи цієї системи закладалися в 1918-1920 рр., коли було усунуто всіх політичних опонентів більшовизму, зокрема й представників соціалістичного руху. В 30-і рр. Тоталітаризм набув завершеного вигляду як етатистська, централістсько-бюрократична структура, що мала чітку внутрішню ієрархію й цілковито поглинула суспільство.

¹⁷ Військова операція Польської держави, що полягала у примусовому виселенні українців з історично українських земель: Надсяння, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя. Ці родини переселяли в західні та північні райони Польщі, мотивуючи дану акцію необхідністю розгрому угруповань УПА. Водночас, згідно з тією ж угодою, провадилося переселення поляків із західних областей УРСР.

Найбільша депортація населення із Західної України відбулася 10 жовтня 1947 р. Передумовою виселення неблагонадійних громадян стала постанова Ради Міністрів СРСР № 3214 від 10 вересня 1947 р. *«Про виселення із західних областей УРСР членів сімей оунівців і активних бандитів, арештованих і вбитих у боях»*. Вона увійшла в історію під кодовою назвою *операція «Захід»*. Підготовка до неї тривала півроку. Командував операцією заступник міністра внутрішніх справ УРСР Дятлов. Десятки тисяч членів сімей оунівців було вивезено на так звані спецпоселення, три чверті депортованих становили жінки й діти. Загалом із семи західних областей України було вивезено 26, 3 тис. сімей, або 77 791 особу [290; с. 194]. До цієї цифри слід додати десятки тисяч депортованих у віддалені місцевості Союзу РСР на першому етапі Другої світової війни – з осені 1939 р. по червень 1941 р.

Одночасно 15 жовтня 1947 р. ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР приймають таємну постанову № ПБ-148/142 *«Про порядок використання земель і майна, залишених після виселення родин націоналістів та бандитів»*, у якій зобов'язували місцеві партійні і радянські органи забезпечити належний облік, охорону і правильне використання майна, залишеного після виселення. Особливий наголос робився на передачу майна у розпорядження колгоспів, а де таких ще не існувало – земельним товариствам і МТС (машинно-тракторним станціям) [290, с. 207 – 208].

Також, спрощену процедуру депортації у віддалені місцевості СРСР селян, котрі не бажали вступати у колгоспи, та ухилялися від роботи за трудові, передбачав Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. *«Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві та ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»* і Постанова Ради Міністрів СРСР № 446 щодо застосування даного Указу, ініційовані першим секретарем ЦК КП(б)У М.Хрущовим, та Постанова Ради Міністрів СРСР №418-161цт *«Про заслання, вислання та спецпоселення»*. [290, с. 211].

Так, від травня 1944 р. до 1 січня 1948 р. із західноукраїнських областей

уже було примусово депортовано 144 936 членів родин оунівців і вояків Української повстанської армії [231, с.108].

Досліджуючи радянську судову систему, не можна оминати увагою орган позасудової репресії – Особливу нараду при МДБ СРСР (з 1943 до 1946 р. – Особливу нараду при НКВС), який в умовах воєнного часу і перше післявоєнне десятиріччя набув широких масштабів. Особлива нарада приймала рішення, що по суті підміняли судові вироки. На їхній підставі людей карали без юридичної аргументації обвинувачення, без наведення будь-яких обґрунтованих мотивів і доказів. За рішенням Особливої наради при МДБ СРСР підлягали виселенню родини учасників банд ОУН, пособники учасникам ОУН та члени їхніх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини. Зокрема, осіб, котрі притягалися до кримінальної відповідальності за ст. 54 КК УРСР «контрреволюційні злочини» віднесено до «особливо небезпечних державних злочинців».

Це був суто репресивний орган, інституція нічим не обмеженого державного терору щодо незгідних. Показово, що уже в 1953 р. Особливі наради були скасовані, а, згідно Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 16 січня 1989 р. їх було визнано антиконституційними і усі прийняті ними рішення відмінені.

26 жовтня 1948 р. спільною *Директивою №66/241цт28 про порядок реалізації ухвал від 21 лютого 1948 р. «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві та ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»* за підписами міністра державної безпеки СРСР В. Абакумова та генерального прокурора Союзу РСР Г.Сафонова міністрам держбезпеки союзних і автономних республік, начальникам УМДБ країв та областей, начальникам управлінь і відділів охорони МДБ залізниць та водних басейнів, прокурорам республік, областей, військовим прокурорам округів і військ МВС була направлена вказівка арештовувати всіх осіб із категорії «політичних злочинців», які вже відбули свої терміни покарання, але були затримані під час війни до її

завершення у таборах і тюрмах. Такі ж заходи приписувалося застосовувати до тих, кому після звільнення уже пощастило повернутися додому [231, с. 115].

Повторно карали не лише відомих колишніх дійсних чи уявних опозиціонерів, а й звичайних робітників та селян, які відбували покарання й звільнилися після війни. Як правило, нових справ проти них не порушували, а засуджували за минулими. Ретельно вишукували для застосування повторної репресії й родичів «керівників націоналістичного підпілля» в радянській Україні, репресованих ще у 1930-х рр.

Особливій нараді при МДБ СРСР, куди слідчі передавали нашвидкуруч сфабриковані справи, залишалося лише автоматично оформляти рішення щодо безтермінового заслання на поселення, як це й приписувалося указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. [229, с. 121].

Важливу роль у репресіях проти підпілля відіграли спеціалізовані судові органи, зокрема, *Військові трибунали*.

Система військових трибуналів, згідно із Законом про судоустрій СРСР, складалася з двох підсистем: 1) військові трибунали армій, корпусів, інших військових з'єднань і воєнізованих установ, які розглядали справи лише у якості судів першої інстанції; 2) військові трибунали округів, фронтів і флотів, які діяли як суди першої, касаційної і наглядової інстанції.

До компетенції військових трибуналів належали справи про військові злочини, а також про інші злочини, віднесені законом до їх компетентності. Так, від 1944 р. військові трибунали почали розглядати усі кримінальні справи про злочини військовослужбовців та справи проти членів підпілля ОУН і УПА, чії дії, за нормами радянського законодавства, підпадали під категорію контрреволюційних злочинів [364, с. 7].

Після смерті Сталіна, восени 1953 р. ліквідували інструменти масових чисток і терору – військові трибунали і Особливу нараду МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання й ув'язнення. Справи про злочини, спрямовані проти держави, від того часу розглядалися не

військовими, а цивільними судами [210, с. 95].

Навесні 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР ліквідувала судову колегію у справах табірних судів Верховного Суду СРСР [210, с. 97].

Отже, відновлення і зміцнення радянського режиму на Західній Україні почалося з насадження в усіх сферах життя зразків, вироблених за роки радянської влади, зокрема і в судовій системі.

Висновки до розділу 2

Аналіз становлення і розвитку радянської судової системи в Україні 1920-ті – середина 1950-х рр., здійснений у другому розділі дисертації, дає підстави стверджувати, що протягом досліджуваного періоду спостерігався процес централізації судової системи і посилення ролі позасудових каральних органів, створених Сталіним для зміцнення режиму особистої влади.

У процесі становлення і зміцнення радянської судової системи в Українській РСР цього періоду виокремлюються п'ять хронологічних етапів: створення т.зв. «пролетарської» судової системи в Україні; реорганізація і реформування судової системи у зв'язку з проведенням нової економічної політики (НЕПу); «сталінізація» судової системи; «воєнізація» судової системи в умовах Другої світової війни; посилення централізації судових органів у зв'язку з радянізацією і суцільною колективізацією західних областей УРСР.

У середині 1940-х рр. відновилася радянізація західноукраїнських земель, тут створено карально-репресивний апарат, чий кадровий потенціал формувалася із працівників Східної України. Після приєднання Закарпаття до Української РСР та утворення Закарпатської області у січні 1946 р. поширено радянське законодавство і впроваджено радянську судову систему й на цю територію союзної республіки.

У лютому 1946 р. відбулися перші вибори до Верховної Ради СРСР, через

рік – до Верховної Ради України. Також, відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 10 жовтня 1948 р., проведено перші вибори народних суддів.

Післявоєнна судова система Української РСР, відповідно до Конституцій СРСР – УРСР і Закону СРСР *«Про судоустрій Союзу РСР і союзних республік»* від 16 серпня 1938 р. складалась з народних судів, обласних судів, Верховного Суду УРСР і Верховного Суду СРСР.

Значну роль у процесах радянізації західноукраїнського регіону поза загальною судовою системою відіграли т. зв. Особливі наради при НКВС (ло 1946 р.) та при МДБ (з 1946 р.) Союзу РСР. На підставі вироків цього органу позасудової репресії людей карали без юридичної аргументації обвинувачення, без наведення будь-яких обґрунтованих мотивів і доказів.

Також важливу роль у репресіях проти підпілля відіграли спеціалізовані судові органи – Військові трибунали, що з 1944 р. розглядали усі кримінальні справи про злочини військовослужбовців та справи проти членів підпілля ОУН і УПА.

РОЗДІЛ 3

РАДЯНСЬКА СУДОВА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

3.1 Структура та організація роботи судових органів

Передусім важливо відзначити, що судова гілка влади, яка від доби Великої французької революції 1787–1795 р. у цивілізованому світі вважалася самостійною, у Союзі РСР такою не була – від 1917 р. і аж до зруйнування системи у 1991 р.

Джерелами радянського судоустрою виступали закони радянської соціалістичної держави, чільне місце серед яких у розглядуваний період займала т.зв. Сталінська Конституція 5 грудня 1936 р. Глава IX Конституції цілком присвячувалася суду і прокуратурі [167, с.17-19].

Важливу роль у визначенні організаційної структури та основоположних принципів роботи радянського суду відігравав Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік, прийнятий 16 серпня 1938 р. [156].

Верховний суд Союзу РСР був структурою, формально не підлеглою виконавчій гілці влади, включаючи й Міністерство юстиції. У післявоєнний період розширилась структура Верховного Суду СРСР. На початку 1949 р. Верховний Суд СРСР складався із судово-касаційної колегії з кримінальних справ, судово-касаційної колегії з цивільних справ, судової колегії у справах табірних судів, військової колегії, залізничної колегії, воднотранспортної колегії, секретаріату, відділу узагальнення і статистики, відділу кодифікації, таємного відділу, бюро перекладів, архіву, канцелярії, приймальні, господарського відділу, голови суду і трьох заступників, помічника по кадрам [265, с. 474].

У спільному підпорядкуванні Міністерства юстиції та Верховного суду

Союзу РСР перебували *Спеціальні суди* та *Верховні суди союзних республік*, включаючи ВС Української РСР. В свою чергу Верховним судам республік підпорядковувалися *краєві, обласні, окружні суди* та *Верховні суди автономних республік* (там, де вони були) [156, с. 9-15].

Відповідно до ст. 23 Конституції СРСР 1936 р. (із змінами і доповненнями у 1945 р.), Українська РСР складалась з 23 областей, із них 7 областей входило до Західної України [167, с.7]. В кожній створеній області формувались обласні суди. Апарат обласних судів з 1944 р. по 1956 р. складався з таких структурних підрозділів: 1) Судова колегія з кримінальних справ; 2) Судова колегія з цивільних справ; 3) Секретаріат; 4) Комендатура [104, арк. 4].

Основною ланкою радянської судової системи слугував народний суд. Народні суди організовувалися в кожному адміністративному районі. У деяких районах могли створюватися і кілька народних судів, кожен з яких діяв у межах своєї ділянки.

Адміністративний поділ, уведений в ново приєднаних у 1940 р. областях Західної України, відрізнявся від сучасного (2020 р.), а райони були суттєво меншими за територією та населенням. Так, у 1940 р. на території теперішнього Старосамбірського району Львівської області були утворені аж 5 народних судів: Старосамбірського, Добромильського, Нижанковицького, Стрільківського та Хирівського районів, які підпорядковувались Управлінню народного комісаріату юстиції УРСР по Дрогобицькій області. Укрупнення районів відбулося аж у 1959 р. (тобто поза хронологічними рамками дослідження).

Як не дивно, загальна тенденція надходження справ у всіх судах СРСР після завершення війни покращувалася. Так, зростала кількість справ у Верховному Суді СРСР лише перші три роки після війни, при цьому більшість касаційних справ проходила по спеціальним судам. Колегія Верховного суду два рази в тиждень розглядала на одному засіданні по 100 – 150 справ.

В середньому по СРСР на одного члена народного суду, створеного на

базі адміністративного району, у післявоєнний період припадало 100 справ у місяць, попри інші види робіт. Це, на нашу думку, відверто перевищувало фізичні можливості судді приділити кожній розглядуваній справі належну увагу. То ж при проведенні ревізій Верховні суди республік постійно вказували на незадовільну роботу [265, с. 497].

Так, після ревізії декількох обласних судів НКЮ СРСР видав *Наказ № 6 від 30 січня 1946 р.* про (типові) недоліки в роботі судів.

Разом з тим кількість справ в обласних і народних судах суттєво знижувалася. Так, у 1947 р. в обласних судах Української РСР обсяг кримінальних справ становив 87 % порівняно з 1946 р., а цивільних справ – 22%. А в народних судах республіки у післявоєнний час найбільше було відносно нескладних справ – про розкрадання зерна, про крадіжки на виробництві, про спекуляції, про не виробіток мінімуму трудоднів тощо [265, с. 498]. Але навіть ці нескладні справи вимагали належної уваги і часу.

Висловимо також обґрунтоване припущення, що навантаження на особу судді в західноукраїнському регіоні було в цілому принаймні не нижчим, ніж у тих місцевостях Союзу РСР. Так, відомо (архівна справа), що з моменту «визволення» Дрогобицької області і до 1948 р., судами було розглянуто 14 737 кримінальних, а також 16 927 цивільних справ [61, арк. 6]. Виходить дещо менше, ніж в цілому по Союзу.

Інше важливе питання – наскільки компетентними були радянські судді післявоєнної доби, особливо на теренах, які стали радянськими відносно недавно. Також – наскільки ці судді були близькими до реалій регіону, наскільки залежними – у кращому розумінні цього слова – від своїх виборців.

Радянські суди були пов'язані між собою визначеними відносинами. Вище стоячі суди «встановленими законом способами» мали компетенцію «направляти діяльність» нижче стоячих судів. Такі взаємовідносини між різними судами називаються *судовою інстанцією*.

Судом першої інстанції називають суд, який виносить вирок чи рішення у справі. Судом другої інстанції називають суд, який в тому чи іншому порядку

перевіряє правильність вироку чи рішення суду першої інстанції. Дуже обмежене коло осіб, згідно радянського законодавства, могло у виключному порядку (в так званому порядку нагляду) поставити питання про перегляд рішення суду другої інстанції.

Право опротестування вироку чи рішення суду після вступу цього вироку чи рішення в законну силу мали лише Генеральний прокурор Союзу РСР, прокурори союзних республік, Голова Верховного суду Союзу РСР та голови Верховних судів союзних республік тощо [156, с. 5-6].

За діючими кримінальними кодексами союзних республік народний суд розглядав справи про убивства, завдання тілесних ушкоджень, вчинення протизаконних абортів, незаконне позбавлення волі, зґвалтування, злісний неплатіж аліментів, образу, хуліганство, самогоноваріння, клевет, мав право призначати вироки до 20 років позбавлення волі.

У цивільному судочинстві в компетенції народних судів перебували справи, де принаймні однією з сторін виступали фізичні особи, майнові конфлікти між державними і громадськими установами розглядалися вище стоячими судами [156, с. 7-8].

Обласні суди (їх створення передбачала ст. 102 Конституції 1936 р.) виступали судами першої інстанції по найважливішим кримінальним та цивільним справам та касаційною інстанцією для народних судів відповідної області.

Обласним судам, згідно ст. 32 Закону про судоустрій, підлягали справи про контрреволюційні злочини, про особливо небезпечні злочини проти порядку управління, про розкрадання державної і кооперативної власності, про особливо важливі посадові та господарські злочини. В цивільному судочинстві обласні суди розглядали *справи по спорам між державними і громадськими установами* (які не підлягали розгляду в державному арбітражі), а також *справи про розлучення* [156, с.9].

Для зміцнення жорстко централізованої системи державного управління після завершення Другої світової війни влада Союзу РСР використала

формальний привід відновлення радянської законності в державних установах. Насправді, як і в попередні роки і десятиріччя більшовицької диктатури, під «гумовим» визначенням *радянської законності* приховувався сталінський диктат і контроль та його неухильне зміцнення.

Після реорганізації Міністерства юстиції у 1948 р. було проведено ряд перевірок судів союзних республік. За підсумками перевірок видано ряд наказів. Так, в *Наказі № 018 від 16 вересня 1948 р. Міністра юстиції Союзу СРСР «Про роботу судів»* вказувалося, що при перевірці судових органів УРСР, БРСР та ін. республік викрито серйозні недоліки і викривлення «лінії партії» в роботі низки судів. Зокрема, ставилась вимога рішуче боротися з *контрреволюційними злочинами*, розтратами державного і суспільного майна та іншими особливо небезпечними злочинами [120, арк. 66].

Слід зазначити, що у зв'язку з прийняттям *Положення про дисциплінарну відповідальність суддів* (дане положення складалось із 22 пунктів), що було затверджене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 липня 1948 р. «*Про дисциплінарну відповідальність суддів*»¹⁸, за помилки у провадженні судочинства суддів притягали до дисциплінарної відповідальності. Заходами дисциплінарного стягнення виступали: зауваження, догана, сувора догана.

Відповідно до п. 2 *Положення* народні судді, голови і члени окружних, обласних, крайових судів, судів автономних областей, верховних судів союзних і автономних республік, спеціальних судів, а також члени Верховного суду СРСР могли бути притягнені до дисциплінарної відповідальності: а) за порушення трудової дисципліни; б) за порушення в судовій роботі; в) за інші порушення (п. 4).

Право порушувати дисциплінарні справи було надано: Міністрові юстиції СРСР щодо усіх суддів; міністрові юстиції республіки, начальникам обласних управлінь юстиції (п. 9) – щодо суддів, які перебували у їхньому прямому

¹⁸ До прийняття зазначеного Положення був чинним Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29 липня 1940 р. «Про дисциплінарну відповідальність суддів».

підпорядкуванні [348, с. 5].

Цим правом і цими можливостями активно користувалися – як для того, щоб показати керівництву ревність у справі, так і у власних вузьких інтересах. Так, начальник УМЮ у Станіславській області Лютий спрямував *подання* до Станіславського обласного суду про притягнення до дисциплінарної відповідальності нарсудді Р. Магмета 2-ї дільниці м. Коломиї за реалізацію (тобто «прихватацію», як би зараз сказали. – А. Д.) речових доказів¹⁹ [107, арк. 16]; *подання* про притягнення до дисциплінарної відповідальності народного суддю Большевцівського району О. Чернецького за грубі порушення законності²⁰ [108, арк. 72 – 73]; *подання* про притягнення до дисциплінарної відповідальності народного суддю Лисецького району В. Хоха за недбалість і недисциплінованість в роботі²¹ [109, арк. 120].

Контроль «згори» в сталінському Союзі РСР ефективно поєднувався з «ініціативами знизу», зазвичай – після «підказки» згори. Усякий, узятий на себе почин, слід було регулярно підтверджувати і звітувати.

Діяльність усіх державних організацій, установ в СРСР/УРСР традиційно здійснювалася згідно «плану» (спущеного згори. – А. Д.), так само і судові органи діяли згідно *планів роботи* [304, с. 144]. Виконавцю залишалося лише проставити дати виконання того чи іншого пункту плану.

До прикладу, наведемо план роботи суду Городенківського району Станіславської області на лютий 1952 р. [110, арк. 60–61] (*див. додаток 2*) і план роботи Станіславського обласного суду на I квартал 1953 р. (*див. додаток 3*) [106, арк.2, 3]. Вони типові.

Відповідно до *циркулярного листа НКЮ СРСР № АД-23 від 26 серпня 1942 р.* місячний план необхідно було складати не пізніше ніж за 5 днів до

¹⁹ У поданні було зазначено, що під час проведення перевірки суду виявлено, що суддя Магмет Роман Петрович реалізував у своєму кабінеті 113 хусток (що були речовим доказом) у справі по обвинуваченню гр. Гринько за ст. 127 КК УРСР за спекуляцію жіночими хустками.

²⁰ Суддя, вирішуючи цивільні справи, не готував рішення, а писав їх за деякий час до винесення.

²¹ Перевіркою суду Лисецького району було встановлено, що суддя цієї дільниці Хоха В.Т. не виконав вимог листа начальника УЮ від 21.10.1952 р. на виконання акту перевірки.

початку кожного місяця [303, с.10].

Також в план необхідно було включати судові засідання, щомісячну перевірку роботи судового виконавця, із зазначенням дати проведення цієї перевірки, перевірку роботи всієї канцелярії, та об'єднаних заходів з прокуратурою, міліцією, та іншими організаціями з окремих питань судової практики, та план проведення нарад з апаратом народного суду, звіти перед населенням, лекції, громадська робота тощо [39, арк. 90; 123, арк. 81; 130, арк. 117; 303, с. 11]. Водночас, наявність затвердженого плану роботи суду давала можливість Міністерству юстиції перевіряти і вимагати виконання запланованих заходів судом, а органам місцевої влади контролювати діяльність суду і не допускати відхилення судді від чітко визначеної «лінії партії».

Однак, після проведених ревізій в судах управління юстиції часто вказувало перевіреним установам на неналежне планування [див. 302, с. 22]. Наявність чисельних обов'язків, на нашу думку, дозволяла вищій інстанції ефективно тримати суддів нижчої інстанції «на гачку», не кажучи уже про партійну відповідальність.

Велике значення в роботі суду мала якісна *підготовка до розгляду кримінальних і цивільних справ*.

Народний суддя одноосібно розглядав лише справи про прогули, запізнення на роботу та самовільне покинення робочого місця. Розгляд усіх інших питань здійснювався колегіально, тобто в складі судді та двох народних засідателів.

На підготовчому засіданні суду реалізовувалась функція передання справи на розгляд суду. Так, згідно з *Постановою 54-го Пленуму Верховного суду СРСР і ст. 27 Закону про судоустрій СРСР 1938 р.* було встановлено принцип обов'язкового винесення на підготовче засідання всіх кримінальних справ, які надійшли на розгляд в суд з обвинувальним висновком прокурора, і принцип колегіального розгляду справ на підготовчому засіданні [303, с. 29]. Однак, судами допускалися порушення. Наприклад, в суді Нижньо-

Устрицького району Дрогобицької області суддя Кривошеєва розглядала кримінальні справи без винесення ухвали²² про проведення підготовчого засідання і без протоколу підготовчого засідання, що суперечило вимогам закону [79, арк. 35]. Перевірка визнала це грубим порушенням нормативних вимог. Так, відповідно до Постанови *Пленуму Верховного суду СРСР № 8/М/3/У від 15 квітня 1943 р.*, по кожній справі необхідно було вести *протокол засідання* [79, арк. 10 зв.].

В суді Славського району Дрогобицької області суддя Чуб розглядав справи без проведення підготовчого засідання; аналогічні порушення були допущені і іншими судами [81, арк. 2].

МЮ Української РСР постійно вказувало й на інші, треба думати – типові, недоліки в процесуальних діях суддів західного регіону республіки. Так, напр., в суді Нижанківського району Дрогобицької області суддя Конотоп при розгляді кримінальної справи, не видаляючись в нарадчу кімнату, оголосила заздалегідь написану ухвалу. Причому й протокол підготовчого засідання цією суддею не було складено [81, арк. 2-3].

Виявлялися порушення й при розгляді справ цивільних.

Тут відмітимо, що радянські функціонери розуміли важливість дотримання принципу радянської законності при розгляді цивільних справ. Так, в *наказі Народного комісара юстиції СРСР № 3057-Н від 5 липня 1944 р. «Про заходи з покращення роботи судів в цивільних справах»* вказувалося, що робота суддів з розгляду цивільних справ має велике значення для зміцнення соціалістичної системи господарства і соціалістичної власності, охорони політичних, трудових, житлових та інших особистих і майнових прав громадян СРСР, прав та інтересів державних закладів, організацій, колгоспів та інших громадських організацій [119, арк. 12-14].

Недоліки у роботі судів під час розгляду цивільних справ фіксувалися і у західних областях Української РСР. Так, у листі від 31.10.1945 р. УНКЮ при

---

²² За радянською термінологією «ухвала суду» називалась «визначенням (определением) суду»

Дрогобицькій обласній раді йшлося про різного роду порушення вимог процесуального права у перебігу розгляду цивільних справ. Наприклад, суддя Гайдамачук з Сколівського району розглянув справу за позовом гр. Углик про вилучення з опису майна, раніше уже описаного ним згідно вироку військового трибуналу. То ж, відповідно до ст. 122 ЦПК УРСР, суддя повинен був заявити самовідвід. Також, у цій же справі судом було порушено ст. 129 ЦПК, адже в протоколі судового засідання вказано, що в розгляді справи брав участь народний засідатель Ліонтів, а в рішенні згадувався інший засідатель – Заревич. Крім того, всупереч вимогам ст. 130 ЦПК, протокол судового засідання головуєчим Гайдамачуком не було підписано, також, не було встановлено ряду важливих обставин справи [79, арк. 34].

Побіжно зауважимо, що в післявоєнний період зберігалась попередня *система оцінки якості роботи суддів*, яка базувалась на трьох показниках: терміни розгляду справ; відсоток задоволених, оскаржених, опротестованих рішень і вироків; відсоток нерозглянутих справ на кінець звітного періоду [264, с. 498].

Кінцевою стадією всієї роботи суду з розгляду кримінальних і цивільних справ було *виконання рішень, ухвал і вироків*, особливо в частині конфіскації майна. За вказівками вищих судових органів судді повинні були контролювати виконання вироків і рішень, перевіряти роботу судових виконавців і тим самим сприяти поліпшенню виконання судових рішень [235, с. 21]. Однак, напр., у наказі від 2 квітня 1946 р. «*За підсумками обласної наради судових працівників, адвокатури і нотаріату Дрогобицької області за 1945 р.*» начальник Управління НКЮ УРСР в Дрогобицькій області Кисляк зазначив про те, що найбільш слабкою ланкою в роботі судів є виконання судових рішень. Зокрема, це було зафіксовано перевітками в судах Турківського, Стрілківського, Нижньо-Устрицького, Рудківського, Самбірського, Жидачівського та інших районів [78, арк. 15].

Вочевидь, це було «хворобою» не лише західноукраїнського регіону. Відтак улітку 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР зобов'язала

Міністерство юстиції СРСР вжити заходів з перебудови роботи органів юстиції і судових органів в напрямі своєчасного і неухильного виконання ними всіх винесених судових вироків і рішень.

У відповідності до постанови Президії ВР СРСР Міністерством юстиції СРСР було видано *наказ № 28 від 5 серпня 1948 р.* про затвердження Інструкції *«Про порядок виконання судових рішень»*, в якій зазначено основні завдання, покладені на суддів з метою поліпшення роботи з виконання судових вироків і рішень. В обов'язки судді входило підбір судових виконавців з урахуванням їхньої політичної і загальноосвітньої підготовки [303, с. 47–48].

Однак, суттєвого покращення у цій ділянці роботи судів не відбулося. Так, у доповідній записці № 1624/34 від 3.12.1948 р. начальник УМЮ в Дрогобицькій області *«Про заяви і скарги громадян на невиконання вироків і рішень судових органів Дрогобицької області»* повідомив, що у IV кварталі 1948 р. в обласне управління юстиції надійшла 51 скарга, з них 50 скарг – на несвоєчасне виконання і невиконання вироків і рішень. Станом на 1 січня 1949 р. у судових виконавців судів залишилось невиконаних 397 виконавчих листів, з них 239 вироків з конфіскацією майна засуджених [87, арк. 3–5].

Для зберігання кримінальних і цивільних справ, згідно з *«Переліком документальних матеріалів Міністерства юстиції СРСР, а його системи із зазначенням термінів зберігання матеріалів»*, затвердженим 14 травня 1946 р., в архіві виділялась окрема ізольована кімната, яка забезпечувала збереження архівних матеріалів. Доступ до цієї кімнати мав тільки суддя і секретар дільниці суду, на котрого було покладено ведення архіву [303, с. 163]. Однак, напр., у Рівненській області в суді Межиріцького району (існував у 1940 – 1959 рр. – А. Д.) станом на 30 травня 1945 р. справи зберігались у скрині, а частина у шафі. Архів суду перебував в незадовільному стані, справи не були підшиті і пронумеровані, не зроблено їхнього опису, не було візи судді на передавання справ до архіву [129, арк. 209].

У суді I-ї дільниці Дубнівського району станом на березень 1948 р. архів

перебував у незадовільному стані, справи зберігались в шафі, не були підшиті, аркуші були не пронумеровані, не було складено їх опису та письмового рішення судді на передавання справ до архіву [130, арк. 128].

У суді Млинівського району станом на травень 1951 р. архів містився у кабінеті судді [131, арк. 34].

Радянський законодавець намагався надати суду формально демократичний характер, залучивши до здійснення правосуддя т. зв. народних засідателів. Відповідно до *ст. 9 Закону про судоустрій СРСР* і *ст. 103 Конституції СРСР*, розгляд справ у всіх судах здійснювався за участю народних засідателів, крім випадків, спеціально передбачених законом [156, с. 4]. До обов'язків судді входило вести *облік роботи кожного народного засідателя*, та не рідше двох-трьох днів на місяць *систематично проводити заняття з народними засідателями*. Пам'ятаючи, що чисельність народних засідателів у кожному народному суді становила 50–75 осіб, а також ту обставину, що усі вони були людьми, працюючими в соціалістичному секторі економіки (і лише зрідка – пенсіонерами), розуміємо, що і цю роботу більшість суддів занедбували [303, с. 13].

То ж, напр., в звіті управління юстиції Дрогобицької області за 1945 – 1947 рр. вказано, що в судах Жидачівського і Мостиського районів та ін. заняття з народними засідателями не проводилися і не здійснювався постійний облік їх участі в судових засіданнях [78, арк. 60, 73; 80, арк. 30].

З метою своєчасного усунення недоліків в роботі суду обов'язковим для судді ставало *вивчення і узагальнення практики* своєї роботи. При цьому таке узагальнення судової практики мало проводитись що три – шість останніх місяців роботи. Кожне таке «узагальнення» негласно передбачало й більшовицьку самокритику судді, то ж і цю вимогу на місцях не поспішали виконувати. Напр., у зв'язку з відсутністю узагальнення з окремих категорій справ, Управління МЮ у Дрогобицькій області наказом № 28 від 25 грудня 1946 р. зобов'язало суддю народного суду Крукеницького району (існував у 1940 – 1959 рр. – А. Д.) Кобринову не рідше одного разу на квартал

узагальнювати свою роботу і проблемні питання, що виникають з цього узагальнення довідома районних партійних і радянських керівників [78, арк. 73].

Вкажемо, що для вивчення і узагальнення судової практики відбиралися зазвичай справи, на яких акцентувала увагу та чи інша партійна постанова, супроводжувана відповідними постановами і указами законодавчої і виконавчої гілок влади Союзу РСР. Наприклад, у *Програмі узагальнення судової практики народного суду у справах за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14.07.1951 р.*, в Дрогобицькій області за другий квартал або за півріччя 1953 р. було викладено план заходів Управління МЮ УРСР в Дрогобицькій області з виконання Постанови Ради Міністрів СРСР від 8.07.1952 р. № 3072 «*Про незадовільний стан трудової дисципліни на підприємствах і будовах*» [58, арк. 4].

Відповідно до *ст. 29 Закону про судоустрій СРСР 1938 р.*, судді повинні були систематично звітуватись перед виборцями про свою роботу [156, с. 9]. Від судді вимагалось висвітлити в доповіді виконання господарсько-політичних завдань, які стояли перед ним у звітному періоді [243, с. 23].

Органи юстиції на місцях були зобов'язані систематично контролювати роботу суддів щодо *звітів перед виборцями та проведення правової пропаганди серед виборців* [59, арк. 19]. Судді, котрі не виконували вимог ст. 29 Закону про судоустрій, викликались на оперативні наради чи до начальника управління юстиції для надання особистих пояснень [209, с. 47]. Так, у 1945 р. Управлінням НКЮ у Дрогобицькій області відмічено, що судді Сколівського і Самбірського районів не звітують перед населенням про свою роботу і роботу суду, не роз'яснюють у бесідах вимог радянських законів, та зобов'язано усунути ці недоліки [79, арк. 10 зв.].

Діловодство в суді регулювалось інструкцією союзного Міністерства юстиції та відомчими документами. Згідно з *інструкцією МЮ СРСР «Про діловодство в народному суді»*, від судді вимагалось бути обізнаним з роботою канцелярії і основами діловодства, адже він як керівник установи ніс

повну відповідальність за роботу канцелярії і за організацію діловодства [303, с. 114].

Основну роль в організації діловодства було покладено на *секретаря народного суду*. в низових судах. Канцелярія обласного суду складалася з секретаріату та секретарського складу судових колегій з кримінальних та цивільних справ.

Секретарю народного суду підпорядковувався *секретар судового засідання, діловод* (якщо він був в штаті суду), машиністка та (іноді) кур'єр.

В суді велась картотека по кримінальним і цивільним справам та виконавчим провадженням. На кожну цивільну і кримінальну справу було заведено реєстраційну картку яка відображала рух справи в суді і за межами суду, строки її розгляду і деякі необхідні дані по суті справи [303, с. 114–124].

Тут вкажемо, що, попри загальне діловодство, судові установи вели й *таємне діловодство*, положення якого вважалися таємними. Про його наявність свідчить передусім, наказ НКЮ Союзу РСР № 0621 від 7 грудня 1942 р., яким затверджено інструкцію «*Про ведення таємного діловодства в народних судах*»²³, яка складалася з 12 розділів [119, арк. 16].

Уся таємна кореспонденція приймалась особисто суддею, іншими працівниками суду було заборонено приймати таємні листи. Суддя мав розписатися і поставити дату отримання кореспонденції, відтак перевірити цілісність упаковки листа²⁴. За порушення *Інструкції* суддя міг бути притягнений до кримінальної відповідальності [119, арк. 17–18].

На працівників суду, як і на кожного зайнятого в соціалістичному секторі Союзу РСР, покладалося завдання постійного поліпшення показників роботи. Відтак, правильна *статистична звітність* мала велике значення як для

²³ В інструкції зазначено, що усі таємні документи поділені на дві категорії: а) цілком таємні; б) таємні. У тих випадках, коли нетаємний вміст наказів, постанов і протоколів не можна було публікувати, тоді на цих документах проставляли гриф «не підлягає оголошенню».

²⁴ До кореспонденції, яка пересилалась через спеціальний зв'язок НКВС, застосовувалось літерування пакетів: літера «А» і літера «Б». За літерою «А» пересилались цілком таємні документи і таємні термінові документи. За літерою «Б» - усі інші, нетермінові, цілком таємні документи і таємні матеріали.

діяльності суду, так і загалом для Міністерства юстиції. Вона висвітлювала обсяг, зміст і напрям роботи суду. Відповідно до *Інструкції «Про статистичну звітність судових органів СРСР»*, затвердженою НКЮ СРСР № 12 від 18 квітня 1944 р., вимагалось організувати чіткий первинний облік, який забезпечував своєчасне і правильне складання встановлених статистичних звітів²⁵ [302, с. 132–133].

Однак, попри безумовну важливість правильної статистичної звітності в роботі судів, Управління Міністерства юстиції в областях періодично повідомляли про недоліки у цій царині. Так, на одній з оперативних нарад у 1946 р. керівництво Управління юстиції у Дрогобицькій області відзначало неналежне виконання судьями інструкції про статистичну звітність судових органів, а саме судами Нижанковицького району (суддею Конотоп), Миколаївського району (суддею Гуцалюк), Стрілківського району (суддею Самофаловим), Старо-Самбірського району (суддею Забродченко) та ін. [78, арк. 2–9].

Вище вказувалося на кампанійський характер роботи радянських установ, включаючи й судові. Зазвичай кампанію (загальносоюзну, республіканську чи навіть обласну) починали керівництво відповідної партійної структури. Далі відповідну постанову чи указ приймали структури законодавчої (ради) та виконавчої (міністерства і відомства) влади. Часом доводиться лише дивуватися тому, наскільки «мудрим» і «передбачливим» виявлялося партійне керівництво.

Так, чергова кампанія зі зміцнення соціалістичної законності в республіці почалася з прийняття постанови ЦК КП (б) У «Про стан і заходи по укріпленню соціалістичної законності і радянського правопорядку в Українській РСР» від 28 січня 1948 р. [53, арк. 89]. Для обізнаності суддів у

---

²⁵ У 1949 р. Міністерство юстиції Союзу РСР змінило існуючу статистичну звітність судів і скоротило загальну кількість звітів. Замість існуючих до 1 січня 1949 р. п'яти видів звітів (форма № 1, 1-а, 1-б, 2 і 4), суд подавав тільки три: звіт про роботу суду з розгляду кримінальних справ (ф. № 1), звіт про роботу суду першої інстанції з розгляду цивільних справ (ф. № 2), звіт про роботу судових виконавців (ф. № 4).

чинному законодавстві вимагалось забезпечити суди примірниками збірників законодавчих матеріалів. У Верховному суді УРСР і обласних судах обов'язок слідкувати за наявністю контрольних примірників законодавства було покладено на секретарів цих судів під наглядом голів і заступників, а в інших судах цю роботу повинен був вести особисто суддя.

Кампанія ця виглядала тим більш дивною, що, відповідно до *наказу НКЮ СРСР № 27 від 10 травня 1945 р.*, суддя й так повинен був вести відповідний підбір юридичної літератури. У бібліотеку суду обов'язково передплачувались «Відомості Верховної Ради СРСР», «Збірка постанов і розпоряджень Ради Міністрів СРСР», «Збірка постанов і розпоряджень Ради Міністрів УРСР», одна із центральних газет – «Правда» або «Відомості Ради депутатів трудящих СРСР», відомчі журнали, а також обласна і районна газети. Уся юридична література фіксувалася у спеціальній книзі обліку літератури [303, с. 157].

Також, відповідно до *Інструкції НКЮ СРСР від 9 грудня 1944 р. «Про організацію і ведення в органах НКЮ і судах довідкової роботи із законодавства»*, контрольні примірники кодексів, зібрань постанов і розпоряджень Ради Міністрів СРСР – УРСР повинні були перебувати на особистому зберіганні і користуванні судді [303, с. 156].

Втім чергова кампанія успішно стартувала. Тих суддів, які першими в ній відзначилися, керівництво хвалило і ставило за приклад. З архівних справ довідуємося, що «багато уваги довідково-кодифікаційній роботі із законодавства приділили суддя Бричко М. 2-гої дільниці м. Стрий і суддя Мазур А.М. Старо-Самбірського району Дрогобицької області» [40, арк. 41; 31, арк. 7].

Віддаленим відголоском кампанії можна вважати *Наказ Міністерства юстиції УРСР № 19 від 28.04.1949 р.*, яким було передбачено стягувати з осіб, винних у втраті або пошкодженні книг їх п'ятикратну вартість, а в окремих випадках – притягати до кримінальної відповідальності за ст. 177-2 Кримінального кодексу УРСР [42, арк. 79].

Згодом кампанія закінчилася, а довідкова робота із законодавства в судах

здійснювалась і надалі – проте уже без якихось переможних реляцій. Так, за результатами проведення перевірки (1953 р.) в суді Вашковецького району Чернівецької області фіксувалося, що станом на 10 березня 1953 р. кодифікаційно-довідкова робота провадилась [142, арк. 14].

Вищі судові органи, як і раніше, вимагали від судів належного укомплектування юридичною літературою. Напр., у листі УМЮ УРСР у Дрогобицькій області № 9.491.76 від 4.03.1953 р. нагадувалося про необхідність укомплектування бібліотеки суду необхідною літературою для забезпечення нормальної роботи судів [41, арк. 63].

Радянське керівництво неодноразово декларувало важливість *розгляду скарг громадян*, необхідність правильного і швидкого їх розгляду і вирішення в кожній радянській установі. *Журнал реєстрації скарг, передбачений формою № 8 Інструкції НКЮ СРСР № 59 від 30.07.1943 р.* знаходився у секретаря суду, для того, щоб відвідувачі мали можливість написати скаргу на дії того чи іншого працівника. Скарги, які надходили в суд, разом з відповідями на них підшивались в окремий наряд [303, с. 22; 81, арк. 18–19].

На основі архівних справ проведених ревізій в народних судах приходимо до висновку, що основною причиною надходження різного роду скарг ставало затягування розгляду судами кримінальних і цивільних справ, не виконання судових рішень, а особливо у справах про стягнення аліментів на утримання дітей, а також непоодинокі факти необґрунтованих і незаконних відмов судів у видачі копій судових рішень, вироків і т. д. [77, арк. 48].

Також за вказівкою управління юстиції в судах встановлювалися дні і години прийому відвідувачів. Однак, судді в силу тих чи інших обставин не дотримувались даних їм вказівок [80, арк. 54]. Так, в суді 2-гої дільниці Сталінського району м. Чернівці станом на 24 січня – 4 лютого 1946 р. (період перевірки) прийом відвідувачів здійснювався суддею в його кабінеті протягом дня, без дотримання встановленого графіку [141, арк. 25]. Не зовсім зрозуміло, чи це було поставлене в заслугу (не жаліє особистого часу), чи, навпаки, в провину (відволікається від інших службових обов'язків) судді,

щодо дій якого здійснювалася службова перевірка.

Також, у суді Александрійського району Рівненської області, взагалі не було графіку прийому відвідувачів. Водночас, перевірка відмітила, що прийом відвідувачів суддя Горюнов ²⁶ проводив у міру звернень їх до суду [126, арк. 2].

У зв'язку з такою ситуацією *МЮ УРСР Наказом № 35 від 18 вересня 1953 р.* зобов'язало начальників обласних управлінь юстиції і голів обласних судів у судах, на дії яких надійшли скарги, проводити перевірки, вживати заходів з усунення недоліків в роботі, а судових працівників, винних у тяганині і бюрократизмі, – притягати до суворої дисциплінарної відповідальності [77, арк. 49].

3.2 Компетенція та кадрове забезпечення

Поновлення непростого процесу радянізації західноукраїнського регіону було неможливим без залучення тисяч відряджених кадрових партійних, радянських працівників, а також співробітників карально-репресивних органів. Не довіряючи місцевим мешканцям, партійні і радянські керівники скрізь розставляли перевірені номенклатурні кадри. Зокрема, до західноукраїнських областей із східних областей України масово прибували як спеціалісти народного господарства, так і представники адміністративного апарату. Так, у Львові станом на 1 жовтня 1944 р. було вдвічі більше росіян ніж наприкінці 1939 р. За соціальним статусом 79,2 % російськомовного населення припадало на представників адміністративного апарату, найперше – НКВС, суд, прокуратуру [255, с. 86].

Безперечно, підготовка і виховання відданих справі Леніна – Сталіна кадрів були в центрі уваги партії і уряду республіки, особливо у звільнених

---

²⁶ За радянською практикою ініціали в документах іноді не вказувалися

від гітлерівців західних областях УРСР, де знову розпочався процес радянзації. То ж в 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про заходи з підготовки масових кадрів для західних областей УРСР» [255, с. 86-87]. Згідно документа, мала розпочатися підготовка й судових кадрів з місцевого населення.

Утім і надалі існувало обмеження щодо місцевих кадрів займати керівні посади у партійних, радянських та ін. органах і організаціях [369, с. 29]. Разом з тим, Серпневий (1946 р.) пленум ЦК КП(б)У наголосив на необхідності «забезпечити в західних областях ширше висування на керівну роботу людей з місцевого населення, відданих Радянській владі». Проте, це висування відбувалося переважно на другорядні посади у сільських та районних ланках [319, с. 212].

Пізніше, в 1953 р. в західних областях, серед міських і районних прокурорів вихідців з місцевого населення було лише 12 %, а серед суддів – 40% [322, с. 275].

Підготовка, розподіл і звільнення апаратних працівників, зокрема судових кадрів, в західних областях УРСР, як й в республіці загалом, здійснювалися під пильним контролем партійних органів – ЦК КП(б)У, обласних комітетів партії і прирівняних до них партійних органів, а також райкомів партії. У структурі ЦК КП(б)У, а також обласних комітетів працював спеціальний *сектор кадрів МВС, МДБ, суду і прокуратури*. У 1948 р. у складі обкомів партії було створено *відділ адміністративних органів*, який займався питаннями добору кадрів судово-прокурорських, а також інших правоохоронних органів.

За погодженням з ВКП(б) був встановлений юстицією новий *штатний розпис суддів*. Так, відповідно до наказу НКЮ СРСР № 13 від 20 квітня 1944 р. «Про номенклатуру посад» було затверджено наступний перелік посад для суду: а) *в обласному суді*: голова, його заступник, члени обласного суду, судові виконавці, завідувач спеціальної частини, завідувач секретаріату, секретар колегії судових засідань, завідувач господарства, головний

бухгалтер, бухгалтери; б) *в народному суді*: суддя, судовий виконавець, секретар народного суду, секретар судового засідання [136, арк. 15].

Вище вказувалося, що *Постановою Ради Міністрів СРСР «Про типові штати народних суддів» № 992 від 14 квітня 1947 р.* було затверджено представлений Державною штатною комісією при Раді Міністрів СРСР типовий штатний розпис судів згідно *додатку*. Зокрема, в штат низової ланки судової системи – народного суду входили: суддя, секретар суду, секретар судового засідання, судовий виконавець, діловод-машиністка, прибиральниця-кур'єр (*див. додаток 4.*) [73, арк. 68].

У залежності від обсягу роботи і місцевих умов у штатному розписі народних судів могли бути *додатково встановлені посади* перекладача, діловода-машиністки, кочегара, конюха, водія легкового автомобіля.

У столицях союзних і автономних республік, крайових і обласних центрах для обслуговування групи народних судів штатний розпис повинен був сягати не менше 10 працівників, а в штат кожного із судів могло бути введено додатково посаду архіваріуса, бухгалтера. У цих же містах, при умові розміщення в одному будинку не менше шести дільниць народного суду, в штат однієї із них могла бути додатково запроваджена посада завідувача господарства [73, арк. 69].

Звернемось до штатного розпису обласних судів. Приміром, штатний розпис Дрогобицького обласного суду²⁷ у 1949 р. складався з наступних структурних підрозділів і посад: *I. Персонал, який підлягає реєстрації*: 1) голова суду; 2) заступник голови суду; *II. Судова колегія у кримінальних справах*: 1) член суду; 2) секретар колегії; 3) секретар судових засідань; *III. Судова колегія у цивільних справах*: 1) член суду; 2) секретар колегії; 3) секретар судових засідань; *IV. Секретаріат*: 1) завідувач секретаріату; 2) завідувач архіву і експедитор; 3) старший бухгалтер; 4) інспектор зі спецроботи; 5) машиністка; *V. Комендатура*: 1) комендант – завгосп; 2)

²⁷ Дрогобицька область у 1959 р. увійшла до складу Львівської області

прибиральниця – кочегар; 3) кур'єр; 4) водій легкової машини; VI. *Охорона всіх видів*: 1) вахтер [104, арк. 34 – 35].

Попередній відбір кандидатів на посаду судді, як правило, здійснювався із наступного контингенту: *для народних судів* – із числа: 1) «соціально сумісних»; 2) народних засідателів; 3) судових виконавців; 4) секретарів нарсуду (за умови, якщо особи на цих посадах є комуністами); 5) відповідальних районних партійних працівників; *для обласних судів* – із числа: 1) народних суддів з практичним стажем не менше трьох років і бездоганим партійним стажем; 2) комуністів з вищою юридичною освітою; 3) партійних працівників обласного масштабу; *для різних колегій Верховного Суду СРСР і УРСР* – із числа: 1) членів обласних судів; 2) комуністів з вищою юридичною освітою; 3) відповідальних партійних працівників обласного і республіканського масштабу [324, с. 56].

Цікаво, що високий показник партійності суддів наприкінці 1940-х і на початку 1950-х рр. залишався незмінним і практично ніколи не зменшувався. Звісно, більшість суддів, уже на рівні низової ланки – народного суду, були членами ВКП (б). Так, наприклад, у 1946 р. в Тернопільській області налічувалось 43 ділянки народних судів, більшість з них, тобто 30, очолювалися членами і кандидатами у члени партії [112, арк. 3]; в Рівненській області в 1946 р. із 32 народних суддів – 28 суддів були членами і кандидатами у члени партії [132, арк. 17]; у 1949 р. в Тернопільській області із 43 народних суддів перебували членами і кандидатами партії – 41 особа [115, арк. 40–41].

Отже, загальні тенденції у кадровому наповненні суддівського корпусу в західноукраїнському регіоні протягом першого післявоєнного десятиріччя, показували зростання числа суддів-партійців.

Разом з тим, у перше післявоєнне десятиріччя в СРСР–УРСР бракувало кваліфікованих суддів. З метою *підвищення кваліфікації суддів*, НКЮ СРСР в наказі за № 3057-Н від 5 липня 1944 р. зобов'язав народних комісарів юстиції: а) забезпечити проведення семінарів у всіх містах, де базувалися юридичні

інститути і юридичні школи відповідно, а для народних суддів, які працювали в районах і селах, організувати проведення занять з питань цивільного права і процесу, з питань стягнення нестач з обов'язкових поставок продовольства, сімейно-майнових спорів тощо; б) протягом 1944 р. забезпечити проходження усіма судьями практики при вищестоящих судах і при тих судах, де працюють найкращі і найдосвідченіші судді [119, арк. 14].

Уже у 1944 р. уживалися заходи щодо відновлення діяльності вищої юридичної школи. Так, в 1944–1945 навчальному році в Українській РСР відновили роботу майже усі виші, які існували до війни, зокрема і юридичні заклади.

До 1946 р. в систему союзного Міністерства юстиції входило дев'ять стаціонарних юридичних інститутів і Всесоюзний заочний юридичний інститут. Загальна кількість студентів у цих інститутах наприкінці 1945–1946 н. р. складала 6 500 осіб.

Однак, післявоєнні юридичні інститути випускали все ж таки недостатню в масштабах Союзу РСР кількість спеціалістів – особливо з врахуванням втрат за роки війни. Зокрема, в 1945 р. отримали дипломи юристів 440 осіб, а в 1945 р. – 749 осіб [249, с. 1]. При цьому далеко не усі вони поповнювали суддівський корпус.

У Всесоюзному заочному юридичному інституті навчалось 3 500 працівників органів Міністерства юстиції, прокуратури і суду, із них 700 суддів. При цьому відмічалось, що значна кількість студентів Всесоюзного юридичного інституту, котрі працювали в органах Міністерства юстиції і суду навчалась незадовільно, не виконувала навчальні плани, часто слухачі ВЮЗІ перебували на одному курсі по декілька років. Так, за 1945–1946 н. р. за неуспішність відраховано 608 студентів, котрі працювали в органах юстиції і суду [249, с. 1-2].

ЦК ВКП(б) і МЮ СРСР здійснювали контроль за діяльністю всіх навчальних юридичних закладів, а також академічної установи – Інституту права Академії наук СРСР [247, с. 4]. З метою поліпшення підготовки

юридичних кадрів, ЦК ВКП(б) прийняв *Постанову від 5 жовтня 1946 р. «Про розширення і поліпшення юридичної освіти в країні»*. Відповідно до постанови усі юридичні інститути і Всесоюзний заочний юридичний інститут були передані до Міністерства вищої освіти СРСР. Разом з тим, Міністерство юстиції СРСР і надалі було зобов'язано здійснювати контроль над навчанням юристів у вищих навчальних закладах.

Відповідно до згаданої постанови, Міністерство юстиції зобов'язали протягом чотирьох років підготувати для роботи в судово-прокурорські органах декілька тисяч юристів із середньою юридичною освітою. Із Постанови витікало зобов'язання поліпшити відбір, вивчення і виховання судових кадрів, причому звернути увагу на «осіб, котрі володіли необхідним політичним кругозором, культурним рівнем...» [249, с. 4].

Окрім юридичних вишів, від 1944 р. в Союзі РСР запроваджено *дворічні юридичні школи*, які були терміново організовані владою, як *школи спеціального типу* для підготовки суддів, районних прокурорів, їх помічників і слідчих. В юридичні школи приймали осіб з недостатньою освітньою підготовкою і навіть з не закінченими семи класами середньої школи. Якість викладання в багатьох юридичних школах була на дуже низькому рівні, а засвоєння навчальних дисциплін – недостатнім.

Покращити роботу юридичних шкіл вимагала Постанова ЦК КП(б) від 5 жовтня 1946 р. *«Про розширення і покращення юридичної освіти в країні»*. Документ встановив особливі умови прийому слухачів юридичних шкіл: набір відбувався за скеруваннями керівників партійних органів; приймали осіб, котрі мали «деякий життєвий досвід, досвід практичної і громадської роботи», повну середню освіту, віком від 23 років [321, с. 7].

Крім контингенту слухачів, проблеми в цих дворічних школах були пов'язані з високою плінністю викладацьких кадрів і браком підручників та навчальної літератури.

За 1944 – 1946 рр. МЮ СРСР видало підручники з таких навчальних дисциплін: кримінальне право, криміналістика, цивільне право, кримінальний

процес, трудове право, адміністративне право, колгоспне право [249, с. 2].

Зауважимо, що після закінчення навчання у юридичній школі випускники проходили атестацію, яку проводила комісія Міністерства юстиції. Кращих випускників атестували на посади районних прокурорів, далі – на посади народних суддів, решту – на посади слідчих, нотаріусів, пропонували адвокатську роботу [320, с. 7].

У 1949 р. в УРСР функціонували Київська, Харківська, Одеська і Львівська юридичні школи [214, с. 7].

Ситуація виправилася на краще лише під кінець досліджуваного періоду. З 1 серпня 1953 р. були ліквідовані Київська і Одеська дворічні юридичні школи (останній набір було здійснено у 1952 р.). Проте у тому ж таки 1953 р. набір в Харківську юридичну школу і Львівську юридичну школу порівняно з попередніми післявоєнними роками збільшився на 50 % [33, арк. 16; 76, арк. 19 – 20].

Для західних областей Української РСР підготовка майбутніх працівників суду та інших правоохоронних органів здійснювалася в *Київській юридичній школі і Львівській юридичній школі* (в останній навчались студенти переважно із західних областей УРСР) [320, с. 8]. Зокрема, у 1947 р. із списку відібраних кандидатур для скерування на навчання у Львівську дворічну юридичну школу, складеного завідувачем сектору відділу кадрів Дрогобицького обкому КП(б)У Каплуновим, дізнаємося, що із 15 місцевих кандидатів до вступу були: членами ВКП(б) – двоє осіб, кандидатами в члени партії – п'ять осіб, членами ЛКСМУ – п'ять осіб, безпартійними – три особи; за освітнім рівнем: середню освіту мали троє осіб, а незакінчену середню – 12 осіб [43, арк.20–22].

Згодом, у 1953 р. відповідно до Наказу МЮ СРСР № 22 від 10 березня 1953 р. *«Про план прийому і випуску юридичних шкіл, вищих юридичних навчальних закладів і курсів на 1953 р.»* МЮ УРСР було видано Наказ № 14 від 1 квітня 1953 р. *«Про план прийому в юридичні школи, на заочні відділення вищих юридичних навчальних закладів і дев'ятимісячні курси перепідготовки*

юристів на 1953-1954 навчальний рік». Згідно цього Наказу, до Харківської юридичної школи відбувався прийом кандидатів із Ворошиловградської (нині Луганської – А.Д.), Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської, Полтавської, Сталінської (нині Донецької – А.Д.), Сумської, Харківської, Херсонської областей. У Львівську юридичну школу спрямовувалися кандидати з Вінницької, Волинської, Дрогобицької, Житомирської, Закарпатської, Ізмаїльської (у 1959 р. приєднана до Одеської області – Д.А.), Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької – А.Д.), Кіровоградської, Київської, Львівської, Одеської, Рівненської, Станіславської (нині Івано-Франківської – А.Д.), Тернопільської, Чернігівської і Чернівецької областей [76, арк. 19].

Кампанія з підвищення професійної освіти суддів наприкінці 1940-х і на початку 1950-х рр. в кількісному вимірі виявилась успішною. Більшість працівників суду отримали дипломи про середню і вищу юридичну освіту. Зокрема, у 1944 р. в Дрогобицькій області жодний із 29 суддів не мав вищої юридичної освіти, 12 суддів мали середню спеціальну юридичну освіту, 14 суддів – закінчили юридичні курси і двоє суддів зовсім не мали юридичної підготовки [2, арк. 5]. Згодом, у 1947 р. в Дрогобицькій області із 32 народних суддів у Всесоюзному юридичному заочному інституті (ВЮЗІ) навчалась одна особа, у заочній юридичній школі – 12 осіб [26, арк. 4]. На початок 1950-х рр. суддів без юридичної освіти тут не залишилось.

Однак, основна проблема полягала не в кількості дипломованих спеціалістів, а в якості отриманої освіти. На той час вона була вузькопрофільною і спрощеною, а перелік предметів, які викладались навіть на класичних юридичних факультетах університетів, був дуже обмеженим. Студенти більше часу приділяли вивченню предметів, необхідних суто для практичної роботи, з галузі матеріального і процесуального права. Усі навчальні дисципліни вивчались через призму марксизму-ленінізму.

Особливо тривожною була ситуація з підвищенням кваліфікації уже діючих працівників суду і прокуратури.

Наведемо архівний документ, який підтверджує це твердження. Так, у

доповіді керівництва Управління юстиції у Дрогобицькій області від 16 грудня 1947 р. вказано, що протягом 1947 р. для підвищення кваліфікації суддівських кадрів проведено аж п'ять семінарів, на яких розглядалися наступні теми: вчення про кримінальний закон (2 год.), співучасть у радянському кримінальному праві (2 год.), злочини проти особистості (2 год.), покарання в радянському кримінальному праві (2 год.), суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності (2 год.), суб'єкт і об'єкт в кримінальному праві (2 год.) та ін. [43, арк.25]. Нагадуємо, мова йшла уже про діючих народних суддів.

Окрім юридичних вишів та дворічних юридичних шкіл, підготовка суддів здійснювалася на *дев'ятимісячних і трьохмісячних юридичних курсах*, після яких випускники проходили дуже формальну короткочасну практику в обласному або народному суді. Так, у Тернопільській області з 1944 р. і до 1946 рр. була запланована 15-ти денна виробнича практика 53 суддів, з яких фактично пройшли практику лише 20 осіб [112, арк. 5].

У 1946 р. УМЮ у Дрогобицькій області, після завершення підготовки на юридичних курсах було заплановано проходження практики всіма суддями при обласному суді²⁸, але за рік відбули таку практику лише 23 особи. Після проходження практики на кожного із суддів мала бути складена характеристика. [26, арк. 6 – 7].

У перебігу реалізації постанови ЦК КП(б) від 5 жовтня 1946 р. «Про розширення і покращення юридичної освіти в країні», Міністерство вищої освіти СРСР зобов'язали переглянути усі навчальні плани для юридичних інститутів. Зокрема, у нових навчальних планах передбачалась значна кількість годин для самостійної роботи студентів [306, с. 25].

Професійну освіту юридичних кадрів щедро розбавляли марксистом-

---

²⁸ Зазвичай, судді, котрі проходили практику при обласному суді, вивчали справи і давали свої висновки. Після того суддями обласного суду оцінювалось вміння практикантів професійно розглядати цивільні і кримінальні справи. За загальним правилом, судді проходили практику 15 днів, а ті, котрі мали певні знання і непогано орієнтувались у розгляді справ – фактично залучалися від 8 до 10 днів.

ленінізмом. Так, у навчальні програми юридичних факультетів і юридичних інститутів включалося викладання історичного та діалектичного матеріалізму.

Організаційною частиною навчального плану юридичних навчальних закладів була виробнича практика, організаційно-методичним елементом якої були конкретні програми.

На третьому (на цьому курсі практика мала лише ознайомчий характер) і четвертому курсах студенти проходили практики в судах і в прокуратурі. Керівниками практики призначались судді, прокурори і викладачі інститутів. Керівники органів суду і прокуратури склали робочі календарні плани, а студенти вели особисті щоденники практики. Зокрема, організація і проведення виробничої практики регулювалися *Указом Міністерства вищої освіти СРСР від 31 липня 1947 р.*, а до того – *постановою РНК СРСР від 25 березня 1938 р. «Про організацію і проведення виробничої практики»* [267, с. 6].

У міру подолання післявоєнного браку юридичних кадрів на юридичних факультетах університетів і у Всесоюзному юридичному заочному інституті було запроваджене п'ятирічне навчання [225, с. 24].

Побіжно відмітимо, що у всіх вищих навчальних закладах Союзу РСР, включаючи й юридичні, працював *перший відділ*, що вважався філією органів держбезпеки. Працівники інституту, студенти і навіть абітурієнти перебували під пильним наглядом першого відділу. Відділ повинен був мати дані на кожного: соціальне походження, родинні та товариські зв'язки, політична орієнтація тощо. Зробити запит за місцем проживання і отримати відповідь в стислі терміни не було проблемою, і, потенційно небезпечних для радянського режиму громадян відсіювали [383, с. 270]. То ж особа з юридичною освітою, настроєна вороже до системи, була нонсенсом. Чи не єдиний відомий в Україні виняток – юрист, випускник Московського держуніверситету Левко Лук'яненко, якому допомогло пройти пильний відсів фронтове минуле.

У відповідності до вимог *Постанови ЦК КП(б) від 5 жовтня 1946 р. «Про розширення і покращення юридичної освіти в країні»*, МЮ СРСР

зобов'язали з метою перепідготовки керівних працівників республіканських, крайових і обласних органів прокуратури і юстиції, верховних, крайових і обласних судів організувати в 1947 р. в Москві вищі *курси удосконалення юристів з річним терміном навчання*, а для підвищення юридичної кваліфікації суддів, районних прокурорів і слідчих – *курси перепідготовки юристів з дев'ятимісячним терміном навчання* в Москві, Ленінграді, Харкові, Ташкенті, Мінську, Свердловську і Баку [225, с. 25].

Окрім власне суддів народних, обласних та республіканських судів, належної професійної освіти потребували й інші працівники, зокрема судові виконавці. Однак, у 1952 р. із судових виконавців в Дрогобицькій області середню юридичну освіту мала лише одна особа, незакінчену середню юридичну освіту, тобто навчалася на III курсі Львівської заочної юридичної школи, – одна особа, загальну середню освіту мали 11 осіб (10 класів вечірньої школи), незакінчену середню освіту – 21 особа [20, арк. 2].

Висловимо припущення, що більшість судових виконавців не збиралися обмежуватись досягнутим планували майбутню кар'єру на суддівських посадах. Це розуміли і в обласних Управліннях юстиції. Зокрема, встановлювались вимоги до кандидатів на посаду судового виконавця – освіта не менше семи класів середньої школи, а також позитивний відгук про попередню роботу [20, арк. 3].

Вище вказувалось на відносно вузьку освітню базу для діючих та майбутніх юристів післявоєнного Союзу РСР. Одна з причин браку кваліфікованих кадрів практикуючих юристів – брак кваліфікованих викладачів-правознавців як в УРСР, так і в Радянському Союзі загалом. *Аспірантура* для підготовки таких фахівців в 30-х рр. XX ст. була скорочена до мінімуму, відтак, більшість викладачів не мали ні докторських, ні кандидатських ступенів, а інколи – й вищої освіти. У 1946 р. постановою ЦК ВКП(б) фактично було започатковано відродження аспірантури і підготовку нового покоління викладачів-юристів [332, с. 333].

З метою виправлення ситуації у 1948 р. в республіці прийнято спеціальну

Постанову РМ УРСР № 1165 від 25 червня 1948 р. «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру». Міністерство освіти УРСР отримало вказівку розширити підготовку кандидатів наук [37, арк. 14; 182, с. 551].

Однак цих науковців ще тільки належало підготувати. Та й тримати у студентських аудиторіях по 4 – 5 років абітурієнтів з належними діловими характеристиками (часто – учорашніх фронтовиків) у післявоєнних умовах робився акцент на *заочну освіту*. Більшість суддів, особливо низової ланки – народних судів, починали вивчати право заочно у *середніх юридичних школах і Всесоюзному юридичному заочному інституті (ВЮЗІ) СРСР* [38, арк. 14].

Наказом № 34 від 26 листопада 1947 р. «Про заходи поліпшення середньої заочної юридичної освіти» МЮ СРСР зобов'язало підлеглі йому органи юстиції і суди усунути недоліки в організації заочної освіти [328, с. 30]. На заочних відділеннях юридичних шкіл переважно навчались судово-прокурорські працівники з п'яти – шести областей чи автономних республік. У школах працювали консультанти, котрі по суті були організаторами навчального процесу, адже скликали установчі і екзаменаційні сесії, організовували і контролювали роботу заочників. Однак, серед них не було методистів, тому викладачам не надавалась необхідна допомога. Крім того, бракувало й методичної літератури [313, с. 19 – 20].

Всесоюзний юридичний заочний інститут (ВЮЗІ) СРСР (Москва), керував роботою розгалуженої мережі філій по всьому Союзі, усього працювало 28 філій. Кожна така філія обслуговувала декілька областей і країв. Однак, філії ВЮЗІ часто перебували у непристосованих приміщеннях. Так, філія у Києві розташовувалася в одній з кімнат будівлі суду, а філія в Одесі займала кімнату у квартирі директора філії [365, с. 27].

Несподіване розширення системи заочної юридичної освіти було прикладом т.зв. більшовицького «штурму». Це викликало значне зниження якості на користь підготовки значної кількості спеціалістів. Ситуація нагадувала реалізацію курсу на значне розширення системи технічної освіти в

СРСР на початку 30-х рр. ХХ ст.

Відтак чиновники, котрі не мали навіть середньої освіти, займались на *заочних юридичних курсах середньо-освітнього рівня*²⁹ [332, с. 334]. Напр., у 1945 р. в Дрогобицькій області заочним навчанням було охоплено 18 суддів, із них у II-му півріччі навчалось в інституті три особи, а в юридичній школі удвічі більше – шість осіб [21, арк. 88]; у 1946 р. в Тернопільській області у 43 народних судах працювали 12 суддів, котрі навчались у ВЮЗІ і 16 суддів – у заочній середній юридичній школі [112, арк. 3]; згодом, у 1949 р. в області заочну юридичну освіту здобули ще 17 суддів, із них у ВЮЗІ навчались вісім, а в заочній середній юридичній школі – дев'ять [113, арк. 3].

Отже, на основі викладеного матеріалу можна зробити висновки про те, що в після воєнний період загальний рівень юридичної підготовки був низький, підготовка суддів і працівників судів здійснювалась на короткотермінових курсах, а після прийняття у 1946 р. Постанови про розширення і покращення юридичної освіти в країні найбільш масовою формою освіти юристів стала заочна освіта.

3.3 Місце та роль судових органів в державному апараті (радянській моделі взаємодії гілок влади). Взаємодія суду з місцевими партійно-державними органами

Ставлення сталінського режиму до суду зводилось, передусім, до зміцнення його ролі як важливого державного органу, що юридичними засобами забезпечує втілення в життя «політичної лінії партії», в останню чергу, як до органу, що насправді здійснює правосуддя, захищає права громадян [186, с.57; 216, с. 167]. Так, ще в 1934 р. М.І. Калінін у промові на урочистому засіданні, присвяченому десятиріччю Верховного суду СРСР,

---

²⁹ Дана форма освіти проіснувала аж до 1956 р.

зазначив про те, що «суддя повинен не тільки вміти правильно *політично розібратись* в даній конкретній справі, в середовищі, в якому ця справа виникла, правильно оцінити, розпізнати осіб, котрі брали участь в цій справі, виявити всі деталі кожної справи, її *класову приналежність*, суть, але й повинен зробити так переконливо, так показово, щоб не тільки він сам і народні засідателі, але і всі присутні розібрались в цій справі і зрозуміли правильність винесеного судом рішення» [330, с. 14].

Похвальним було, коли суддя беззаперечно виконував настанови партії, дії таких суддів обговорювали на нарадах, їм давали нагороди. До прикладу, на Дрогобицькій обласній нараді працівників суду було перелічено працівників, котрі за 1945 р. найбільше себе проявили в умовах «класової боротьби з ворогами народу», і надали допомогу керівникам партійних органів у виконанні політичних, господарських, завдань і зміцненні «авторитету радянської влади». Зокрема, до таких було віднесено суддів Ігнатенка, Книговського, Мурашкіна і судових виконавців – Шинкаренка, Цвигуна [78, арк. 14].

В перші післявоєнні роки продовжувала працювати судова комісія Політбюро ЦК ВКП (б). Комісія засідала 3 – 6 разів у місяць, намагаючись тримати під постійним партійним контролем судочинство в СРСР.

Призначення на посади в прокуратурі та суді здійснювалося лише за згодою відповідного партійного органу.

В номенклатуру Центрального комітету входили начальник управління наркомату юстиції союзної республіки, голови обласних судів, прокурори областей та два їх заступники – по загальним питанням і по спеціальних справах, а також директори юридичних інститутів. Існувала номенклатура обкомів партії, однак в квітні 1946 р. вона була скорочена. Зокрема в обліково-резервну номенклатуру переведені народні суди, члени обласних судів, старші слідчі і слідчі. В номенклатурі обкому залишились начальники відділів прокуратури, районні і міські прокурори, заступники начальника обласного управління Міністерства юстиції, заступники голови і члени

обласних судів [264, с.30; 265, с.437 – 438].

В 1948 р. після створення в складі обкомів партії *відділів адміністративних органів (сектор кадрів МВС, МДБ, суду і прокуратури)*. (аналогічні відділи були створені і в складі міських комітетів компартії обласних центрів) один із секретарів комітетів займався контролем діяльності правоохоронних органів [310, с. 369]. Так, у звіті про роботу адміністративного відділу Львівського обкому КП(б)У за II квартал 1949 р. вказано, що основною складовою його діяльності є робота із судами та іншими правоохоронними органами і виконання рішень ЦК КП(б)У від 28 січня 1948 р. «Про стан і заходи зі зміцнення соціалістичної законності і радянського правопорядку в Українській РСР»; від 1 червня 1948 р. «Про посилення боротьби із залишками банд і націоналістичного підпілля», а також постанов пленумів ЦК КП(б)У і Львівського обкому КП(б)У про стан і заходи поліпшення масово-політичної роботи серед трудящих міста [65, арк. 48].

Під безпосереднім контролем компартійних структур вирішувались усі кадрові питання, що стосувалися судових працівників: відбір, підготовка, виховання, просування по кар'єрній сходинці, звільнення тощо. Так, у довідці від 27 червня 1947 р. «Про роботу сектора кадрів МВС, МДБ, суду і прокуратури – відділу кадрів Львівського обкому КП(б)У за період з 1 січня до 30 червня 1947 р.» зазначено про те, що за I півріччя п. р. сектором підібрано і укомплектовано кадри управління юстиції, обласного суду, судів і колегії адвокатів. Підібрано кандидатури і укомплектовано 12 вакантних посад, в т. ч. 10 посад суддів. Звільнені за службовою невідповідністю дев'ять суддів, із них шість з районних судів, а інші – з обласного суду. Тобто, всього за звітний період згаданим сектором в номенклатурних посадах було затверджено 67 осіб, водночас 31 особу було звільнено [97, арк. 5, 6].

Кандидати на посаду судді, користуючись довірою партії, не завжди мали відповідну юридичну підготовку. Так, у першому кварталі 1947 р. з резерву кадрів було висунуто на посаду судді 10 осіб, із них, наприклад, гр. Косопуда з посади інструктора райвиконкому – на посаду судді Винниківського району,

гр. Бандуровського з посади бухгалтера райспоживспілки висунуто на посаду судді Щирецького району Львівської області [97, арк. 7].

Сектором кадрів також проводилась робота з очистки органів МВС, суду і прокуратури від хабарників та ін. порушників радянської законності. Так, із матеріалів спецперевірки дізнаємося, що на поч. 1947 р. із судових органів Львівщини звільнено п'ять осіб, зокрема суддя Дуєловський, котрий рішенням бюро Львівського обкому КП(б)У від 21 травня 1947 р. був виключений із членів ВКП(б) і знятий з посади судді 2-ої дільниці Сталінського району за звільнення з-під варти спекулянтів [97, арк. 8].

Крім того, партійні органи на місцях брали активну участь в організації виборів суддів, а перед тим і в підборі належних кандидатів в судді. Так, керуючись вказівками ЦК ВКП(б) і рішенням ЦК КП(б)У *«Про проведення виборів народних судів (народних засідателів)»*, Львівський обком КП(б)У 15 листопада 1948 р. прийняв власне рішення з цього питання і зобов'язав райкоми і міськкоми КП(б)У забезпечити якісний відбір кандидатів на посади суддів. З цією метою в області було проведено організаційні і масово-політичні заходи: обкомом було проведено наради секретарів райкомів КП(б)У, секретарів райкомів з кадрових питань, завідувачів відділів пропаганди і агітації, суддів; наради голів і секретарів районних рад депутатів трудящих [64, арк. 103]. Звісно, усі рішення обласного виконкому, які стосувалися підготовки виборів народних суддів, були опубліковані в обласних газетах [64, арк. 104].

У доповідній записці від 12 січня 1949 р. *«Про проведення роботи Львівським обкомом КП(б)У з підготовки до виборів народних суддів»* [12, арк. 87] зазначено, що за період підготовки до виборів суддів обкомами, райкомами і міськкомами проведено роботу з підбору і висуненню кандидатів в народні судді і народні засідателі. Львівським ОК КП(б)У підбрано і затверджено 49 кандидатів в народні судді. До того ж, міськими і районними комітетами КП(б)У підбрано і затверджено кандидатури 2 475 народних засідателів [12, арк. 89].

Працівниками адміністративних відділів ОК КП(б)У ґрунтовно перевірялись усі кандидати на посади суддів. Відтак, підготовлені матеріали на їх затвердження передавались на бюро обкому. Відбір був жорсткий і однозначно не формальний – так, 14 грудня 1948 р. під грифом «цілком таємно» секретарю Дрогобицького обкому КП(б)У надійшов окремий список кандидатів на посади народних суддів, на котрих виявили «компрометуючу інформацію». Наприклад, в ньому йшлося: Гура Н.Г., 1923 р. н., уродженка Полтавської області, котра в період гітлерівської окупації працювала перекладачем комендатури і при відступі німців виїхала разом з ними; двоюрідна сестра Бричка Михайла (кандидата на посаду судді) вийшла заміж за втікача із заслання та ін. подібні факти [68, арк. 45].

У випадку, якщо на кандидата на суддівську посаду надходив «сигнал», партійні чиновники були зобов'язані негайно реагувати на компрометуючу інформацію. Так, секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Тарнавський звернувся з листом під грифом «цілком таємно» до начальника Управління МДБ у Дрогобицькій області Мороза з проханням перевірити кандидата на посаду судді Швацького. Тарнавський зазначив в листі, що в ОК КП(б)У надійшов сигнал про те, що суддя 1-ої ділянки м. Дрогобича Швацький Микола Іванович, 1923 р. н., уродженець с. Воскобойники Шишацького району Полтавської області, українець, член ВКП (б) з 1945 р., є *сином куркуля*. У зв'язку з майбутніми виборами суддів, секретар ОК просив провести *спецперевірку* Швацького М.І. і повідомити про наявність компрометуючих матеріалів на нього для вирішення питання подальшого перебування Швацького на посаді судді [68, арк. 73].

Таким чином, судді були залежні завжди від місцевих партійних функціонерів, котрі могли вжити «відповідні заходи» і звільнити судового чи будь-якого іншого чиновника, котрий провинився чи становив певну небезпеку. Контроль за службовою кар'єрою працівників суду теоретично здійснювали органи юстиції. Однак, від згоди секретаря місцевого партійного комітету безпосередньо залежало висунення конкретного кандидата на посаду

судді шляхом «виборів». Водночас, на практиці суддю за певну провину звільняли негайно з посади за рішенням партійного органу, ще до отримання формального дозволу з боку обласного управління юстиції [332, с. 370].

Кожний суддя був зобов'язаний періодично звітуватись про свою роботу перед райкомом КП(б)У або перед обласним комітетом партії, в залежності від того, працює він в народному чи обласному суді. Ці звіти обговорювались на засіданнях бюро відповідних комітетів компартії. Причому висновок по доповіді чи звіту готував відповідальний за цю ділянку роботи секретар райкому чи обкому. Так, в травні 1949 р. адміністративним відділом Львівського ОК КП (б) У проведено перевірку семи дільниць судів в м. Львові і трьох судів сільських районів Львівщини. Питання роботи цих судів, зокрема, якості розгляду кримінальних і цивільних справ обговорювалися на спільній нараді працівників адміністративного відділу ОК КП(б)У і суддів 8 червня 1949 р. Доповідачами на нараді були судді Кардова, Омеляненко, Курдидик, а також партійні функціонери, котрі здійснили перевірку, – Самохін і Буштець. На нараду були запрошені начальник УМЮ у Львівській області Зубер та його заступник, а також заступник голови обласного суду Сергієнко, заступник прокурора області Сахно [66, арк. 52].

Від суддів компартійні керівники вимагали чітко і неухильно дотримуватись партійних вказівок з питань винесення вироків та судових ухвал, а також досягнення відповідних показників в роботі. Поширеним було «телефонне право», коли вони зверталися по телефону з проханням до судді винести «м'яке», або «жорсткіше» покарання, чи взагалі закрити справу. Причому небажання виконати подібні прохання могло потягнути великі неприємності [332, с. 372]. Так, на Дрогобиччині голови двох колгоспів – ім. Хрущова та ім. Жданова (створених на початку 1945 р.) узяли позики в Держсортфонді та своєчасно їх не повернули. Відтак представники Держсортфонду звернулися до суду. Суддя викликав голів колгоспів для з'ясування обставин. Голови колгоспів повідомили про цей виклик секретаря райкому (РК) у Дрогобицькій області Чабана, останній у телефонній розмові із

суддею заявив, що він не мав права викликати голів колгоспів і *заборонив розглядати дану справу у суді* [100, арк. 7].

Між представниками партійної і радянської номенклатури на місцях, з одного боку, і суддями, з іншого, часом виникали конфлікти, які супроводжувалися доносами один на одного. Так, суддя Трегуб Новострілицанського району Дрогобиччини на спільній нараді суддів, прокурорів та представників інших правоохоронних органів 28 березня 1948 р. скаржився, що «на початку 1947 р. у мене були такі відносини з секретарем райкому, що він на мене писав в обком, а я – на нього; до того дописалися, що генерал Сабуров (очільник УМЮ в області) приїхав мирити нас і після цього взаємини налагодились» [100, арк. 26].

Для уникнення конфліктів суддя мав єдину дієву можливість – ознайомити секретаря РК з керівними директивами і основами законодавства, адже кожна кримінальна і цивільна справа фактично розглядалася під контролем відповідного секретаря райкому [100, арк. 27].

Факти безцеремонного втручання місцевої компартійної влади в судову практику суддів підтверджуються, зокрема, встановленням контролю за реалізацією каральної політики суддів при вирішенні справ. Про це красномовно свідчать факти з архівних матеріалів. Так, напр., в грудні 1949 р. адміністративним відділом Львівського ОК КП (б) У було відряджено інструктора Лептеву і заступника начальника управління юстиції Русакову для перевірки фактів «викривлення» каральної політики партії суддею Михайловою [99, арк.78]. Відтак, перевіркою встановлено, що Михайловою при розгляді кримінальних справ за розкрадання сіна, снопів і зерна із полів колгоспів в період збору урожаю 1949 р., винним особам винесено мінімальні покарання [99, арк.81].

Партійні і радянські органи виявляли неабиякий інтерес до конфіскованого майна засуджених «розкрадачів соціалістичної власності» та «ворогів народу». Водночас, фіксувалися й непоодинокі випадки розтрата і розбазарювання такого майна, нібито з вини суддів та судових виконавців.

Так, в наказі № 232-с від 18 червня 1948 р. Міністерства державного контролю (МДК) УРСР, який був доведений до відома секретаря Львівського ОК КП(б)У *«Про розбазарювання конфіскованого майна в районах Львівської області»*, зазначено про те, що в березні 1948 р. МДК УРСР проведена перевірка обліку і реалізації конфіскованого майна в Перемишлянському, Жовківському, Рава-Руському, Винниківському, Радехівському і Яворівському районах Львівської області. У зв'язку зі встановленими фактами розбазарювання та іншими порушеннями порядку обліку і реалізації конфіскованого майна, голів виконкомів районних Рад зобов'язано забезпечити перевірку наявності і правильності реалізації цього майна, а осіб, винних в нестачах, реалізації цього майна за заниженими цінами, притягнути до відповідальності, з відшкодуванням завданого державі збитку.

Подальшою перевіркою МДК виявлено, що в Перемишлянському, Жовківському, Рава-Руському, Винниківському районах не виконано цих обов'язкових вказівок, з огляду на те, що голови виконкомів проявили повну бездіяльність і не виправили допущених помилок [60, арк. 30].

Основною причиною допущених порушень перевіряльники назвали те, що секретарі Перемишлянського райкому КП(б)У та інших райкомів, зокрема, Бойко, Стецура і Муха, а також начальник райвідділу МВС Анісімов, суддя Колодій та інші керівні працівники брали безпосередню участь в розбазарюванні конфіскованого майна.

Однак, не лише грубий партійний диктат був засобом впливу на судову владу. Працівники суду напряду залежали від «доброї» волі місцевих партійних керівників. Саме останні мали усі важелі впливу щодо вирішення проблем, пов'язаних з умовами життя і діяльності суддів. Йдеться, наприклад, про службові приміщення, отримання квартири, путівки на курорт та ін. Так, до секретаря Дрогобицького ОК КП(б)У Олексенка звернувся з листом заступник начальника обласного управління юстиції Петроченко з проханням надати йому квартиру. Останній повідомив про те, що мешкає з сім'єю у службовому кабінеті, попри те, що протягом 1949 – 1950 рр. неодноразово

звертався з цього питання до керівництва [24, арк. 39]. Показово, що суддя звертався не до місцевого радянського керівника (влади де-юре), а до де-факто «господаря області», яким був партійний керівник.

У партійних керівників судді різного рівня шукали не лише підтримку, а іноді й захисту. Траплялося, що в обласні комітети партії надходили скарги на «безчинні» дії представників місцевої влади щодо суддів. Зокрема, 5 листопада 1950 р. секретар Дрогобицького ОК КП(б)У Гриша отримав повідомлення про незаконні дії керівників Славського району щодо судді Чуба, котрий на законних підставах отримав ордер на квартиру. Суть справи: скориставшись відсутністю судді (перебував на сесії), працівник міліції, котрому приглянулася згадана квартира, усі речі судді і вагітну дружину виставив на вулицю і залишився там проживати. Причому РК КП(б)У, проігнорувавши постанову райпрокурора і обкому, не виправив допущене беззаконня. З огляду на це, начальник УЮ Гаврилук звернувся до ОК з проханням змусити місцевих можновладців «поважати радянські закони і покарати винних» [18, арк.176].

Окрім партійного «начальника», у народного судді чи навіть судді обласного суду був і начальник радянський. Забезпечення судів приміщеннями і усім необхідним часто здійснювалося за принципом «рука руку миє». Так, у постанові виконкому Дрогобицької обласної Ради № 102/5 від 11 березня 1946 р. *«Про забезпечення народних судів приміщеннями»* йшлося про те, що окремі виконкоми райрад не виконують постанови РНК УРСР від 11 серпня 1944 р. про забезпечення народних судів приміщенням і тим самим не створили для судів нормальних умов роботи. Зокрема, суди Дрогобицького, Підбузького та Новострілищанського районів не мають відповідних приміщень. Суд Стрілківського району займає лише дві кімнати загальною площею 13 кв. м., а суд Дублянського району розміщується у чотирьох кімнатах площею 75 кв. м. Суди Славського і Сколівського районів, хоч і мають приміщення, але не відремонтовані і без меблів.

Тому, Дрогобицький облвиконком у згаданій постанові вказав, що

внаслідок відсутності належної допомоги з боку виконкомів райрад в наданні і обладнанні приміщень судів порушуються чинні процесуальні норми і виникає невдоволення у викликаних до суду громадян [74, арк. 4].

У рішенні № 320 від 18 лютого 1952 р. «Про виконання постанови № 1259 від 29 квітня 1950 р. «Про забезпечення народних судів відповідними приміщеннями» виконкому Дрогобицької обласної Ради вказувалося, що станом на 17 лютого 1952 р. виконкоми Новострілищанської, Боринської і Славської районних рад не виконали постанови Ради Міністрів УРСР і рішення виконкому обласної Ради № 1357/18 від 17 лютого 1950 р., та в черговий раз зобов'язано ці Ради вирішити проблему забезпечення приміщеннями судів [88, арк. 2].

Можемо лише здогадуватися про причини ігнорування виконавчою гілкою потреб влади гілки судової. Для прикладу, Боринський райвиконком 6 січня 1950 р. виніс рішення щодо надання суду конкретного приміщення. Однак, це рішення не було виконано. Протягом двох років, які спливли з дня прийняття рішення облвиконкому, Славський райвиконком, маючи у своєму розпорядженні необхідні будівельні матеріали і кошти, так і не завершив будівництво будинку суду [89, арк. 15]. Висловимо припущення, що причина могла лежати в напружених стосунках між гілками влади і намаганні сильнішого (того, у кого був «ресурс») «нагнути» неслуха.

Робочі стосунки з партійними і радянськими структурами не обмежувалися «телефонним правом»; набагато більшої ваги набувало розуміння суддями «політики партії і уряду» в західних українських областях. У 1944 – 1953 рр. тут йшла запекла боротьба з оунівським підпіллям та його симпатиками, чію конкретну провину важко було встановити законними способами. У цій багатолітній боротьбі судам, за задумом партійних керівників, відводилась певна особлива роль. Маємо цьому документальні підтвердження. Так, у довідці про стан роботи адміністративних органів, які були підвідомчі адміністративному відділу Дрогобицького ОК КП(б)У, сформульовано головні завдання, які покладалися на суди у 1951 р. [96, арк.

2].

Основним завданням мало стати сприяння повній ліквідації українського збройного підпілля та його пособників шляхом проведення суворої каральної політики із застосуванням максимальних заходів покарання. Термін розгляду справ «оунівців» мав бути прискореним, стислим – до 20 днів [96, арк. 7].

Виконуючи партійні вказівки, суди усіх рівнів засуджували за «контрреволюційні злочини» на максимальні терміни. До прикладу, в 1951 р. у Дрогобицькій області до відбування покарання у виправно-трудовах таборах терміном до 25 років засудили 714 «контрреволюціонерів»; до 10 років – 45 осіб; від 5 до 10 років – 3 особи; до 5 років – 2 особи [96, арк. 8].

Іншим звичним для радянських властей напрямом використання апарату судових органів ставало залучення його працівників до різного роду політичних та господарських кампаній.

При цьому партійними та радянськими керівниками професійні функції судді сприймалися як справа куди меншої ваги. Так, УЮ у Дрогобицькій області листом від 16 травня 1950 р., за № 0129 інформувало секретаря ОК КП(б)У Штефана про те, що в Міністерство юстиції звертаються судді із скаргами на секретарів РК КП(б)У, котрі безвиїзно закріплюють їх за селами терміном на два тижні і більше, з різними дорученнями, не пов'язаними з їх основною роботою. Це призводить до того, що судді розглядають справи поспіхом, з помилками, максимально спрощуючи перебіг процесу.

Зокрема, як впливає з архівних документів, суддю Новострільківського району Демидову РК КП (б) У систематично «закріплював» за різними селами, то ж судові справи вона розглядала поспіхом, виносячи неправильні вироки. Суддя Славського району Чуб, котрий працював у таких самих умовах, порушував звітність, спричиняв тяганину у розгляді справ, водночас не мав можливості готуватись до сесії у навчальному закладі. Судді Жидачівського району РК компартії не дозволяв виїхати в м. Дрогобич для проходження практики. Суддя Мостиського району Ніконова, скерована на два тижні на село, звернулась з проханням до РК КП(б)У про надання їй

можливості розглянути справи. Однак, на це звернення секретар РК Черванюк ніяк не зреагував. Подібні характерні факти відмічено в більшості районів області [18, арк. 24].

Не зупиняли партійних і радянських керівників навіть вказівки вищих керівних органів. Так, у 1950 р. Дрогобицьке обласне управління юстиції, посилаючись на порушеннями Постанови ЦК КП(б)У від 28 січня 1948 р. і вказівок ОК щодо заборони районними комітетами КП(б)У закріпляти судових працівників за селами, просило дати відповідні вказівки районним комітетам [18, арк. 25].

Подібні проблеми мали працівники судової гілки влади і у сусідній Львівській області. Так, обласне управління юстиції у листі за № 2.492.31.64 від 24 листопада 1950 р. «Про відкріплення судді Хирівського району» звернулось до завідувача адміністративним відділом Львівського ОК КП(б)У Володимирова М.І. із вимогою заборонити «закріпляти за селом» суддю Хирівського району Михайлова [18, арк.201].

Не треба думати, що працівники суду обмежувалися виключно функціями агітаторів і пропагандистів. Куди частіше суддя виступав елементом репресивної машини, суворо караючи винних у порушенні драконівського трудового законодавства чи дрібному розкраданні соціалістичної власності.

Так, на Лютневому пленумі (1947 р.) ЦК ВКП(б) прийнято постанову *«Про заходи підйому сільського господарства у післявоєнний період»*. Незважаючи на суто «економічний» характер документа, у ньому було визначено й роль суду і прокуратури в колгоспному будівництві. Прокуратуру зокрема, зобов'язали здійснювати нагляд за дотриманням законності. Суди, розглядаючи майнові спори колгоспів, мали надавати їм юридичну допомогу, «виховувати» у колгоспників повагу до соціалістичної законності і потребу в суворому дотриманні Статуту сільськогосподарської артілі [312, с. 12 – 13; 406, с. 11].

А у Постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) *«Про проведення збору*

урожаю і заготівлі сільськогосподарських продуктів у 1949 р.» прописано «більшовицьку програму дій для всіх партійних і радянських органів на вирішальному етапі боротьби за високий урожай». Органам прокуратури і суду ставилося завдання властивими їм методами забезпечити безумовне виконання важливих політико-господарських завдань, якими є весняний посів і хлібозаготівлі [246, с. 5]. Так, прокурори за допомогою протестів і подань повинні були не тільки виявити порушення закону, але й усувати умови, які спричинили ці порушення, судді, в свою чергу – виносити суворі вирoki злочинцям [218, с. 2].

Зокрема, у перебігу кампанії із збору урожаю, бюро Дрогобицького ОК КП(б)У у Постанові від серпня 1949 р. «Про недоліки в організації охорони і збереження урожаю хліба 1949 р.» зобов'язало органи МВС, прокуратури і суду провадити справи про розкрадання хліба в дводенний термін, розглядати такі справи на показових процесах, застосовувати суворі заходи репресії щодо крадіїв і розкрадачів з обов'язковим відшкодування завданої шкоди колгоспам за рахунок конфіскації майна засуджених [17, арк.8].

У відповідь на постанову бюро, прокурор Дрогобицької області (старший радник юстиції) Туркевич у доповідній записці № 01-778/06 від 27 серпня 1949 р. зазначив, що у зв'язку з виконанням постанови бюро обкому КП(б)У № 33 від 15.08.1949 р. «Про невідкладні заходи з посилення боротьби з розкраданням хліба в колгоспах», органи прокуратури виконали серйозну роботу з виявлення і притягненню до відповідальності розкрадачів хліба. Так, за липень 1949 р. районними прокурорами і слідчими було спрямовано до суду 87 справ, пов'язаних із збором і хлібоздаванням. До судової відповідальності притягнуто 92 особи, із них голів колгоспів, інших осіб сільськогосподарського активу, рядових колгоспників та ін. Причому найбільшу кількість фактів розкрадання хліба і сіна виявлено в Стрийському, Турківському, Підбужському, Мостиському, Сколівському та ін. районах [17, арк. 38].

Виконуючи партійні вказівки, народні суди не скупилися на суворості

винесених вироків. Так, Лагуш Марію Йосифівну засуджено до 20 років позбавлення волі за ст. 4 Указу від 4.06.1947 р. за розкрадання соціалістичної власності, а саме за те, що вона стригла колоски на полі колгоспу «Червона зірка» с. Дорожів Дублянського району Дрогобицької області, і в результаті обшуку виявили 28 кг колосків [17, арк. 39].

Особливо зростала потреба в залученні судових працівників до радянських кампаній перед виборами Рад, адже від відсотка виборців, які узяли участь у голосуванні, та голосів «за» вище керівництво оцінювало ефективність роботи нижчого. Так, у довідці первинної парторганізації Дрогобицького обласного суду *про проведення партійно-масової роботи в 1950 р.* зазначено, що парторганізація суду у звітному, попередньому році працювала над виконанням рішень ЦК КП(б)У від 28 січня 1948 р. і XVI З'їзду КП(б)У. Протягом цього року партійною організацією було проведено певну роботу серед працівників суду, у підпорядкованому колгоспі с. Пильчі Медичанського району, а також на виборчій ділянці серед місцевого населення.

Під час виборчих кампаній до агітаційної роботи залучалися не лише працівники нижчих (народних) судів, але й обласного. Маємо архівні свідчення з 1950 р., коли в Дрогобицькій області під час підготовки виборів до місцевих Рад первинна парторганізація обласного суду «спрямовувала підібраних та підготовлених агітаторів для проведення агітаційно-масової роботи на виборчих ділянках. До прикладу, члени обласного суду Мотрич і Мурга стали членами виборчої комісії» [18, арк. 258 – 259].

Отже, судді народних та обласних судів західних областей України у 1944 – 1953 рр. перебували під неухильним контролем та постійним регулятивним тиском місцевих партійних і радянських органів. Це знаходило свій вияв передусім у жорсткій каральній політиці, яку сталінський режим здійснював проти національно-визвольного руху місцевого населення. Партійні і радянські власті активно залучали суддів й до проведення різного роду господарських та політичних кампаній.

3.4 Взаємодія судових органів з прокуратурою та правоохоронними структурами

У досліджуваній нами період 1944 – 1953 рр. у західних областях, загалом, як і в УРСР суд разом з прокуратурою та іншими правоохоронними органами виступав складовою єдиного репресивного механізму тоталітарної держави, діяльність якого була спрямована на захист і зміцнення сталінського політичного режиму та його економічної моделі.

Архівні матеріали свідчать про факти перебирання прокуратурою функцій суду. У ряді районів *прокурори організували судові процеси* над розкрадачами соціалістичної власності із залученням громадськості, а вирoki публікували в місцевих газетах. Так, напр., прокурор Самбірського району Южний організував виїзну сесію народного суду в село Нагірне, з розглядом справ щодо розкрадачів колгоспного хліба і сіна – громадян Андрец, Кушнір, Пашовек та ін. Після винесення вироку прокурор на зібрані колгоспників прочитав доповідь «Про охорону соціалістичної власності», а в районній газеті «Червоний прапор» 10 липня 1949 р. вийшла його стаття «Соціалістична власність – священна і недоторкана». Усе б нічого, але показові судові процеси можливі лише у разі 100 % гарантованості судового рішення, без найменших несподіванок. А як же тоді бути з презумпцією невинності та незалежністю суду?

Прокурор Сколівського району Прус разом із застосуванням репресії, налагодив й «профілактичну роботу». Так, він організував виїзні сесії суду в селі Довголука та ін., де були розглянуті справи про розкрадання хліба в колгоспі ім. Кірова щодо звинувачених громадян Колас Анни і Чабан Гавриїла, котрі були засуджені до 8 років позбавлення волі кожний. А Храбустович Юлію засудили до 5 років позбавлення волі [17, арк.41].

Не менш тісною була взаємодія судових органів з МДБ – при повній підпорядкованості «незалежної гілки влади» каральній структурі. Йдеться

передусім про боротьбу проти «залишків» оунівського підпілля. «Органами МДБ, прокуратури і судами та спільно з партійними і радянськими органами та ін. організаціями (архівний документ перелік задіяних у цій роботі сил саме у такому порядку. – А. Д.) постійно проводилась масово-роз'яснювальна робота серед населення з викриття контрреволюційної ідеології українських націоналістів» [10, арк. 130-131; 96, арк. 2–3].

У перебігу політико-господарських кампаній задля досягнення основних завдань, покладених на відповідні відомства в боротьбі з правопорушниками, на спільних нарадах суддів з прокуратурою та ін. правоохоронними органами приймалися *спільні накази*. Ситуація, погодимося, неможлива там, де судова гілка влади є дійсно незалежною.

До прикладу, наведемо кілька спільних наказів.

Так, Народним Комісаром Внутрішніх справ Союзу РСР, Народним Комісаром Державної безпеки Союзу СРСР, Народним Комісаром юстиції Союзу СРСР і Прокурором Союзу РСР було видано спільний наказ № 001068/00326/0073/212сс (в радянському діловодстві накази, які починалися з «0» означали «Таємно», а з «00» – «Цілком таємно». – А.Д.) від 31 серпня 1944 р. «*Про оголошення затвердженої Раднаркомом Союзу РСР інструкції про застосування Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 серпня 1944 р. «Про амністію польських громадян, засуджених за скоєння злочинів на території СРСР»* [119, арк. 4].

Визнавши хабарництво тяжким злочином, що сприяє розкраданню і розбазарюванню соціалістичної власності, МЮ СРСР, МВС СРСР і Генеральна Прокуратура СРСР видали спільний наказ № 036/0210/126с від 15 липня 1946 р. «*Про посилення боротьби із хабарництвом»* [118, арк. 116–117 зв.].

Поширення самогоноваріння в післявоєнному СРСР – УРСР викликало видання спільного наказу МВС СРСР, МЮ СРСР і Генеральної прокуратури СРСР № 038/0368/8-с від 13 березня 1948 р. «*Про посилення боротьби із самогоноварінням»* [120, арк. 28 – 29].

По суті у цих, і не тільки цих, випадках йшлося про прямі вказівки суддям судів усіх рівнів, передусім – народних, але й також обласних та республіканських.

Відмічене нами тісне співробітництво органів суду з прокуратурою і МДБ, не означало втім їх повного порозуміння. Дотримуючись сформульованого ще в Древньому Римі постулату *Divide et impera* («розділяй і володарюй»), партійні власті Союзу РСР намагалися не допустити надто близького зв'язку силових та правоохоронних структур. Це виявлялося не лише у хронічному для Союзу РСР конфлікті міліції та держбезпеки (прикладом може служити конфлікт Ю. Андропова і М. Щолокова), штучно роздмуханому з самої гори, але і у стосунках суду й прокуратури.

У 1948 –1953 рр. в СРСР розгорнуто чергову кампанію з покращення якості правосуддя. Акцентувалася увага на «виправленні помилок в правосудді», багато говорилося про «необґрунтоване притягнення до відповідальності», «необґрунтоване засудження».

Насправді ж усе звелось до «усунення» таких явищ, як виправдувальні, скасовані або змінені вироки. В кінцевому підсумку судді, опинившись під шквалом гострої критики, стали ще більш залежними від партійних та радянських органів, а також прокурорських структур. Побоюючись дисциплінарної відповідальності, судді намагалися узгоджувати свою професійну діяльність не стільки з буквою закону, скільки з реальною владою в сталінському Союзі РСР.

28 січня 1948 р. ЦК КП (б) У видало Постанову «Про стан і заходи зі зміцнення соціалістичної законності і радянського правопорядку в Українській РСР», де органам прокуратури вказувалося розслідувати кожний факт необґрунтованого притягнення до юридичної відповідальності і карати винних осіб. Відмічалось, зокрема, що такі факти особливо поширені в західних регіонах УРСР [332, с. 356].

В квітні 1948 р. на Другій Всесоюзній нараді керівних працівників прокуратури виступив заступник Генерального прокурора СРСР К. Мокічев.

Доповідач вказав, що: «у такій країні (Радянській. – А.Д.) не може бути місця для не обґрунтованих притягнень до відповідальності. Зі всією рішучістю ми не повинні допускати подібних фактів (...) кожний факт необґрунтованого передання до суду (...) розглядати як надзвичайну подію, яка має велике політичне значення»³⁰ [332, с. 355 – 356].

Від початку кампанії основний тиск на суддів здійснювався під благовидним приводом вдосконалення роботи судових працівників. На оперативних нарадах партійні чиновники систематично наголошували на недоліках в роботі судової системи і вимагали проведення заходів з «виховання суддів».

2 липня 1948 р. РМ СРСР прийняла Постанову № 1880-735-с *«Про заходи з ліквідації недоліків в роботі Міністерства юстиції СРСР»*, якою зобов'язано міністра юстиції «виправити всі недоліки і укріпити кадри в судах» [265, с. 446 –447].

У свою чергу, Прокуратура СРСР ще з 1945 року збирала матеріали на суддів-хабарників. Перші великі справи були сформовані в 1947 р. До літа 1948 року прокуратура виявила факти хабарництва в деяких народних судах, зокрема, у столичному (другої за значенням союзної республіки) Київському обласному суді і навіть у Верховному Суді СРСР. Вказувалося, що основними посередниками при отриманні хабара виступили секретарі і адвокати [265, с. 448].

Влітку 1948 р. Управління кадрів ЦК ВКП(б) провело перевірку у Верховному Суді СРСР. Комісія прийшла до висновку, що Верховний Суд СРСР неналежно здійснював нагляд за судовою діяльністю, судді «ухвалювали м'які вироки за зраду Батьківщини» і «необґрунтовано знижували терміни покарання» за хабарі [265, с.448 –449].

---

³⁰ Під необґрунтованим притягненням до відповідальності і необґрунтованим засудженням Мокічев розумів будь-яку судову справу, яка завершилася виправдальним вироком на стадії судового слідства, або в результаті касаційного розгляду, або була призупинена прокуратурою після повернення на додаткове розслідування [332, с. 356].

За рішенням Політбюро і за активною участю Верховного Суду СРСР в 1948 –1949 рр. пройшла серія закритих процесів над суддями-хабарниками. Масові чистки у вищих органах юстиції пройшли по всіх республіках Союзу. Так, в Києві було арештовано 29 працівників юстиції [265, с. 450, 453]. Зокрема, з жовтня 1948 по грудень 1949 рр. йшло слідство у справі Дмитра Спиридоновича Сусла, заступника Голови Верховного Суду УРСР. Справу слухала виїзна сесія Верховного Суду СРСР в Києві. Обвинувачення було побудоване на показах «співучасників». Судовий процес проходив без обвинувачів і захисту. Сусла було засуджено за ч. 2 ст.105 КК УРСР «хабар» і ст. 97 КК УРСР «зловживання службовим становищем» до 10 років позбавлення волі. Лише 26 квітня 1971 р. вирок виїзної сесії Верховного Суду СРСР щодо Д.С. Сусла скасовано, а кримінальну справу закрито за нестачею доказів [265, с. 452].

Згодом МЮ Союзу РСР видало розпорядження про вивчення позитивного досвіду суддів, котрі протягом декількох місяців не мали жодного зміненого вироку, тобто досягли високих показників у «стабільності вироків». Для досягнення високих показників, вимагалось, щоб судді не лише керувалися буквою закону, але й неухильно дотримувалися партійної політичної лінії у проведенні судової політики [332, с. 366 –367].

Міністерство юстиції СРСР видало розпорядження № 18/5 від 18 лютого 1949 р. яким міністр юстиції СРСР за ініціативою Прокуратури СРСР, зобов'язав міністра юстиції УРСР (та ін. республіканських міністрів юстиції) дати вказівку всім суддям народних судів повідомляти прокурорів областей про кожну зупинену і закриту на підготовчому засіданні справу, яка надійшла із прокуратури району, чи завершену виправдуванням обвинуваченої особи [17, арк. 199].

Кидається у вічі відверта невідповідність між оголошеними і дійсними цілями кампанії. Формально йдеться про «необґрунтоване притягнення до відповідальності» громадян, фактично – вимагається звітуватися про кожний виправдувальний вирок.

Виконання цього розпорядження контролювалося жорстко. Так, наприклад у перебігу перевірки судів Дрогобицької області у IV кварталі 1949 р. виявилось, що деякі судді не повідомляли про такі справи. 11 грудня 1949 р. на обласній нараді суддів начальник кримінально-судового відділу УМЮ Троян жорстко наголосила на необхідності дотримання розпорядження МЮ СРСР від 18 лютого 1949 р. Однак, навіть після цього надійшло тільки одне повідомлення від суду третьої дільниці і лише по одній справі, а інші суди не надсилали таких повідомлень, хоча виправдувальні вироки по справах, що надійшли з прокуратури, ними ухвалювались [39, арк. 90].

Конфлікти між суддями і працівниками прокуратури свідомо підігрівалися партійними і радянськими структурами. Так, народних суддів зобов'язали доповідати в обласні прокуратури про факти виправдувальних вироків. Судді опинилися ніби між двох вогнів – кожний такий сигнал показував промахи у роботі слідства та прокуратури. Більшість суддів не бажаючи псувати відносини з місцевими прокурорами ігнорували дані вказівки [332, с. 358].

Кампанія боротьби з ухваленням виправдувальних вироків тим часом набирала обертів. З свого боку, прокурорів зобов'язали свідчити проти суддів.

Генеральний прокурор СРСР Г. Сафонов націлив обласні прокуратури взяти під «оперативний контроль» кожний випадок ухвалення виправдувального вироку, або зупиненої судової справи. Якщо виправдання розцінювалось як немотивоване, процедура вимагала скерування такої справи у відділ нагляду за діяльністю суддів обласної прокуратури для винесення протесту. До судді, котрий виніс неправильний вирок та прокурора, котрий не опротестував його, вживалися дисциплінарні заходи [332, с. 359].

Керівні органи компартії залишали за собою роль верховного арбітра. Так, в травні 1950 р. відділ адміністративних органів ЦК ВКП(б) підготував проект постанови на ім'я секретаря ЦК П. Пономаренка *«Про заходи з усунення необґрунтованого притягнення до відповідальності і засудження громадян»*. У документі працівників обласних комітетів партії зобов'язали

«посилити контроль за діяльністю органів юстиції у цьому напрямі». Зреагувавши на позицію ЦК ВКП(б), більшість секретарів обласних комітетів ВКП(б) вжили відповідних заходів [332, с. 361].

Працівники юстиції піддавались критиці за повернення справ на додаткове розслідування, але також – за санкціонування арештів осіб, котрі згодом не були засуджені до позбавлення волі. Причому судді, як і працівники прокуратури, повинні були постійно досягати все нових високих показників. Відтак, працівники суду намагались досягти необхідної «правильної звітності» за будь-яку ціну. Вони брали участь, як було заведено, у своєрідному «соціалістичному» змаганні [332, с. 362].

На початку 1950-х рр. проблема ухвалення виправдувальних вироків отримала своє продовження. Так, у аналітичній довідці, підготованій секретарю Дрогобицького обкому КП(б)У Штефану М.Н. від 18 травня 1950 р. вказувалося, що суди з окремих справ необґрунтовано ухвалювали виправдувальні вирокі. Напр., у справі за обвинуваченням гр. Сеньків було ухвалено виправдувальний вирок тому, що підсудна в суді під час розгляду справи надала довідку від 18.09.1949 р. про те, що була звільнена колгоспом від виробітку трудовнів і перебувала у м. Бориславі в чоловіка. Судом Підбузького району розглянуто кримінальну справу за обвинуваченням гр. Дуб. Останню за не виробіток мінімум трудовнів засуджено до одного місяця виправно-трудоових робіт. Зокрема, підсудна пояснила, що не могла регулярно ходити на роботу до колгоспу з поважної причини. Суддею Меденицького району розглянуто аналогічну кримінальну справу щодо групи колгоспників. Суддя засудив кожного з колгоспників до шести місяців примусових робіт, з відрахуванням 25 % із заробітної плати. На думку влади, по всіх цих справах суди призначили «ліберальну міру покарання» [98, арк. 7].

Натомість регулярно виявлялися й факти «необґрунтованого притягнення» громадян-колгоспників до кримінальної відповідальності.

Проте обвинувачувальний ухил усе ж переважав. Так, голова Дрогобицького обласного суду Баклан Г.В. у поданні «Про необґрунтоване

притягнення до кримінальної відповідальності громадян за посадові злочини в колгоспах» № 0318 від 25.02.1950 р. здійснив узагальнення судової практики у справах про посадові злочини голів колгоспів області за 1-ше півріччя 1950 р. Так, за справами цієї категорії органами прокуратури притягнуто до кримінальної відповідальності 17 голів колгоспів, 13 – інших керівників і спеціалістів сільського господарства. Аналіз справ показав, що особи, притягнуті за посадові злочини, обвинувачувалось в злочинному ставленні до збереження тяглової сили, порушенні Статуту сільськогосподарської артїлі, у поганій організації роботи, порушенні трудової дисципліни, невиконанні планів посіву і державних повинностей, в розбазарюванні колгоспного хліба, коштів, та іншого майна [18, арк. 52 –54].

У довідці № 294 від 15 травня 1950 р. голова Дрогобицького обласного суду Баклан доповідав в обком КП(б)У секретарю Лаптевій про осіб, виправданих обласним судом у I кварталі 1950 р. Зокрема, рішенням обласного суду від 8 – 9 лютого 1950 р. виправдано Швиденка Я. за ст. 97 КК за відсутністю в його діях складу злочину. У судовому засіданні показами свідків і його поясненнями було спростовано висунуте обвинувачення, яке визнано судом помилковим.

Рішенням обласного суду від 10.02.1950 р. виправдано Жигаляка М. за ст. 97 КК. Останній обвинувачувався в аварії на буровій вищці № 1532 тресту «Бориславнафта». Як з'ясувалося, гр. Жигаляк, працюючи на посаді майстра, неодноразово ставив питання перед начальником дільниці і головним інженером, про неможливість використання на бурінні неякісних труб, оскільки це могло спричинити аварію. Однак, такі заяви адміністрація не брала до уваги.

Далі в довідці наводилися інші подібні приклади. Висновком голови суду піддано осуду формальне байдуже ставлення суддів до дослідження і перевірки доказів, та дотримання процесуальних норм [18, арк. 145].

Дрогобицький обласний суд надав обкому КП(б)У і УМЮ довідку про необґрунтоване порушення кримінального переслідування і необґрунтоване

засудження громадян № 571 від 1.11.1950 р. Вказувалося, що у справах, які надійшли із народних судів області в касаційну інстанцію необґрунтовано засуджено 25 осіб, наводилися конкретні приклади. Так, в суді першої дільниці м. Дрогобича суддею Шнацьким розглянуто справу № 52 від 23.12.1949 р. і засуджено Варицьку В.Ф. за ч. II ст. 5 Указу від 26.06.1940 р. за прогул – до двох місяців виправно-трудових таборів. Як з'ясувалось, начальник відділу відпустив її до півторарічної хворої дитини. Судова колегія в діях гр. Варицької не виявила скоєння прогулу, 9.01.1950 р. вирок скасувала і закрила справу [18, арк. 188].

У суді Дрогобицького району суддя Волянський розглянувши справу № 705 від 4.06.1950 р., засудив гр. Грома за ст. 97 КК УРСР до двох років позбавлення волі. Як з'ясувалось, він працюючи колгоспним конюхом, із браком паші на конюшні у серпні 1949 р. до травня 1950 р. передав колгоспні коні на утримання селян-колгоспників. Навесні коні були придатні до роботи і повернуті до колгоспу. Судова колегія обласного суду скасувала вирок у цій справі [18, арк. 189].

Проте куди частіше вищі інстанції виявляли жорсткість підходів, скасовуючи «надто м'які» вирокі. Напр., у віднайденому нами архівному документі відмічено, що колегією обласного суду в I-му півріччі 1953 р. в судах Станіславської області за січень – серпень 1953 р. скасовано 12 виправдувальних вироків судів. Так, за Указом від 4 червня 1947 р. скасовано 3 виправдувальні вирокі, за ст. 70 КК УРСР – один вирок, за ст. 97 КК УРСР – три виправдувальні вирокі, за ст. 153 – 168 КК УРСР – два вирокі, за іншими статтями – три вирокі. Не обґрунтовані, на думку обласного суду, виправдання мали місце в судах Бурштинського, Заболотівського районах, у II дільниці суду м. Коломиї, у IV дільниці суду м. Станіслава, та в інших судах [105, арк. 15].

Отже, фіксуємо дві тенденції у відносинах радянського суду, з одного боку, і каральних структур Союзу РСР, з іншого там, де йшлося про боротьбу за «соціалістичні перетворення» (зокрема, колгоспне будівництво) та проти

націоналістичного «бандпідпілля», спостерігалось повне взаєморозуміння і тісна співпраця – на шкоду принципу незалежності судової гілки влади. Разом з тим партійне керівництво Союзної держави і Республіки під зручним приводом «зміцнення соціалістичної законності» намагалося не допустити надмірного зближення прокуратури і слідства з судовими інстанціями. У підсумку т.зв. зміцнення соціалістичної законності, здійснюване у Республіці протягом 1948 – поч. 1950 рр., обернулося ще вищою залежністю суду від компартійних структур усіх рівнів. Намагання підстрахуватися від суперечливих звинувачень (з одного боку, «необґрунтоване засудження», з іншого «надто м'які вироки») формально незалежні судові установи, кожна на своєму рівні сліпо виконували вказівки місцевих компартійних структур.

3.5 Судові органи в проведенні загальнодержавних кампаній та місцевих починів й ініціатив

Після звільнення західних областей УРСР від гітлерівської окупації, кожного року компартійними і радянськими органами в селах традиційно проводились господарські кампанії: *посівна і заготівельна*³¹ [332, с. 78].

Під час проведення цих політико-господарських кампаній партійно-радянськими органами, відбувалась *мобілізація* апаратних працівників, зокрема, й суддів, з подальшим розподілом їх *уповноваженими по селах*. Ставилося завдання діяти «рішуче і швидко» проти усіляких порушень, виявлених під час господарських кампаній. Так, відповідно до вимог Постанови РНК СРСР від 20 жовтня 1945 р., телеграфним розпорядження Народного комісаріату юстиції СРСР від 21 жовтня 1945 р. вимагалось в

---

³¹ Весняна посівна кампанія, зазвичай, тривала біля шести тижнів, а осіння заготівельна кампанія (збір врожаю) – біля двох-трьох місяців. Звісно, тривалість цих кампаній залежала від географічного розташування місцевості.

обов'язковому порядку притягати працездатне сільське і міське населення, не зайняте в промисловості і на транспорті, на 10 днів для збирання картоплі, буряків і соняшника. Заборонялося ухилення від обов'язкових збиральних робіт, відтак народні суди повинні були притягати порушників до кримінальної відповідальності [79, арк.33].

Покладена партійна відповідальність за успішне проведення сільськогосподарських кампаній змушувала суддів на довгий час залишати свої кабінети та зали судових засідань. За таких умов час, відведений суддям на розгляд звичайних справ, був надто обмеженим [332, с. 82].

Післявоєнною т. зв. Сталінською програмою боротьби за відновлення і розвиток сільського господарства перед судово-прокурорськими кадрами поставлено наступні завдання: 1) посилити нагляд за дотриманням законів в колгоспах; 2) повідомляти парторгани про порушення законів у селах; 3) проводити судову репресію так, щоб вона «давала значний практичний результат»; 4) здійснювати нагляд за виконанням вироків щодо засуджених до виправно-трудова робіт; 5) не затягувати терміни розгляду справ і виконання вироків щодо засуджених за не виробіток мінімуму трудових днів і тим самим сприяти зміцненню трудової дисципліни в колгоспах; 6) для зміцнення соціалістичної законності на селі проводити «широку пропаганду радянського права» [333, с. 3 – 4].

Перед радянським суспільством ставилось «основне економічне завдання», яке було висунуте на XVIII з'їзді ВКП(б), висвітлено в прийнятому Верховною Радою УРСР законі «*Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946-1950 рр.*» у 1946 році [157, с. 4].

Так, у вересні 1946 р. ЦК ВКП(б) і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «*Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах*», у якій суворо засуджувалися «факти викривлення політики партії та уряду в колгоспному будівництві». Акцентувалася увага на неправильному розподілі прибутків, розбазарюванні земель і колгоспної власності, порушенні демократичних основ управління справами артілі [255,

с. 53].

У 1947 році на Лютневому і Червневому Пленумах ЦК ВКП(б) прийняв постанови *«Про заходи піднесення сільського господарства в післявоєнний період»*, в яких наголошувалося у найкоротші терміни сформувати відповідні державні продовольчі й сировинні резерви [377, с.3].

До цієї чергової кампанії «боротьби» прогнозовано підключили й судову систему. Так, в директивному листі Міністерства юстиції УРСР від 25 червня 1947 р. обласним і народним судам вказувалося, що Лютневий Пленум ЦК ВКП(б) в програмі відновлення і розвитку сільського господарства вказав на найважливіше господарсько-політичне завдання – успішний збір врожаю і виконання плану заготівлі [378, с. 3]. Відтак судові органи зобов’язали: 1) при надходженні в суд справ про розкрадання колгоспного майна від органів прокуратури, не пізніше наступного дня готувати їх до підготовчого засідання, для пришвидшеного розгляду в суді, протягом п’яти – семи днів; 2) звертати увагу на якість досудового слідства, повноту зібраних доказів і обґрунтованість висунутого обвинувачення, а також дотримуватись процесуальних норм в процесі слідства; 3) забезпечити всебічне висвітлення результатів найбільш характерних справ у пресі; 4) до осіб, винних у розкраданні урожаю в колгоспах застосовувати суворі заходи покарання, передбачені Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. *«Про кримінальну відповідальність за розкрадання державної і суспільної власності»*. 5) посилити політико-масову роботу, що проводиться суддями і членами обласних судів шляхом проведення доповідей і бесід серед колгоспників з популяризації радянських законів [121, арк. 48–50].

Зазначимо, що *охорона врожаю* під час посіву, збирання і зберігання оголошувалася загальнонародною справою і мала перебувати в центрі уваги всіх партійних, радянських, сільськогосподарських, заготівельних органів, органів МВС, суду і прокуратури. Наприклад, у Дрогобицькій області постановою виконавчого комітету (виконкому) Дрогобицької обласної ради депутатів трудящих та бюро обкому КП(б)У № 1046/19 від 29 червня 1949 р.

«Про заходи з охорони посівів і збереження хліба під час збирання та заготівлі врожаю 1949 року» з метою охорони врожаю в період дозрівання, збирання, обмолоту та транспортування в кожному колгоспі й радгоспі зобов'язано народних суддів притягувати до суворої кримінальної відповідальності усіх тих осіб, котрі намагатимуться розкрадати колгоспний урожай (хліб, сіно, овочі і т.д.) (п. 13 Постанови).

Причому, справи про розкрадання колгоспного врожаю слід було розглядати поза всякою чергою і за можливістю, у відкритому порядку, на показовому засіданні. Вироки у таких кримінальних справах слід було публікувати у районних газетах (п. 14 постанови) [87, арк. 10–12].

У відповідь на виявлені факти розкрадання колгоспного майна під час посівної кампанії, Дрогобицькою обласною Радою було видано постанову № 743 від 17 квітня 1952 р. *«Про контроль за нормами висіву та охорону насіння під час весняної сівби»*. У ній було наголошено, що в ряді районів радянські, партійні і сільськогосподарські органи не забезпечили, уже з перших днів початку посівної кампанії, розгортання польових робіт, необхідного контролю за дотриманням норм висіву та організації належної охорони насіння при видачі його з комор та при перевозці і посіві в полі, що може однозначно привести до зменшення норм висіву та розкрадання насіння [70, арк. 32].

Під час заготівельної кампанії у спеціальному донесенні за № 2.326.86 від 8 липня 1952 р. начальник управління юстиції у Дрогобицькій області Гаврилюк повідомив Міністра юстиції УРСР Панасюка про виконання постанови Пленуму ЦК КП(б)У і вказівок МЮ УРСР № 2.075.127 від 5 квітня 1952 р. *«Про підсумки весняної сівби і заходи догляду за посівами, підготовки та проведення збирання врожаю зернових та інших сільськогосподарських культур у 1952 р.»*. Вказувалося, що з початку збирання врожаю хліба, з 15 липня по 1 вересня 1952 р., в народні суди області загалом надійшло 30 справ про розкрадання зерна в колгоспах. За підсумками розгляду цих справ у судах притягнуто до кримінальної відповідальності і засуджено 38 осіб, із них строк до п'яти років отримали 15 осіб, до 6 років – одна особа, до 8 років – 11 осіб,

до 10 і більше років – 10 осіб [92, арк. 42]. Усі справи, пов'язані з перебігом збирання урожаю, були розглянуті в термін до 10 днів. Більш актуальні справи розглядались суддями безпосередньо на місцях, з виїздом у колгоспи, де було вчинено розкрадання зерна. Загалом проведено з цього приводу 19 *виїзних сесій народних судів*. Інформація про справи, пов'язані із збором урожаю за відповідною формою подавалась в Управління юстиції [92, арк. 43].

Підсумовуючи результати виконаної роботи протягом 1952 р., у спеціальному донесенні № 2.326.92 від 4 жовтня 1952 р., Міністрові юстиції УРСР Панасюку, начальник УЮ у Дрогобицькій області Л.З. Гаврилюк зазначив про виконання постанови Пленуму ЦК КП(б)У і вказівки МЮ УРСР за № 2.0175.127 від 8 липня 1952 р. *«Про підсумки весняного посіву і заходів догляду за посівами, підготовку і проведення збору врожаю зернових та інших сільськогосподарських культур в 1952 р.»*. Вказано, що за період з 1 вересня по 1 жовтня 1952 р., в суди Дрогобицької області надійшло 49 кримінальних справ, пов'язаних із збором урожаю, із них 15 справ було порушено за Указом від 4 червня 1947 р. *«Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна»*, а інші - за ст. 154 КК УРСР (самоуправство), а також за не вироблення мінімуму трудовнів. Усього ж було притягнуто до кримінальної відповідальності 52 особи [91, арк. 44].

Під час господарських кампаній під суд потрапляли не лише «розкрадачі», але й керівники низової ланки, котрі порушували правила посіву, збирання і тим самим не забезпечували виконання державних планів. Утім вищі інстанції зазвичай виявляли політичну «мудрість» і виводили з-під удару активістів колгоспного будівництва, звинувачених у недбайливості. Таким прикладом є справа по обвинуваченню Сеньків Василя Івановича за ст. 99 КК УРСР. Судом Підбузького району Дрогобицької області було безпідставно засуджено бригадира колгоспу «Нове життя» Сеньків В.І. за ст. 99 КК УРСР до одного року позбавлення волі. Його, бригадира польової бригади, у перебігу весняної сівби в колгоспі було засуджено за те, що порушив агротехнічні правила, допустивши неглибоку оранку та посів вівса

на незаборонованій площі в один гектар [36, арк. 71– 72]. Вища інстанція вирок переглянула.

Судові установи західних областей України брали участь і у *господарських кампаніях з лісозаготівлі*, зрозуміло, не з власної ініціативи, а на вимогу партії і уряду. Так, 17 грудня 1948 р. в Закарпатський обласний суд направлено витяг із Постанови № 2333 Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 16 жовтня 1948 р. *«Про осінньо-зимові лісозаготівлі в сезон 1948 – 1949 рр.»*. Документ зобов'язував відповідні міністерства і організації забезпечити заготівлю деревини за стандартами і технічними умовами та притягнути до відповідальності керівників трестів і директорів лісозаготівельних підприємств, котрі допустили правопорушення [133, арк. 139].

Відповідно постанови Пленуму Верховного Суду СРСР № 14/13/у від 23 липня 1948 р. *«Про кваліфікацію дій осіб, котрі ухилялись від трудової повинності на роботах з лісосплаву»*, дії винних осіб слід було кваліфікувати за ч. 1 або ч. 2 ст. 58 КК УРСР. Подібно до сільськогосподарських кампаній сівби чи збору врожаю, суддю зобов'язали призначати справу до слухання не пізніше трьох діб з дня її реєстрації [133, арк. 140].

Додатково до господарських кампаній, періодично проводились політичні кампанії, зокрема, з виборів до місцевих Рад.

Звісно, підготовка до виборів народних суддів в західних областях УРСР почалась задовго до офіційного затвердження 10 жовтня 1948 р. *Положення про вибори* [188]. Наприклад, в Закарпатській області у зв'язку з підготовкою до виборів, начальник УМЮ УРСР при Закарпатському облвиконкомі Борецький закликав народних суддів негайно розпочати ознайомлення та популяризацію радянських законів серед населення згідно з інструкцією *«Про проведення народними суддями звітування перед виборцями (населенням) про їх роботу та роботу народного суду»* [135, арк.24].

Перед працівниками юстиції і суду, компартійними органами в період підготовки до виборів було сформульовано наступні завдання: 1) висунути достойних кандидатів в народні судді і народні засідателі, а людей, котрі з тих

чи інших причин не здатні здійснювати правосуддя замінити; 2) поліпшити усі якісні показники в роботі суддів таким чином, щоб вибори народних суддів і підготовка до них сприяли *подальшому зміцненню соціалістичної законності і могутності радянської держави*; 3) разом з партійними органами та організаціями повсякденно роз'яснювати населенню положення Конституцій СРСР та УРСР шляхом проведення лекцій, доповідей і бесід [135, арк. 26].

Організація виборів суддів починалась з підготовкою депутатами рад *планів проведення виборів*. Так, керуючись Положенням про вибори народних суддів УРСР та директивними вказівками вищестоящих органів, виконками місцевих рад складали *«плани організаційних та організаційно-технічних заходів з підготовки виборів народних суддів та народних засідателів»*. У плані було зазначено перелік робіт, які необхідно виконати в процесі підготовки до виборів, наприклад, провести наради голів райвиконкомів, наради секретарів міськвиконкомів, нараду судів з питань підготовки до виборів та ін. [69, арк. 10-13].

Зокрема, у рішенні IV-ої сесії Дрогобицької обласної Ради депутатів трудящих (другого скликання) *«Про вибори народних суддів Дрогобицької області»* від 28 грудня 1948 р. було зазначено, що передвиборча кампанія в СРСР і, зокрема в області проходить в умовах загального політичного піднесення. Так, в усіх районах області було утворено виборчі округи та виборчі пункти, призначено уповноважених для прийому виборчих бюлетенів і підрахунку голосів, підбрано і затверджено склад окружних лічильних комісій та лічильних комісій при уповноважених райміськвиконкомів. Вживалися заходи з поліпшення роботи суддів та підвищення політичного і ділового рівнів працівників юстиції [90, арк. 14-16].

Цікаво, що під час *виборчої кампанії* по вибору народних суддів працівники партійних і радянських органів, органів юстиції і разом з ними мобілізовані із східних областей УРСР сталінським режимом судді, брали активну участь у *агітаційно-пропагандистській роботі* з роз'яснення

населенню суті і положень радянських законів.

Варто зазначити, що незважаючи на широке застосування терору й насильства, сталінський режим постійно намагався прихилити громадян на свій бік й мирними засобами, за допомогою масованої, постійної пропаганди, яка була усним, письмовим чи художньо-оформленим методом аргументовано і переконливо пояснити місцевому населенню зміст і цілі державної політики [373, с. 298; 372, с. 185]. Так, загалом до початку 1948 р. судами області було проведено 836 доповідей на різні юридичні теми, які так чи інакше популяризували радянське законодавство [61, арк. 5-6].

Так, в інформації про виконану роботу з підготовки до виборів суддів Дрогобицької області вказується, що станом на 25 січня 1949 р. відбулися 442 зустрічі нарсуддів з виборцями, на них були присутні 133 557 осіб. Положення про вибори народних суддів УРСР вивчали у 8 893 гуртках з охопленням 396 218 виборців. Загалом, гуртками проведено 42 341 заняття. 197 475 виборцям прочитано 6 920 лекцій та доповідей [32, арк. 41].

Так, в Тернопільській області у цей період працювало 17 866 агітаторів, із них 12 600 осіб були представниками місцевого населення [111, арк. 37 – 38].

Пропагандистська робота партійно-радянськими органами провадилася в першу чергу за допомогою преси, яка за висловом «вождя світового пролетаріату» В.І. Леніна, була «наймогутнішим знаряддям впливу на народні маси» [255, с. 112]. Для західних областей УРСР були передбачені спеціальні пропагандистські технології і тематика. Місцевою особливістю було те, що відповідно до симпатій населення прикметник «український» часто використовувався у пресі, хоча його офіційне вживання загалом на території УРСР заборонялося і переслідувалося ще з часів *згортання коренізації*³² як прояв «націонал-українських націоналістичних тенденцій». На відміну від інших частин СРСР, УРСР у західних областях друкувалися газети

³² Коренізація — політика залучення представників корінного населення радянських республік та автономій до місцевого керівництва та надання офіційного (а інколи — й панівного) статусу їхнім національним мовам.

(наприклад, «Радянська Україна» [381] та ін.), публікувалися звернення керівництва республіки переважно українською мовою. У поєднанні з «українізацією» в УРСР, як і в інших радянських республіках, пропагувався виключно радянський патріотизм та формувався образ Росії як «старшого брата» [211, с. 134].

У процесі підготовки до виборів судді не обмежувались усною популяризацією радянських законів, вони також друкували статті на правові теми і замітки про роботу судів, в районних і центральних газетах. Так, наприклад, в Тернопільській області в обласній газеті опубліковано статті судді Бучачського району Сидоренка, судді Гусятинського району Доглядної, судді Козівського району Кацики та ін. Усього за період підготовки до виборів в місцевих, районних і обласних газетах області було розміщено більше як 700 статей і заміток [111, арк. 38-39].

Не підлягає найменшому сумніву, що до агітаційної кампанії по вибору суддів були залучені не лише представники судового апарату, а «уся королівська рать», себто увесь пропагандистський апарат радянської держави.

А уже після проведення безальтернативних «виборів», відповідно до п. 60 Положення про вибори народних суддів УРСР, голови міськрайвиконкомів вручали обраним суддям та засідателям *посвідчення про обрання* [90, арк. 99].

Результати виборів в УРСР, зокрема, і в західних областях були цілком прогнозовані. Так, у рішенні виконавчого комітету Дрогобицької обласної ради депутатів трудящих «*Про наслідки виборів народних суддів Дрогобицької області*» № 124/4 від 7 лютого 1949 р. констатовано, що у виборах суддів області взяли участь 99,81% виборців. За кандидатів у судді віддано 99,95% голосів виборців, а за кандидатів в народні засідателі – 99,99% голосів виборців. В області обрано 34 судді (у кожному із 34 виборчих округів) і 2 349 народних засідателів, які були кандидатами «Сталінського блоку комуністів і безпартійних» [90, арк. 98].

В сусідній Тернопільській області було обрано 43 судді і 2 903 народних засідателів, зрозуміло, переважною більшістю голосів виборців. Серед 43-х

обраних суддів – 95 % членів і кандидатів у члени ВКП(б). Загалом, закінчену юридичну освіту мали 33 особи (76 %) [111, арк. 42 – 43]. Склад 2 903 обраних народних засідателів тут характеризувався таким чином: 888 (31 %) – члени і кандидати ВКП(б), 226 осіб (8 %) робітників, 1 320 осіб (45 %) – колгоспників і селян [111, арк. 44].

Висновки до розділу 3

Здійснений аналіз структури та організації роботи суду дає підстави стверджувати, що радянський режим був зацікавлений у добре організованій роботі судових органів, які слугували важливим інструментом проведення політики в інтересах партійної і радянської верхівки. Однак ще більшу зацікавленість викликало підпорядкування формально незалежної суддівської гілки влади партійному диктату.

Кістяк суддівського корпусу формувався з членів та кандидатів у члени ВКП (б) (так, за результатами «виборів» суддів 1948 р. у Тернопільській області таких тут було аж 95 %), для показу розбавлених кількома членами ЛКСМУ і безпартійними. Звичною практикою ставало те, що, отримавши з подачі відповідного партійного органу суддівське крісло, новоспечений народний суддя починав опановувати юридичними знаннями через систему заочної освіти (ВЮЗІ та його філіали). Якість такої освіти, а отже, і кваліфікація кадрів нижчої і середньої ланок викликала багато критичних зауважень.

Суд як важливий державно-правовий інститут, каральний інструмент, займав особливе місце в системі державних органів СРСР – УРСР та слугував інтересам партійно-радянської номенклатури. Партійні керівники несли персональну відповідальність за роботу судових органів на місцях, відтак працівники судів, зобов'язані були звітуватися про свою діяльність на засіданнях районних і обласних комітетів партії.

З метою тиску на суддів використовувалися не лише важелі партійної дисципліни, але й матеріальні стимули послушності: житло для суддів, матеріально-технічне забезпечення судових установ, паливо, транспорт тощо.

Суддів активно залучали до проведення політичних і господарських кампаній. Ця громадська за своєю суттю робота відволікала суддів, особливо низових ланок, від виконання професійних обов'язків, призводила до порушень.

Натомість саме партійна підтримка в ході виборів (а не вільно виявлена воля громадян територіальної ділянки) ставала запорукою обрання чи переобрання радянського судді.

РОЗДІЛ 4

РАДЯНСЬКИЙ СУД ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА СКЛАДОВА РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СРСР-УРСР В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

4.1 Радянське законодавство як правова основа діяльності суду. Тиск партійно-радянських органів

Після жовтневого перевороту 1917 р., аж до середини 1950-х рр. в СРСР, потреби репресивної практики тоталітаризму вимагали створити та утвердити загальнообов'язкову, «єдино правильну» марксистсько-ленінську, сталінсько-більшовицьку лінію у розумінні права.

Відтоді офіційною та єдиною в державі стає *доктрина*³³ *юридичного позитивізму*. Відповідно до цієї доктрини право розумілось, як піднесення до рівня закону воля панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами його життя. Право у розумінні більшовиків мало лише дві зовнішні форми: закон (позитивне право) і санкціонований державою правовий звичай. Тож право розглядалось як результат правотворчої діяльності держави. Саме так було дано визначення поняття «право» генеральним прокурором СРСР Вишинським А.Я. на Першій всесоюзній юридичній нараді у 1938 р., що стало знаковим у юриспруденції і фактично оформило радянське розуміння права [223, с. 27].

Радянська юриспруденція перетворюється на служницю апарату влади,

---

³³ У літературі термін «доктрина» вживається в широкому сенсі: а) вчення, філософсько-правова теорія; б) точка зору вчених-юристів з тих чи інших питань, які стосуються сутності та змісту різних юридичних актів, з питань правотворчості та правозастосування; в) наукові праці найбільш авторитетних дослідників у галузі держави і права; г) коментарі різних кодексів, окремих законів, моделі різноманітних нормативно-правових актів [266, с. 62].

практично втрачає статус науки. Право ототожнювалося із законом, а нормативно-правовий акт фактично визнавався єдиним формальним джерелом права, категорія «система джерел права» заміщала категорією «система законодавства» [342, с. 65].

Політична система, яка виникла і утвердилась при Сталіні, ставила перед радянськими юристами, в тому числі, і суддями, цілий ряд проблем. Практично всі зміни в законодавстві відтворювали волю «вождя». Він намагався особисто контролювати роботу судової системи, та усвідомлював, що складові функціонування державного механізму можна ефективно використовувати у якості інструменту для досягнення політичної мети. Зокрема, Сталін розумів, що без змін суспільної свідомості не можна досягнути одноосібної влади.

Маніпулювати суспільною свідомістю він міг за допомогою великого державного апарату, за допомогою сили (терору) та пропагандою міфів і ідеологічних штампів. Його головним інструментом влади став апарат насилля сконцентрований в НКВС і компартії [226, с. 32, 35].

Сталін використовував створене під його «мудрим керівництвом» радянське (більшовицьке) право для багатьох цілей. наприклад, у 1944 – 1953 рр. в західних областях УРСР – для колективізації селян, для усупільнення власності, для тиску на своїх чиновників, зокрема і на суддів, для боротьби з підпіллям УПА, для боротьби з порушниками трудової повинності і трудової дисципліни, для боротьби з розкрадачами соціалістичної власності, для боротьби з самогоноварінням, абортами тощо.

Зокрема, Сталін не підтримував ухвалення нових кодексів, а схилився до перманентного внесення у законодавство потрібних режиму поправок органами, які не мали на це жодного права. Так, наприклад, кримінальне і цивільне судочинство в УРСР регулювалось кодексами прийнятими ще у 1920-х рр., зокрема Кримінальним кодексом УРСР (затвердженим постановою ЦВК від 8 червня 1927 р. УРСР) і Кримінально-процесуальним кодексом УРСР (затвердженим постановою ЦВК від 20 липня 1922 р. УРСР),

Цивільним кодексом УРСР (затвердженим постановою ЦВК від 16 грудня 1922 р. УРСР) і Цивільно-процесуальним кодексом УРСР (затвердженим постановою ЦВК від 5 листопада 1929 р. УРСР).

Догматичні погляди в області права були пов'язані із спрощеним розумінням суті законності як передусім невідворотності кари, покарання за будь-яке порушення радянських законів [226, с. 157].

В досліджуваній період (1944 – 1953 рр.) регламентація судочинства в Республіці де-юре здійснювалася на основі Конституції 1936 р., Конституції УРСР 1937 р. та Закону про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р., а також чисельних указів і постанов.

Конституцію Української РСР прийнято 30 січня 1937 р. Надзвичайним XIV Всеукраїнським з'їздом Рад. Вона була майже точним передруком прийнятої кількома місяцями раніше «сталінської» Конституції СРСР 1936 р. Відтак, відтворювала принципи і копіювала основні положення останньої. Зокрема, чимало положень Конституції УРСР, як і Конституції СРСР, особливо про громадянські права, де-факто не діяли. Вони мирно співіснували з репресивною машиною, масовими арештами, які в роки прийняття цих конституційних актів досягли свого піку, відомого як «Великий терор» 1937 – 1938 рр. [284, с. 97].

Конституції містили спеціальні розділи «Суд і прокуратура», присвячені здійсненню правосуддя. В науковій літературі відмічено той факт, що у попередніх конституційних актах Союзу РСР, РРФСР та УСРР питання, пов'язані з організацією та діяльністю судово-прокурорських органів, не розглядалися [285, с. 169-170].

Конституції СРСР 1936 р. і УРСР 1937 р. формально розширили і закріпили демократичні принципи організації і діяльності радянських судів: незалежність суддів; верховенство закону; здійснення правосуддя лише судами; розгляд справ за участю народних засідателів; виборність суддів і народних засідателів; ведення судочинства мовою союзної чи автономної республіки і забезпечення обвинуваченому права на захист тощо.

Згідно з тогочасною правовою доктриною, принцип незалежності суддів не розглядався поза сферою діяльності громадсько-політичних організацій. Так, зокрема, М.С. Строгович стверджував, що діяльність суду зі здійснення правосуддя не має постійних, сталих критеріїв якості і залежить від конкретної суспільно-політичної ситуації в країні [335, с. 6]. По суті така позиція виправдувала те, що суди повинні виконувати чергове актуальне соціально-політичне замовлення державних та партійних органів і ставило систему радянського правосуддя у жорстку залежність від волі політичних та виконавчих структур, а фундаментальну конституційну норму (ст. 112 Конституції СРСР 1936 р.) щодо незалежності суддів і підкорення їх тільки закону робило суто декларативною.

Тому, зміст і текст ст. 112 Конституції СРСР 1936 р. «Судді незалежні і підпорядковуються тільки закону» явно суперечив радянській дійсності [167, с. 17]. Декларована загальнодемократична ідея незалежності суддів, яка була свого часу включена в текст т.зв. Сталінської конституції, на практиці не мала реальної суті і будь-якого значення в умовах радянської дійсності.

Відповідно до Конституцій СРСР (1936 р.) і УРСР (1937 р.) усі нормативні акти поділялися на закони і підзаконні акти. Однак, попри конституційні декларації, вияви законотворчої діяльності Верховної Ради УРСР ставали дедалі рідшими, її функція фактично зводилася до затвердження народногосподарських планів і бюджету республіки та указів Президії Верховної Ради, які за своєю юридичною природою були підзаконними актами.

Додатково до існуючих законів невпинно видавались постанови, укази, директиви, інструкції, циркуляри і роз'яснення, що докорінно міняли суть, зміст і порядок застосування законів, та іноді зводили їх значення нанівець. Такого роду багато численні директиви і вказівки поділялись на 1) офіційно опубліковані; 2) відомчі не опубліковані; 3) таємні і 4) цілком таємні.

Тому, більша частина радянських законів, зібрана в офіційних кодексах і виданнях, носила лише загальний характер і обмежено застосовувалась – або

тимчасово повністю не застосовувались – в залежності від постійно змінюваних таємних директив і вказівок згори [324, с. 63].

Зокрема, радянське правосуддя відображало події, які відбувались в країні, активно пристосовуючись під чергову зміну «лінії партії». То ж судочинство перебувало під постійним визначальним впливом різного роду державних (політичних, господарських) кампаній. Всі вони супроводжувалися прийняттям підзаконних нормативних актів, які змінювали дію законів.

Наприклад, кампанія по боротьбі з порушниками трудової дисципліни супроводжувалась Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств і установ». Цим указом поширено кримінальну відповідальність на область трудової дисципліни [286, с. 251; 332, с.293]; кампанія по боротьбі з розкрадачами соціалістичної власності супроводжувалась указами Президії Верховної Ради СРСР, датованими 4 червнем 1947 р.: *«Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна»* та *«Про посилення охорони особистої власності громадян»*. Однотипність покарання, а також довготривалі терміни ізоляції в цих указах наглядно свідчили про те, що їх завданням, в першу чергу, було не забезпечити охорону власності (охорона її і до видання названих указів була забезпечена кримінальними нормами, передбаченими Кримінальним кодексом УРСР і загальним законодавством). Їх завдання полягало у створенні додаткового залякування порушників власності, число яких (на думку Сталіна) стало небезпечним і загрозливим для тоталітарного режиму [324, с. 83; 347, с. 2]. Супроводжувалися змінами в кримінальному законодавстві й кампанії по боротьбі з хуліганством, спекуляцією, самогоноварінням тощо. Так, Указом від 10 серпня 1940 р. «Про боротьбу із хуліганством» (був відновлений після війни і спричинив наплив справ даної категорії в судах, засудження великої кількості осіб, котрі нічого спільного із хуліганством не мали) [324, с. 68 – 69], Постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 13 вересня 1946 р. «Про посилення боротьби із спекуляцією» і Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 квітня

1948 р. «Про кримінальну відповідальність за виготовлення і продаж самогону» [175, с. 129] радянська влада легалізувала суворі і довготривалі заходи покарання щодо спекуляції, хуліганства, та ввела кримінальну відповідальність за самогоноваріння. Це допомагало властям поповнювати фактично безплатні трудові армії в'язнів ГУЛАГу, чию працю використовували для відбудови народного господарства та на «величких будовах (чергової) п'ятирічки».

Зверхнє ставлення до законів відкривала простір й для відомчої нормотворчості. Так, Голова Верховного Суду СРСР І. Голяков під час виступу на одному із засідань урядової комісії з питань функціонування судової системи в СРСР у 1948 р. зазначив про те, що «укорінилась практика супроводження інструкціями і роз'ясненнями майже кожного закону, і замість підкорення закону, суддя прагне точно дотримуватися відомчих розпоряджень, що підміняють закон.. *суддя виховується не на повазі до закону, а в рятівному страху перед наказами*» [230, с. 158].

І уже зовсім всупереч конституційним актам 1936 – 1937 рр. була легалізована державна нормотворчість партійних органів. Звичною стала практика внесення змін у законодавство у наступному хронологічному порядку: Постанова вищого партійного органу (Політбюро, Президія ЦК) – Указ Президії Верховної Ради (СРСР чи союзної Республіки) – Постанова (відповідної) Ради Міністрів. В галузі здійснення судочинства – ще й директивний лист або інструкція Міністерства юстиції. Тобто – правом законодавчої ініціативи володів де-факто вищий партійний орган, а у період 1944 – 1953 рр. ці повноваження звузилися до однієї особи – Й. Сталіна.

В сталінському Союзі РСР будь-яка партійна постанова відігравала роль директиви для усіх комуністів. А участь Рад та уряду в її затвердженні надавало акту загальнообов'язкового юридичного характеру в рамках радянської Конституції. На практиці ці спільні партійно-державні рішення були джерелами права, більш того, нерідко розглядалися правозастосовними органами як надзаконні, бо стосувалися найважливіших сфер життя країни.

У підсумку це призводило до підриву принципу верховенства закону та нарощення підзаконної павутини.

Органами, що здійснюють правосуддя в республіці, відповідно ст. 84 Конституції УРСР 1937 р., визначалися Верховний Суд УРСР, Верховний Суд Молдавської АРСР (до 1940 р., коли була створена окрема Молдавська РСР), обласні суди, суди адміністративних округів, народні суди, а також спеціальні суди СРСР, що створювалися за постановою Верховної Ради СРСР. Проте, вищим судовим органом був Верховний суд СРСР. На нього покладалась функція здійснення нагляду за судовою діяльністю всіх судових органів СРСР і союзних республік [166, с. 24].

Однак, попри конституційно визначену систему судів, в СРСР існувала розгалужена система *квасісудових органів*. До них можна віднести товариські суди, професійні спілки, комісії по трудових спорах та ін. Справи в таких органах розглядалися самими громадянами, які у більшості не мали юридичної освіти і великих знань про право та законодавство. Це підтверджується і системою застосовуваних покарань: догана, публічне вибачення, тобто в основному це заходи морального впливу [346, с. 130 – 131].

На основі Конституції СРСР (1936 р.) було прийнято *Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р.* Цей Закон остаточно закріпив судову систему СРСР. У ньому відверто проявилась тенденція до обмеження прав і повноважень касаційних судів. Так, наприклад, було значно обмежено коло суб'єктів і кількість судово-наглядових інстанцій. Право винесення наглядових протестів надавалося лише Голові Верховного Суду СРСР, Прокурору СРСР, Головам Верховних судів і Прокурорам Союзних республік.

Зокрема, у ст. 75 Закону про судоустрій СРСР зазначалося, що Пленум Верховного Суду СРСР дає керівні вказівки з питань судової практики [156, с. 17]. Тобто, ці керівні вказівки та роз'яснення формально мали рекомендаційний, а фактично – імперативний характер. Тим самим жорстка

сила «керівних вказівок» не викликала у суддів сумнівів.

Утім тогочасна правова доктрина, не визнавала судової практики джерелом права. Остання ж ототожнювалася лише з постановами Пленуму Верховного Суду СРСР та пленумів Верховних Судів союзних республік.

Зокрема, в академічному курсі радянського кримінального процесу зазначалося те, що «розкриття Пленумом змісту кримінально-процесуальних норм і надання на цій основі обов'язкових вказівок не може розглядатися як правотворчість, а постанови Пленуму як джерело кримінально-процесуального права (...). Пленум не створює будь-яких правових норм, а лише розкриває положення, що містяться в законодавстві, та вимагає їх дотримання і виконання [274, с. 85].

Також теоретик радянського кримінально-процесуального права М.С. Строгович вказував на важливість постанов Пленуму Верховного Суду СРСР для судової діяльності й однозначно констатував офіційне ставлення радянської правової доктрини до судової практики: «Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР, які містять керівні роз'яснення судам з питань застосування законів, джерелом права, включаючи і право процесуальне, не можуть бути» [334, с. 74].

Однак, безпосередні дослідження застосування тієї доби часто фіксують наявність впливів фактора «судова практика»³⁴ [394, с. 701].

Відтак виникає нагальна потреба визначити, що розуміється під цим визначенням, і яке його співвідношення із діяльністю судів у здійсненні т. зв. соціалістичного правосуддя?

В 1940 – 1950 рр. у ході дискусії про роль керівних постанов Пленуму Верховного Суду СРСР і пленумів Верховних Судів союзних республік було запропоновано різні підходи до обсягу поняття «судова практика». Наприклад, пропонувалося чотири визначення терміну. По-перше,

---

³⁴ У вітчизняній довідково-правничій літературі під судовою практикою розуміють "практику діяльності судових органів зі здійснення правосуддя". Вона є «формою нагромадження професійного досвіду судами загальної і спеціалізованої юрисдикції, Конституційним судом України».

вказувалось, що судова практика – це висновки і узагальнення зроблені Пленумом Верховного Суду СРСР з переліку типових судових рішень винесених судами протягом визначеного періоду з типових справ [298, с. 96]; по-друге, це рішення з конкретних справ, із яких складалася судова практика [221, с. 57, 60; 248, с. 75, 76]; по-третє, судова практика – це (загально) відома тенденція вирішення судами різних інстанцій окремих категорій справ, рішення і ухвали яких вступили в законну силу [309, с. 135]; по-четверте, «судову практику» слід було б розуміти, як загальну категорію, а всередині розглядати її окремі різновиди, окремі форми з точки зору нормотворчого характеру [294, с. 125].

Абстрагуючись від текстових розбіжностей, не важко виявити в них спільне: судова практика – це алгоритм застосування (радянськими) судами норм права з окремих, типових категорій справ.

Тобто: на відміну від т. зв. острівної системи права, судді посилалися на прецедент при вирішенні тієї чи іншої справи неприпустимо, однак, йому ж займатися «законотворчістю» чи навіть «законозастосуванням» там, де «старші товариші» уже намітили віхи судового рішення, «смерті подібно».

Це не є якимось особливим відкриттям. Увесь соціалізм, його внутрішня та зовнішня політика, економіка, суспільна мораль і т.п., усе т. зв. соціалістичне правосуддя будувалися на цій основі – усі громадяни та громадські установи Союзу РСР живуть у системі не оголошених публічно (з огляду на ворожий «Захід»), але тим не менше імперативних норм поведінки.

Характеризуючи радянську правову науку (доктрину), вкажемо ще на одну її характерну особливість. На відміну від тієї ж сусідньої Європи, розроблення, видання і широке застосування науково-практичних коментарів до основних законів і кодексів країни ставало чи не головним завданням наближених до влади «світил» юридичної науки.

Науково-практичні коментарі являли собою роз'яснення і тлумачення основних положень законів і кодексів, у яких автори здійснювали спробу дати теоретичне обґрунтування нормам права, поєднати положення цих

нормативних актів з іншими нормами законодавства, судовою практикою. Коментарі, видані за підтримки відомих правників, застосовувалися на практиці і дуже часто безпосередньо вони, а не сам закон, вирішували справу. Важливість коментарів була визнана і державою, що підтверджується їх виданням великими накладками провідними видавництвами: Політвидавом та ін. [346, с. 130–131].

Дуже зручно. Радянський закон – найдемократичніший у світі. А, якщо якихось соратників «троцькістських недолюдків» (буржуазних націоналістів, безрідних космополітів і т.п.) засудять за звичним радянським лекалом, то соціалістичне правосуддя тут відверто ні при чому – «прецедент в СРСР не діє», це все особиста позиція суддів..

Не будемо забувати, що нормативні акти, які лежали в основі діяльності радянських органів правосуддя у досліджуваний період, були за своїм характером суто репресивними і у міжнародно-правовому вимірі однозначно суперечили загальновизнаним, елементарним нормам й принципам демократії.

Але й це було не найгіршим. Навіть існуючі, далекі від досконалості, правові норми систематично й брутально ігнорувалися, що перетворювало діяльність каральної системи та її органів правосуддя у «театр абсурду», відверте свавілля, систематичне насилля над справедливістю.

4.2. Місце і роль радянського суду у боротьбі з українським національно-визвольним рухом

Після вигнання німецьких загарбників майже вся західна частина України знаходилась у вогні партизанської війни. Підпілля ОУН і УПА, спираючись на активну підтримку місцевого населення продовжило боротьбу уже з новими загарбниками – радянським режимом. Диктатор Сталін декілька

разів давав вказівки Л. Берії (та його чисельним «колегам» – А. Д.) покінчити з «бандитизмом»³⁵ в короткі строки, але ця боротьба активно тривала аж до 1953 р. [226, с. 456; 395, с. 6]. Сталінське керівництво головну роль у боротьбі з визвольним рухом відводило потужній репресивно-каральній системі. Саме таким чином, вважав й наступник Й. Сталіна М. Хрущов, можна швидко і успішно вирішити проблему західноукраїнських областей [261, с. 168; 359, с. 189-190; 405, с. 9].

Радянська компартійна верхівка була добре поінформована про масштаби українського національно-визвольного руху і підтримку його населенням регіону. Відтак масові репресії проти «западенців», зокрема, учасників ОУН і УПА та членів їх сімей, ставали неминучими. Жорстокий терор був відповіддю на будь-яку діяльність, що потрапляла під (формальне. – А. Д.) визначення «націоналізм» чи «бандитизм» [270, с.416 –417; 399, с. 14; 402, с. 9; 403, с. 12].

Так, на території Львівської області тільки з 22 серпня до початку вересня 1944 р. убито 4 101 повстанця; в Дрогобицькій області каральними органами арештовано 1 422 особи. На території Рівненської, Волинської областей з травня по серпень 1944 р. розгромлено (за донесеннями сталінських опричників. – А. Д.) 262 повстанських формувань [217, с. 132].

Особливе місце в боротьбі з націоналістичним підпіллям відводилося судовій системі. Так, 15 листопада 1944 р. М. Хрущов надіслав Й. Сталіну листа, в якому запропонував запровадити *військово-польові суди* при з'єднаннях внутрішніх військ НКВС. Ще одна пропозиція М. Хрущова полягала в організації т. зв. спеціальних трійок (тобто, позасудових органів – Д.А.), які пропонувалося створити при обласних управліннях НКВС західних областей УРСР і надати їм право розгляду справ «українсько-німецьких націоналістів та їх пособників» [146, с. 13].

---

³⁵ Під поняттям «бандитизм» у радянському розумінні підпадали усі акції представників українського руху опору проти сталінізму.

Однак, така «цінна» ініціатива несподівано не була підтримана московським керівництвом. Про це свідчить проаналізований нами *«Лист наркома внутрішніх справ СРСР Л.Берії секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про посилення боротьби з націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР»* № 1302/б від 2 грудня 1944 р. Тут вказано, що для прискорення розгляду справ на арештованих оунівців в західних областях УРСР будуть проведені дві виїзні сесії Військової колегії Верховного суду СРСР³⁶ [168, с. 116–117], тобто формальний поріг репресії буде піднятий ще вище.

Відповідно, й особливою «гуманністю» вища радянська судова інстанція не відзначалася.

Під грифом «цілком таємно», у доповідній записці наркома внутрішніх справ Української РСР В. Рясного на адресу Л. Берії *«Про роботу виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР»* від 28 грудня 1944 р. вказувалося, що 22 і 24 грудня 1944 р. виконані вироки виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР про повішання учасників підпілля в Рівненській області, та у Львівській області [148, с. 225–226; 165, с. 128].

У досліджуваній період питання боротьби з підпіллям ОУН і УПА продовжувало залишатися одним із найгостріших і найважливіших у політиці радянської, яка реалізовувалася у західних областях УРСР. Про це свідчить зміст спеціальних Постанов політбюро ЦК КП(б)У. Так, Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 27 липня 1945 р. визнано першочергову необхідність остаточної ліквідації підпілля українських націоналістів у західних областях УРСР. Із цією метою рекомендувалось провести низку заходів, у тому числі:

---

³⁶ На одній сесії розглядалися справи, підготовлені Управліннями народного комісаріату внутрішніх справ (УНКВС) – Управліннями народного комісаріату державної безпеки (УНКДБ) Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Чернівецької областей, а на другій виїзній сесії справи, запропоновані УНКВС-УНКДБ – Рівненської, Волинської і Тернопільської областей. Цим двом групам суддів *надавалися права військово-польових судів*, передбачених Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. № 160/23, тобто можливість винесення вироків щодо повішання й заслання на каторжні роботи засуджених учасників націоналістичного підпілля.

- а) провести збори в населених пунктах;
- б) на зборах селян роз'яснювати причини таких репресій щодо підпілля і оголошувати прізвища бандпособників [290, с. 183].

Вершина айсберга (формальна Постанова з опорою на просвітницьку роботу), звично для Союзу РСР, приховувала трагедію безжалісного винищення чи принаймні виселення за межі регіону усіх незгідних.

Для прикладу, у березні 1945 р. начальник відділу спецпоселень НКВС СРСР М. Кузнєцов, доповідаючи Л. Берії про розселення «оунівців», повідомляв, що загалом уже вивезено 16 522 особи (6 365 сімей) «ворогів народу» та членів їх сімей у віддалені місця СРСР³⁷ [282, с. 178].

Узаконення масових репресій проти учасників підпілля ОУН і УПА та членів їх родин відбулось після ухвалення низки постанов та роз'яснень Верховного Суду Української РСР, які стосувалися кваліфікацій різних форм вияву «пособництва».

Так, судова практика базувалася на чинному Кримінальному кодексі УРСР у редакції 1927 р. Однак, у перебігу і після війни виникли нові небезпечні для Радянської держави діяння, що не були відображені у КК УРСР 1927 р.

На допомогу сталінським опричникам прийшов Пленум Верховного Суду СРСР. Задля «правильної» кваліфікації справ «зрадників» з числа цивільних осіб, які відступили разом з німцями і у такий спосіб вчинили дії, не передбачені чинним Кримінальним кодексом, Пленум Верховного Суду СРСР дав відповідні вказівки судам спеціальною постановою *«Про кваліфікацію самовільного переходу лінії фронту на бік противника» № 5/1/сс від 23 березня 1944 р.*

Враховуючи широке тлумачення Пленуму Верховного Суду, «зрадники» та їхні родичі легітимно підпадали під дію кримінального законодавства.

---

³⁷ З них спрямовано в Архангельську область – 4 163 (1 745), Іркутську – 3 601 (1 350), Комі АРСР – 3 188 (1 324), Красноярський край – 2 133 (720), Кіровську область – 2 015 (694), Молотовську область – 1 132 осіб (426 сімей) оунівців. Усі вивезені були працевлаштовані на об'єктах лісової промисловості.

Адже перший пункт згаданої постанови передбачав: «самовільний перехід лінії фронту на бік ворога особою, яка не перебуває на військовій службі, здійснений з метою надання сприяння ворогу, або, хоча б і без такої мети, але з ворожих намірів до Радянської влади, повинен розглядатися як акт зради Батьківщини і кваліфікуватися за ст. 54-1а КК УРСР» [190, с. 49–50].

Березнева постанова Пленуму Верховного Суду відкрила шлях для прийняття наступних правових новацій. Згідно Постанови Верховного Суду СРСР № 12/8/у/с від 7 серпня 1944 р. «Про кваліфікацію злочинів членів антирадянської організації «ОУН», учасників самостійницького руху зарахували до «зрадників батьківщини» і приписали карати за ст. ст. 54-1а або 54-1б і 54-11 КК УРСР [189, с. 49].

Причому ця Постанова була схвалена спеціальним розпорядженням РНК СРСР № 16770-рс від 16 серпня 1944 р. Верховний Суд уже застосовував «принцип аналогії», коли за відсутності у чинному кримінальному законодавстві статті за конкретний злочин, застосовували іншу, «близьку» за звучанням чи змістом, і вдавалися до розширювального тлумачення. З огляду на це, контингент «оунівці» цілком підпадав, здебільшого, під ознаки ст. 54-11 КК УРСР³⁸ [230, с.151].

На практиці, з метою залякування місцевого населення і підпільників, широко практикувалися привселюдні страти засуджених повстанців. Так, в *Інформації Дрогобицького обласного комітету КП(б)У про привселюдні страти у містах Дрогобич і Борислав учасників ОУН і УПА та про наміри проведення подібних акцій в інших населених пунктах області за № 0035 від 11 січня 1945 р.*, за підписом завідувача оргінструкторського відділу Штефана, надісланий до ЦК КП(б)У, повідомлялося про привселюдне повішання активних учасників націоналістичного підпілля. Зокрема вказано, що в м. Дрогобич 9 січня 1945 р. на базарній площі за вироком військового трибуналу

³⁸ "Контрреволюційна" стаття 54 КК УРСР та окремі її пункти легко інкримінувалися тим особам, котрих радянський режим хотів бачити у суворій ізоляції від "здорової" частини суспільства. Цей принцип став частиною радянського кримінального права і залишався ним аж до 1958 р. [174, с. 16-20; 228, с.145].

повішені два учасники УПА, жителі с. Уличне Дрогобицького району. Також у найближчі дні планувалося в різних містах і районах області виконати до 20 вироків про страту активних учасників націоналістичного руху через повішення [161, с. 167–168; 162, с. 309; 163, с.194–195].

15 травня 1945 р. М. Хрущов провів у Львові нараду з секретарями обкомів КП(б)У і начальниками управлінь НКВС та НКДБ. Він вимагав рішучіше проводити репресії щодо населення, *виселяти сім'ї повстанців у віддалені місцевості Росії*³⁹ [212, с. 271]. Також було заборонено *соціально-небезпечним громадянам* перебувати в певних місцевостях УРСР⁴⁰ [230, с. 136]. То ж виселення, поєднане із забороною проживання у режимних місцевостях застосовувалося як додаткова кара. Тривалість цього заходу коливалася від одного до п'яти років. [152, с. 11; 158, с. 503]. Додатковим покаранням щодо учасників підпілля і членів їх сімей стало позбавлення виборчих та інших прав⁴¹. Відповідно до чинного Кримінального кодексу УРСР (редакцій 1922 і 1927 рр.)⁴² позбавлення виборчих та інших прав призначалося на термін не більше п'яти років [230, с.138].

У практиці карально-репресивних органів, зокрема, у справах щодо членів родин репресованих за політичними ознаками, вживалися нові аббревіатури – ДЗБ та ЧСЗБ⁴³. Ці аббревіатури на довгі роки були «червоними

³⁹ Карально-обмежувальні заходи, які були апробовані більшовиками на Україні ще у 1920-рр., використовувалися й у 1944-1953 рр. стосовно осіб, вивезених із західних областей УРСР.

⁴⁰ Особам, висланим в адміністративному порядку, а також за постановами судів, заборонялося впродовж трьох років оселятися в Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Миколаєві, Херсоні і в інших містах, а також у 50-кілометровій зоні навколо цих міст.

⁴¹ Неологізм "позбавленець", яким іменували осіб, позбавлених виборчих та інших прав, став широко відомий у радянському суспільстві ще від середини 1920-х років.

⁴² У кодексі статус «позбавленців» був виписаний досить детально, а саме, в ньому зазначалося: «Поразка в правах полягає у позбавленні: а) активного і пасивного виборчого права; б) права посідати виборні посади у громадських організаціях; в) права обіймати ті чи інші державні посади; г) права носити почесні звання; д) батьківських прав; е) права на пенсії, що видаються в порядку соціального страхування та державного забезпечення, і на допомогу по безробіттю».

⁴³ Дружина зрадника батьківщини, члени сім'ї зрадника батьківщини більше відомі і вживані з російськомовних аббревіатур ЖИР ("жена изменника Родины") та ЧСИР ("член семьи изменника Родины")

мітками», що калічили життя багатьох ні в чому не винних людей. До того ж, у Кримінальному кодексі УРСР не містилось статті про відповідальність членів сімей «зрадників батьківщини», вони несли кримінальну відповідальність як «пособники»⁴⁴ [152, с. 6; 220, с. 152]. Для засудження членів родин оунівців слугувала ще й стаття 54-12 КК УРСР, яка передбачала кримінальну відповідальність за «недонесення» про підготовку контрреволюційного злочину [174, с. 19; 223, с. 427; 368, с. 132].

Подальша політизація кримінального процесу зумовила поширення позасудового переслідування що призвело до масового вивезення членів сімей підпільників ОУН і УПА [363, с. 20].

Звичною практикою стало засудження «стисками» – у короткі терміни, відтак, смертні вирoki нерідко виконувалися невідкладно тощо [205, с. 30].

Так, наприклад, Львівським обкомом було направлено в ЦК КП(б)У довідку № 0607/10/7 від 29 квітня 1949 р. про «бандпрояви» в області з 1 березня до 20 квітня 1949 р. У документі вказувалося скільки виселено сімей у відповідь на «бандпрояви». Зокрема, в с. Андріївці Краснянського району у відповідь на спалену колгоспну стодолу було виселено без суду 15 сімей; в с. Уцишків Краснянського району у відповідь на вбивство бригадира колгоспу Гулки М.З. – виселено 18 сімей; в м. Яворові у відповідь на пораненого голову колгоспу Тиндика С.І. – виселено 8 сімей із 28 осіб [29, арк. 133–135].

Слід зазначити, що справи на членів родин репресованих, на котрих не було доказів у вчиненні злочину, але були «підозри участі у діяльності підпілля», розглядали *Особливі наради при НКВС*. Вирішення подальшої долі членів родин залежно від ймовірного ступеня їх «небезпеки та здатності до антирадянських дій». Засуджували: дружин зрадників до ув'язнення на термін

⁴⁴ У ст. 20 загальної частини Кримінального кодексу УРСР (1927 р.) давалося чітке визначення, за яким «пособниками вважалися особи, що сприяли виконанню злочину порадами, вказівками, усуненням перешкод та у інший спосіб, а також переховуванню злочинця або слідів злочину». Повнолітні родичі, які "сприяли" або "знали" про зраду, але не "повідомили" про це владі, каралися позбавленням волі від п'яти до 10 років з конфіскацією майна. Інші родичі (які спільно проживали зі "зрадником" або перебували на його утриманні) підлягали позбавленню виборчих прав і засланню у віддалені місцевості Сибіру на п'ять років .

від п'яти до восьми років; «соціально-небезпечних дітей залежно від їх віку, ступеня небезпечності і можливості виправлення» – до ув'язнення у таборах або виправно-трудовах колоніях НКВС чи до відправлення у дитбудинки особливого режиму. Так, в доповіді Л.П. Берії в Державний Комітет Оборони Й.В. Сталіну *«Про роботу 7 квітня 1945 р. засідання Особливої Наради НКВС СРСР»* від 10 квітня 1945 р. вказувалося, що Особливою нарадою при НКВС СРСР 7 квітня 1945 р. розглянуто справи на 647 осіб, з яких засуджено до розстрілу 6 осіб і до різних термінів покарання 641 особу. Крім того, розглянуто протокол на 868 осіб – членів сімей активних учасників підпілля ОУН і УПА, котрих засуджено до заслання у віддалені райони СРСР [149, с. 280].

Зокрема, 29 травня 1945 р. Особливою нарадою при НКВС розглянуто справи на 574 осіб, з яких засуджено на різні строки ув'язнення 573 особи і 1 особу до розстрілу; 6 червня 1945 р. розглянуто справи на 609 осіб, з яких засуджено до позбавлення волі 604 особи і до розстрілу 5 осіб [164, с. 270–271].

Після видання Указа Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 р. *«Про скасування смертної кари»* за злочини, які каралися за чинними законами смертною карою, мало застосовуватися «в мирний час ув'язнення до виправно-трудовах робіт строком на 25 років». Відповідно, в наступні роки і навіть після відновлення Указом ПВР від 12 січня 1950 р. смертної кари за окремі злочини, передбачені ст. 54 КК УРСР, максимальний термін позбавлення волі виносився, зазвичай особам віком до 35-ти років, очевидно, з сподіванням, що відсидівши 25 років, така особа (якщо виживе на каторжних роботах у таборах) більше не буде виступати за «самостійну Україну» [324, с.79–81].

Важливу роль у репресіях проти учасників національно-визвольного руху на території західноукраїнських земель відіграли спеціалізовані судові органи,

зокрема, *Військові трибунали Внутрішніх військ МВС Українського округу*⁴⁵. Військовий трибунал Внутрішніх військ МВС Українського округу був судом другої інстанції для обласних трибуналів і судом першої інстанції з розгляду особливо важливих справ. Обласні військові трибунали військ МВС розглядали кримінальні справи, що розслідувалися органами внутрішніх справ і державної безпеки [339, с.199].

Судова практика Військових трибуналів характеризувалась надзвичайно жорсткими заходами покарання. Наприклад, за IV-й квартал 1945 р. Військовим трибуналом військ МВС Дрогобицької області судова репресія по справам за зраду Батьківщини (йдеться передусім про т. зв. пособників. – А.Д.) характеризується такими даними (*див.додаток 5 і 6*). За ст.ст. 54-1, 54-2 і 54-3 КК УРСР засуджено 637 осіб, з яких 617 осіб (пособників) позбавлено в правах, а у 619 осіб конфісковано майно [93, арк. 55–57].

Протягом 1945–1946 рр. в Дрогобицькій області виконано 952 вироки трибуналів щодо конфіскації майна засуджених оунівців і членів їх сімей. Зокрема, за III-й квартал 1947 р. Військовим трибуналом військ МВС Дрогобицької області засуджено 1096 осіб, із них за скоєння контрреволюційних злочинів 1044 особи (95,5 %) ⁴⁶ [19, арк. 65 зв.].

Також, із судової практики Військового трибуналу військ МВС Дрогобицької області за II-й квартал 1950 р. (*див.додаток 8*) бачимо, що із розглянутих справ даної категорії виправданих, засуджених умовно та засуджених менше ніж на 10 років, осіб практично не було [53, арк. 92–93].

Терміновість ухвалення судових вироків стосовно т. зв. зрадників Батьківщини та їхніх пособників вважалося однією з умов остаточної ліквідації оунівського підпілля і загонів УПА. Отже, такі справи розглядались «оперативно», у встановлений законом термін, від 10–20 днів [19, арк. 62 зв.]. Наприклад, у другому кварталі 1950 р. Військовим трибуналом військ МВС

⁴⁵ До складу Військового трибуналу Внутрішніх військ МВС Українського округу входило 24 обласних Військових трибуналів на території УРСР та Військові трибунали Молдавської РСР.

⁴⁶ Засуджені пособники, «укривателі і недоносителі» становили 92 % до загальної кількості засуджених

Дрогобицької області було розглянуто контрреволюційні справи в термін до 10 днів і лише одна справа на «зрадників Батьківщини» була розглянута в термін більше 20 днів (*див. додаток 7*) [51, арк.92].

Архівні матеріали свідчать, що зазвичай справи передавались до суду, ґрунтуючись на зізнаннях підозрюваних, які були вибиті з них на досудовому слідстві. Наприклад, у справі Ільницького М.І., засудженого за «злочинний зв'язок з ОУН» (ст. 20-54-1 «а» КК УРСР), обвинувачення ґрунтувалося на особистому зізнанні обвинуваченого. У справі Созанської Р.І. обвинувачення за ст. 54-1 «а» і 54-11 КК УРСР було побудовано виключно на її особистому зізнанні, яке в суді вона змінила, а інші докази, які були в справі, вказували тільки на припущення скоєння злочину [50, арк. 80].

За відсутності доказів і законних підстав порушення кримінальної справи відмінили вирoki Військових трибуналів зі стадії судового слідства на засуджених за співпрацю (пособництво) з підпіллям ОУН і УПА Марочканич В.І. (засуджений 3 лютого 1949 р. за ст. 20-54-1 «а» КК УРСР до 25 років ув'язнення у ВТТ), Кушнір І.М. (засуджений 31 січня 1949 р. за ст. 20-54-1 «а» КК УРСР до 25 років ув'язнення в ВТТ), Мосур В.М. і Хомяк Р.Ф. (засуджені 5 лютого 1949 р. за ст. 20-54-1 «а» КК УРСР до 25 років позбавлення волі) [50, арк. 83].

Сахан І.Ф. 2 березня 1949 р. безпідставно засуджений за ст. 20-54-1 «а» КК УРСР до 25 років позбавлення волі [53, арк.93].

Відтак у сучасній науковій думці України панує погляд про упередженість судової практики Військового трибуналу, її ухилі на проведення цілеспрямованої жорсткої судової репресії стосовно членів оунівського підпілля, вояків УПА та їхніх пособників (зокрема, і членів їх родин). [360, с. 10–109; 361, с. 199–201].

Звичною в умовах завершення війни і післявоєнного періоду стала загальна практика *закритих судових процесів*.

Цікаво, що справи учасників національно-визвольного руху на західних теренах Української РСР розглядалися не лише за «територіальною» ознакою,

але й поза межами західних українських областей.

Наприклад, 29 вересня 1945 р. Військовий трибунал військ МВС Київської області в м. Києві в *закритому судовому засіданні* розглянув кримінальну справу за звинуваченням гр. Паньківа Й. Г., жителя м. Львова, за ст. 54-1а і 54-11 КК УРСР. Судовий процес вели: головуючий капітан юстиції Щиглов, двоє членів та секретар, без участі представників обвинувачення і захисту. Врахувавши тяжкість скоєного злочину і небезпеку, яку становить Й.Г. Паньків для суспільства, керуючись ст. ст. 296 і 297 КПК УРСР, за сукупністю скоєних ним злочинів і на основі ст. 54-1а КК УРСР було вирішено застосувати найвищу міру покарання – розстріл з конфіскацією майна. При арешті було вилучено 1400 крб. і перстень, які пішли в дохід держави [75, арк. 50].

16 грудня 1946 р. у Військовому трибуналі військ МВС Київської області в *закритому судовому засіданні* в складі головуючого майора юстиції Мілякова було заслухано справу з обвинувачення Котіва І.О., жителя м. Львова. За вироком Військового трибуналу, Котіва І.О. за зв'язок з підпіллям, за ст. 54-1а КК УРСР було засуджено на 10 років ув'язнення [75, арк. 51–52].

Така «екстериторальність» закритих судових процесів не має скільки-небудь обґрунтованого пояснення. Можливо, сталінська «юстиція» не хотіла тримати обвинувачених у місцях попереднього ув'язнення на західних теренах УРСР, де з майбутньою жертвою репресій могли випадково вступити у контакт чи побачити її в тюремних коридорах або камерах «співучасники».

Зауважимо, що під час проведення судових засідань над учасниками національно-визвольного руху радянські власті часто *не дотримувались таємниці свідчень*. На це вказувалося в постанові Політбюро ЦК КП(б)У «*Про заходи щодо убезпечення свідків, які дають свідчення в слідчо-судових органах, від репресій з боку банд українсько-німецьких націоналістів*» (червень 1948 р.) [181, с. 341–346]. Відтак, уже у доповідній записці № 1369 Міністра юстиції УРСР Д. Панасюка, датованій вереснем 1948 р., на ім'я М.С. Хрущова міститься незграбне виправдання, що усі справи про

контрреволюційні злочини розглядаються виключно головами обласних судів або їх заступниками з кримінальних справ в закритих судових засіданнях. Родичі підсудних та «інші сторонні особи» не допускалися до судового розгляду справи і взагалі не контактували з підсудними особами». Причому виклик свідків обласними судами здійснювався виключно через органи МДБ [151, с. 301–303].

На нашу думку, «партія» в особі М. С. Хрущова висловила стурбованість можливістю компрометації «свідків», яких органи слідства на свій розсуд залучали до підготовки матеріалів справи, як ще тільки мала бути передана до суду. На самому суді присутність свідків – такими уже були реалії сталінського судочинства – не вимагалася. Заступник міністра вважав, що цього достатньо, хоча – цілком можливо – усе робилося свідомо. Залякані слідчим свідки цілком могли змінити свої покази на скільки-небудь гласному суді, створивши суддям зайві складнощі.

Як би там не було, діяльність обласних судів та військових трибуналів, які розглядали справи «націоналістів», жодним чином не можна назвати неупередженою. «Партія» (в особі того ж М. Хрущова, і не тільки) вважала не лише за можливе, але й за потрібне давати прямі вказівки формально незалежній гілці влади – судовій. Зокрема, 23 квітня 1948 р. у Львові на нараді секретарів обкому, начальників обласних управлінь МДБ і МВС під керівництвом М.С. Хрущова, розглядалися питання про стан боротьби з повстанськими загонами [30, арк. 88]. М.С. Хрущов дав вказівки працівникам Військового трибуналу посилити роботу з викриття причин, які породжують злочинність, продумати відповідні методи вербовки і висилки «злочинних елементів» і т. д. [30, арк. 99–110].

Суддів зобов'язали забезпечити негласність розгляду справ та дотримуватись конспірації і закритого судового процесу. Відтак голова Дрогобицького обласного суду Карпенко у таємному повідомленні № 158-с від 6 вересня 1948 р. Дрогобицькому обкомові КП(б)У звітував, що виконано вимогу обкому № 21/6 від 29.06.1948 р. *«Про забезпечення негласності*

розгляду справ і дотримання конспірації і таємності процесу». Повідомив про те, що: 1) справи на державних злочинців та їх пособників розглядаються тільки в закритих судових засіданнях; 2) не допускається спілкування підсудних зі свідками та ін. сторонніми особами; 3) секретарі судових засідань, для участі у розгляді цієї категорії справ в закритому судовому засіданні, отримують допуск з дотримання режиму таємності від спеціальної комісії; 4) сформований обмежений список адвокатів, який узгоджений з УМДБ області і обкомом партії тощо [61, арк. 157].

Підпорядкований характер сталінського «найдемократичнішого у світі суду» диктату партійних органів – поза найменшим сумнівом.

Це не було якимось винятком у звичній практиці того історичного часу. Так, у постанові Політбюро ЦК КП(б)У № 14/6 від 5 вересня 1949 р. [177, с. 376–379; 178, с. 737–738] та доповідній записці завідувача адміністративним відділом ЦК КП(б)У Г. Дроздова «*Про проведення відкритих судових процесів у західних областях УРСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп*» [150, с. 375–376] містилася вказівка про проведення відкритого судового процесу над учасниками оунівського підпілля в Білобожницькому районі Тернопільської області. З метою «остаточного викриття залишків оунівського підпілля», проведення цих процесів доручалося Військовому трибуналові військ МВС Львівського округу, де, на думку Г. Дроздова, були зібрані найбільш кваліфіковані судові працівники серед усіх західних областей УРСР.

І знову «партія», а не Міністерство юстиції чи Верховний суд Республіки, у чиєму формальному підпорядкуванні перебувають усі суди, включаючи й спеціальні, вирішує, хто буде чинити судочинство з наперед передбаченим результатом.

Політбюро ЦК КП(б)У також зобов'язало голову Військового трибуналу військ МВС Львівського округу та прокурора військ МВС Українського округу забезпечити проведення *відкритих судових процесів українською мовою*. (Можна лише уявити сторопіння товаришів суддів. – А. Д.). Крім того,

необхідно було інформувати ЦК КП(б)У про повну готовність до проведення кожного такого відкритого судового процесу не пізніше як за п'ять днів до його початку. Треба думати, щоб «партія» могла повністю проконтролювати процес.

Нами виявлений архівний документ, що ілюструє відкритий судовий процес над учасниками підпілля ОУН і УПА. Так, у доповідній записці № 716/сс від 28 жовтня 1949 р. секретарю ЦК КП (б) У М. Хрущову *«Про проведення відкритого судового процесу над учасниками бандитсько-терористичної групи в Сколівському районі Дрогобицької області»*, секретар Дрогобицького обкому КП (б) У Олексенко звітує, що *відповідно до Постанови ЦК КП(б)У від 5 вересня 1949 р.*, розглянуто на відкритому судовому засіданні військового трибуналу справу групи учасників «терористичної оунівської боївки» [22, арк. 127]. Не відповідно радянських законів, того ж кримінально-процесуального Кодексу, не відповідно Постанови Верховної Ради УРСР чи Пленуму Верховного Суду, не відповідно інструкції Міністерства юстиції тощо, а відповідно *партійного (!)* документа.

Для проведення відкритого судового процесу над учасниками бандбоївки в м. Сколе здійснено ретельну підготовку. Приміщення будинку культури і особливо глядацький зал кінотеатру, в якому проходив судовий процес, були відповідним чином облаштовані і технічно підготовлені. В залі були встановлені мікрофони, а в місцях масової концентрації населення: базарі, вокзалі, МТС, деревообробному комбінаті і на будівлі Будинку культури, окрім існуючої радіомережі, встановлені додатково потужні радіотранслятори. День слухання судової справи був прив'язаний до чергового базарного дня в м. Сколе, куди з'їхалась велика кількість жителів із сусідніх районів Дрогобицького, Славського, Боринського і Турківського [22, арк. 128].

Протягом всього періоду слухання справи, тобто з 10 год. ранку до 22 год. вечора 19 жовтня 1949 р., приміщення кінотеатру було заповнене відвідувачами, особливо селянами. Такі судові процеси організувати в різних частинах області – в містах і районах [22, арк. 129–131; 23, арк. 124].

Поза сумнівом, такий широкий розголос і матеріально-технічне забезпечення не могли відбутися без сприяння з боку партійних органів. З іншого, доклавши величезних зусиль для постановки цієї вистави, партія аж ніяк не могла допустити найменшого збою у процедурі радянського судочинства. Навіть евентуальне виправдання обвинуваченого у якомусь рядовому епізоді «злочинної діяльності» тут виключалося начисто. Тим самим презумпція невинуватості, а також «незалежність» судової гілки влади укотре ставали фікцією.

Ця ж тенденція залишалася незмінною й на початку 1950-х років, коли збройний опір західноукраїнського населення помітно підупав.

У постановах Політбюро ЦК КП(б)У № 84/12 від 11 жовтня 1951 р. «Про проведення відкритих судових процесів над учасниками українських буржуазно-націоналістичних банд» та № 85/11 від 24 жовтня 1951 р. «Про зміну п. 1 постанови ЦК КП(б)У від 5 жовтня 1951 р. «Про проведення відкритих судових процесів над учасниками українських буржуазно-націоналістичних банд» [179, с.439; 180, с. 439] суддів орієнтували на ухвалення максимально жорстких вироків. І судова гілка влади «з честю виправдала довіру партії і народу». Так, за другий квартал 1950 р. Військовим Трибуналом у Дрогобицькій області проведено 7 відкритих судових процесів над учасниками оунівського підпілля в Самбірському, Стрийському, Ходорівському, Рудківському, Старо-Самбірському районах [67, арк. 80]. Зайве говорити, що виправдувальних вердиктів, чи навіть найменшого пом'якшення ухвалених вироків на цих відкритих судових слуханнях не було – процеси реабілітації будуть запущені лише після XX з'їзду КПРС, знову ж таки – з ініціативи «партії», а не судових установ.

Окрім власне партійних органів, тиск на формально незалежних суддів здійснювали й радянські органи прокуратури. Обидві структури були невід'ємними складовими елементами радянської судової системи, однак, з прокурорів за «брак у роботі» питали навіть суворіше. Від обласних та районних прокурорів недалеко пішли й слідчі, які працювали з ними в одній

системі. Посилена «відповідальність» перед «партією» і Законом державних обвинувачувачів (прокурорів) та слідчих (слідство у найважливіших справах, до яких, поза сумнівом, належали усі «політичні» провадження, у цей час проводила не міліція, а прокуратура), як не дивно, породжувала у слідства переконаність у власній виключності і навіть – за умови безумовної лояльності до Радянської влади – безкарності. То ж з «ворогами народу» обходилися без зайвих сентиментів та дотримання навіть вельми розтяжних вимог «радянської законності».

Зазначимо, *радянська теорія доказів* спиралась на т. зв. принципи марксистсько-ленінсько-сталінської методології. Радянський кримінально-процесуальний закон, хоч і заперечував в теорії, де-юре можливість застосування формальних доказів (ст. 57 КПК УРСР), однак, ці заперечення, звісно, залишалися лише на папері [193, с. 54]. До слова, у судовій практиці приділялась особливо велика увага такому виду доказів, як *обмова обвинуваченим інших осіб*, а особливо, якщо така обмова супроводжувалася й визнанням власної вини.

У справі за обвинуваченням гр. Гудими І. та ін. осіб за п. «а» ст. 54-1 і 54-11 КК в участі у підпіллі ОУН і УПА, обвинувачення будувалося виключно на показах обвинувачених. На судовому засіданні 27–29 жовтня 1949 р. усі шестеро підсудних відмовились від своїх показів на досудовому слідстві. Відмову пояснили тим, що «на попередньому слідстві вони себе обмовили під тиском слідчого» [52, арк. 113].

У справі за обвинуваченням гр. Глушко В. і Кмита В. за п. «а» ст. 20-54-1 і 54-11 КК у пособництві підпільникам ОУН і УПА на допиті у слідчого підозрювані визнавали себе винними, але уже на судовому засіданні відмовились від цих показів [52, арк. 114].

Практикувався *груповий розгляд справ*, тобто розгляд справ «пачками» на «політичних» злочинців. Напр., 4 лютого 1950 р. Військовий трибунал Львівського округу розглянув кілька справ – з обвинувачення гр. Бібика В. Я та ін. осіб (всього шість звинувачених) за п. «а» ст. 17-54-1, 16-54-8 КК [62,

арк. 57]; а також справу з обвинувачення гр. Дужинського В. М. та ін. осіб за статтями 54-10, 54-11, 17-54-1, 16-54-8 КК [62, арк. 57–58]. Навіть за умови зразкової роботи слідства дійсно неупереджений суд мусив би принаймні встановити ступінь провини кожного з фігурантів («та ін. осіб») двох об'ємних справ.

Після смерті Й. Сталіна було прийнято ряд законів, які скасували діяльність окремих репресивних органів. Так, 1 вересня 1953 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР скасовано Особливу нараду при Міністерстві внутрішніх справ СРСР, яка функціонувала з 1934 р.

У постанові № 9-с від 16 жовтня 1953 р. *«Про судовий розгляд справ, які раніше розглядались Особливою Народою при МВС СРСР»* Пленум Верховного Суду СРСР вказав перелік справ, які розглядала Особлива Нарада, та порядок їх передачі до підсудності відповідним судам 1) у *крайових, обласних і верховних судах автономних республік, які не мають обласного поділу, підлягають розгляду*: справи про злочини, передбачені Указом ПВР СРСР від 23 липня 1951 р. *«Про заходи боротьби з антисуспільними, партизанськими елементами»*; справи про втечу з місць обов'язкового поселення, передбачені Указом ПВР СРСР від 26 листопада 1948 р. *«Про кримінальну відповідальність за втечу із місць обов'язкового і постійного поселення осіб, виселених в окремі райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни»* [122, арк. 84]; 2) у *військових трибуналах округів, груп військ і флотів*: справи щодо членів сімей зрадників Батьківщини; справи, в яких містяться дані, пов'язані з оперативною роботою органів МВС; 3) у *Верховному суді СРСР*: подання Генерального Прокурора СРСР з питань, які передбачені Указом ПВР СРСР від 21 лютого 1948 р. *«Про скерування особливо небезпечних державних злочинців для покарання в заслання, на поселенні у віддалені місцевості СРСР»*; справи, в яких містяться дані особливої державної важливості, які пов'язані з оперативною роботою органів МВС [122, арк. 84 зв.].

Отже, на всіх приєднаних до УРСР теренах західних областей у 1944–

1953 рр. тривав активний процес радянзації, проти якого активно виступило підпілля ОУН і УПА. Особливе значення в боротьбі з націоналістичним підпіллям надавалося суду (обласним судам, військовим трибуналам та квазі-судовому органу – Особливій Нараді), який у своєрідній формі узаконив масові репресії проти учасників підпілля і членів їх сімей. Судова репресія здійснювалася під неухильним контролем та прямими вказівками партійного керівництва усіх рангів. Про формальну «незалежність судової гілки влади» тут навіть не згадувалося. Якщо суддя народного суду ще міг на свій страх і ризик виправдати порушника трудового законодавства, посилаючись на недоліки у роботі слідства, то справи «націоналістів», розглядувані обласними судами і військовими трибуналами, були завідомо програшними.

4.3. Судові органи у боротьбі з кримінальною злочинністю

Теоретичне ознайомлення з радянським законодавством без знання реальної практики роботи радянських судів, може наштовхнути на помилкове, ілюзорне уявлення про радянське кримінальне правосуддя і викликати навіть симпатію до цього суду (особливо з огляду на корумпованість багатьох суддів сучасної України – при Сталіні «вор должен сидеть»).

На нашу думку, радянський закон лише формально надавав *підсудному низку процесуальних прав*. Зокрема, наслідуючи основні здобутки кримінально-процесуального права демократичних європейських країн, радянський кримінальний закон спеціально визначав можливі випадки відводу судді, якщо підсудний чи його захисник доведуть, що є обставини, які викликають сумніви у його неупередженості.

Щоправда, самі радянські судді не надто переймалися цією фікцією – однією з багатьох в реаліях «першої у світі держави робітників і селян». Напр., під час судового розгляду справи з обвинувачення громадян

Табінського і Головка за ст. 2 Указу від 7 квітня 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за виготовлення і продаж самогону», судом Миколаївського району Львівської області не було роз'яснено підсудному його прав, а особливо права на відвід судді [102, арк. 86]. Думається, ця інформація потрапила до архівів лише тому, що перевіряюча інстанція повинна була, згідно з існуючою практикою «боротьби за ...», виявити якийсь, зазвичай дрібний, недолік.

Формальним був і *принцип змагальності сторін*. Так, напр., у справі № 574 з обвинувачення гр. Яйко за ст. 4 Указу від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і суспільного майна», судом м. Самбір розглянуто справу без участі захисника та ненадання останнього слова підсудному [5, арк. 31 зв.].

Відповідно до ст. 91 Конституції УРСР 1937 р. (і ст. 111 Конституції СРСР 1936 р.), обвинувачений отримав право на захист. Однак, радянські юристи-теоретики і практики на даному праві обвинуваченого не наполягали. Радянський режим намагався усунути із адвокатської колегії неслухняних, «непідконтрольних» адвокатів⁴⁷, а тих, котрі надто ревно продовжували свою діяльність, притягали до ... кримінальної відповідальності. Серед архівних матеріалів зберігся лист за № 09-1418 від 6 жовтня 1949 р. МЮ СРСР до суддів Дрогобицької області, де йшлося про те, що «деякі особи, котрі були виключені із колегії адвокатів, займались підпільною діяльністю, обслуговували громадян з цивільних і кримінальних справ». То ж суддів зобов'язали «виявляти підпільних адвокатів і передавати матеріали органам прокуратури для притягнення їх до кримінальної відповідальності» [86, арк. 61].

Участь захисту у (кримінальному, і не лише. – А. Д.) процесі спиралась на чітко визначений принцип: «Завжди надавати реальну допомогу суду (...) Чим вищі політичний рівень і марксистсько-ленінська свідомість адвоката,

⁴⁷ При розгляді в суді політичних справ призначали виключно тих адвокатів, котрі мали спеціальний допуск до участі у політичних справах. Звісно, допуск міг бути лише у досвідчених енкаведистів та ретельно перевірених «прислужників режиму» [383, с. 43].

тим пліднішими і ефективнішими будуть результати його роботи. Радянський адвокат повинен бути ідеологічно стійким (...) Адвокату необхідно бути в курсі всіх політичних подій...» [314, с. 28–29]. Тому затребуваним був лише захисник, котрий в судовому засіданні не виявляв активності, погоджав прокуророві і судді.

До того ж будь-якій кримінальній справі могло бути надано політичного характеру [324, с. 47–48]. У радянському кінематографі цю обставину переконливо передає монолог В. Шарапова у лігві «Черной Кошки»: *А не было ли у тебя умысла на теракт?*

Так би мовити першою скрипкою будь-якого радянського судового процесу був *прокурор*. Це, у свою чергу, зазвичай породжувало відчуття власної виключності, не підконтрольності. Навіть радянські джерела того часу подекуди фіксували «халатне ставлення прокурорів» до свого обов'язку [336, с. 9; 355, с. 160; 356, с.221]. Радянські прокурори почували себе настільки упевнено, що зазвичай (у кримінальних і цивільних, але не політичних справах) навіть не цікавилися дальшою долею здійснених до суду подань. Так, у перебігу перевірки роботи прокуратури Залізничного району м. Львова за січень – серпень 1948 р. встановлено, що судовий нагляд прокурорами «здійснювався незадовільно». З'ясувалося, що із 500 справ, переданих прокуратурою в суд, лише 212 розглянуто в судовому засіданні за участю прокурора [1, арк. 55].

Радянський, формально «незалежний», суд уважно прислухався до позиції прокурора, а подекуди навіть і боявся його. Про це свідчать й архіви. Так, прокурор Добромильського району Дрогобицької області не був присутній в судових засіданнях щодо 50 справ, але нітрохи не був збентежений цією обставиною. Із пояснювальної записки секретаря суду Волошина М. від 26 червня 1949 р. випливає, що «районний прокурор без надання офіційної вимоги під час відсутності судді, зайшов у канцелярію суду і, погрожуючи арештом, вимагав у секретаря видати йому всі справи» [16, арк. 46].

Вважати радянських суддів якоюсь фронтною чи опозицією радянським ж

прокурорам не доводиться узагалі. Приміром «виправдувальні» покази підсудного суддею часто не бралися до уваги і навіть не перевірялись. Навіть якщо підсудний заявляв про уже понесене ним покарання! Напр., у справі № 4 за обвинуваченням Рипило Б. судом Сколівського району Дрогобицької області від 17 грудня 1949 р. фігуранта засуджено за ч. І ст. 5 Указу від 26 червня 1940 р. до чотирьох місяців позбавлення волі за самовільне залишення робочого місця. В судовому засіданні підсудний заявив про вже понесене ним покарання за цей злочин (цей вирок було ухвалено судом І-ї дільниці м. Стрий). Однак, покази підсудного судом не було взято до уваги і не перевірено [8, арк. 11–12].

Якщо підсудний мав нещастя потрапити під маховик тієї чи іншої політичної кампанії, навіть покази свідків не могли вплинути на тяжкість винесеного карального вироку. Так, наприклад, у справі № 588 за обвинуваченням гр. гр. Вореги і Головка за ч. II ст. 98 КК на досудовому слідстві не було допитано свідків, вказаних обвинуваченими [6, арк. 6]. У справі № 209 за обвинуваченням Нестерука Л.Ф. за ст. 1 Указу від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна», судом було порушено ст. 280 і 235 КПК, тобто відмовлено в задоволенні клопотання про виклик і допит свідка з боку підсудного [8, арк. 12].

Зауважимо, що *свідок в залі судового засідання радянського суду міг легко перетворитися на обвинуваченого*. Так, у справі № 543 з обвинувачення гр. Гринько за ст. 2 Указу від 7 квітня 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за виготовлення і збут самогону», судом порушено ст. 61 КПК, оскільки безпідставно відкрито кримінальну справу проти свідка Готівняк Є.П., причому його оштрафували на 100 крб. і обрали міру запобіжного заходу—тримання під вартою [7, арк. 16 зв.].

Радянське кримінальне право передбачало до двадцяти різних *видів покарань*. Усі вони були наведені в ст. 21 і 22 КК УРСР [152, с. 6-7].

Поза сумнівом, найбільш поширеними і звичними в СРСР— УРСР видами

покарання, які на практиці застосовувалися судами, були: *виправно-трудові табори (концтабори), тюремне ув'язнення і смертна кара* [25, арк. 139; 62, арк. 84; 63, арк. 199; 94, арк. 12].

До речі, *позбавлення прав і конфіскація майна були збережені, але тільки як додаткові види покарання* [337, с. 13].

Варто зазначити, про захід кримінальної репресії, який не зазначений у кримінальному кодексі⁴⁸ – *оголошення поза законом*. Цей захід покарання тягнув за собою конфіскацію всього майна засудженого та його розстріл чи повішання через 24 години після встановлення особи. Члени сім'ї особи, оголошеної поза законом, також піддавались репресії, причому за відсутності з їх боку будь-якої вини [95, арк. 35].

Посилення кримінальної політики щодо загально-кримінальних справ в післявоєнному Союзі РСР супроводжувалось прийняттям низки нормативно-правових актів, якими радянська влада легалізувала суворі і довготривалі заходи покарання щодо спекуляції, вчинення абортів, хуліганства і самогеноваріння, крадіжки. Відтак, дещо поріділий під час війни контингент ув'язнених у виправно-трудовах таборах знову посилено поповнювався дешевою робочою силою.

Радянська економіка ще з поч. 1930-х рр. сиділа на допінговій голці фактично безплатної праці сотень тисяч в'язнів ГУЛАГу. Відмовитися від цього ресурсу означало втратити темпи «будівництва комунізму», відкласти надовго, а то й назавжди тисячі «строек п'ятилетки». Забезпечити конвеєр нових надходжень державних рабів була покликана радянська судова система.

Відповідно до Постанови РНК УРСР № 1633 від 1 грудня 1944 р. «*Про*

---

⁴⁸ Цей вид покарання був запроваджений законом від 21 листопад 1929 р., у зв'язку з масовою відмовою громадян СРСР, котрі знаходились за кордоном, повернутись в Радянський Союз. Закон широко застосовувався після війни до колишніх військовослужбовців Червоної армії, котрі, опинившись в німецькому полоні, не хотіли повертатися до Радянського Союзу. Суть цього покарання полягала в тому, що жертва радянського правосуддя заочно засуджена оголошувалася поза законом і підлягала фізичному знищенню, не тільки після повернення в Радянський Союз, але й за кордоном. Виконання такого вироку за межами СРСР було покладено на закордонних агентів розвідки МДБ.

посилення боротьби зі спекуляцією і розкраданням товаро-матеріальних цінностей», Народного комісара юстиції УРСР Бабченка зобов'язали забезпечити розгляд у судах справ цієї категорії протягом 10 днів [185, с. 103].

Виявлення продуктів харчування у кількості, що перевищувала тижневий раціон сім'ї, яка проживала в місті, уважалось доказом *спекуляції*⁴⁹. Продаж особистих речей домашнього вжитку також, розглядався як спекуляція. Продаж речей – не з метою збагачення, а виключно для підтримання бюджету сім'ї – ставав достатньою підставою для засудження за Законом від 22 серпня 1932 р. *«Про боротьбу зі спекуляцією»*, з призначенням покарання від 5 до 10 років концтаборів. Для кращого розуміння проблеми наводимо приклади із радянської судової практики. Так, суддею Гребінченко суду Рудківського району Львівської області було засуджено гр. Воробей на три роки позбавлення волі з поразкою в правах за ст. 127 КК (спекуляція). Підсудна, щоб вижити, перепродувала промислові товари у м. Львові [28, арк. 39–40].

Судом І-ї дільниці м. Дрогобич притягнуто до відповідальності за спекуляцію гр. Кузьменко. Остання, будучи безробітною, щоб отримати кошти на прожиття, перепродувала вовняні хустини і шалики, які отримувала посилками від своєї матері, котра проживала в м. Армавір Краснодарського краю (Росія) [54, арк. 16; 14, арк. 46]. Цікаво, що прізвище підсудної та місце проживання її матері жодним чином не кореспондують із західним українським регіоном. Тобто під ніж сталінської юстиції пішла особа з когорти «визволителів», «носіїв сталінської правди» для ошчасливлених цією «сталінською правдою» галичан.

Намагання окремих народних суддів виявити похвальні людські якості, як-от співчуття до обвинувачених, суворо обривалися властями. Ось декілька прикладів. Суддя Савенко в м. Дрогобич розглянула справу з обвинувачення за спекуляцію гр. Пульвер за продаж на базарі камінців для запальничок і

---

⁴⁹ Відповідно до ст. 127 КК УРСР за скуповування та перепродаж приватними особами з метою наживи продуктів сільського господарства та предметів масового вжитку (тобто, за спекуляцію) було передбачено позбавлення волі на строк не менше, як на п'ять років, з конфіскацією всього або частини майна [171, с. 43].

жіночих гребінців. Суддя, мотивуючи вердикт тяжкими умовами життя обвинуваченого та його сім'ї, замість засудити до позбавлення волі за спекуляцію, застосував покарання у вигляді штрафу в сумі 3000 руб. На думку керівника Управління юстиції у Дрогобицькій області, «суддя ухвалив ліберальний вирок»; то ж копієчну (ще до грошової реформи 1947 р.) справу було спрямовано на розгляд до Верховного суду УРСР [28, арк. 40].

З метою усунення недоліків у роботі суддів, в постанові Пленуму Верховного суду СРСР від 20 вересня 1946 р. *«Про судову практику у справах про спекуляцію»* судам дано наступні вказівки: 1) зупинити практику необґрунтованого застосування до спекулянтів покарання у вигляді виправно-трудова робіт, або умовного засудження і неухильно застосовувати додаткове покарання у вигляді конфіскації майна; 2) при розгляді справ досліджувати джерела отримання спекулянтами товарів [234, с. 51].

В Наказі № 18/42 від 21 вересня 1946 р. Міністерства юстиції СРСР *«Про посилення боротьби зі спекуляцією»* наголошувалося на безумовному виконанні Постанови Ради Міністрів Союзу РСР від 13 вересня 1946 р. *«Про посилення боротьби зі спекуляцією»*. Відтак, у наказі Міністерство юстиції СРСР вимагалося: забезпечити розгляд в судах справ про спекуляцію в п'ятиденний термін [118, арк. 142 зв.]. То ж, у директиві № 2/5 від 17 грудня 1947 р. *«Про посилення боротьби зі спекуляцією, обмірюванням і обважуванням споживачів»* Міністерство юстиції УРСР зобов'язало народних суддів розглядати справи цієї категорії у термін до п'яти днів із висвітленням в місцевій пресі найбільш характерних справ, причому вирок виконувати негайно [15, арк. 1].

Післявоєнне активне застосування в західних областях УРСР Указу *«Про боротьбу із хуліганством»* від 10 серпня 1940 р. спричинило наплив справ даної категорії до судів і засудження великої кількості осіб, дії котрих часто нічого спільного із хуліганством не мали. Так, напр., за 1945 р. в суди Дрогобицької області надійшло 24 справи про хуліганство [21, арк. 68], а за

перше півріччя 1952 р. розглянуто 84 справи про хуліганство⁵⁰ [55, арк. 2,4]. До засуджених за цією статтею застосовувалось покарання у вигляді позбавлення волі на термін до п'яти років з відбуванням покарання в виправно-трудових таборах [324, с. 68– 69].

Однак, й при розгляді такого роду справ були судді, котрі не застосовували суворі покарання, а обмежувалися умовним засудженням. Маємо відповідні архівні справи. Так, напр., у справі обвинуваченого гр. Мидянки суддею Хирівського району Дрогобицької області застосовано ст. 48 КК УРСР і вибрано умовне покарання. У матеріалах справи вказувалося, що обвинуваченим в нетверезому стані були скоєні хуліганські дії в клубі.

За аналогічні проступки у справі з обвинувачення гр. Чаловського за ч. 1 ст. 70 КК судом II-ї дільниці м. Борислав застосовано ст. 46 КК і обрано міру покарання у вигляді виправно-трудових робіт (за місцем праці. – А. Д.) терміном один рік [55, арк. 7], тобто без позбавлення волі.

То ж ГУЛАГ залишався без звичного приходу робочої сили.

Після закінчення Другої світової війни, в СРСР– УРСР *виготовлення, зберігання та торгівля самогоном*, відповідно до ст. 132 КК УРСР, каралися позбавленням волі на строк до двох років з конфіскацією всього майна, або штрафом до п'ятисот карбованців [171, с. 43– 44].

Віднайдені архівні справи показують суперечливі (позбавлення волі – покарання, не пов'язані з поміщенням до пенітенціарних установ) тенденції.

Напр., суддя Літвинов в м. Борислав розглянув три справи з обвинувачення громадян Дзюбак, Бішко і Німого за ст. 132 КК (виготовлення самогону), котрим призначив покарання у вигляді одного року примусової праці з вирахуванням 25% коштів [28, арк. 40]. Аналогічна справа в м. Львові з обвинувачення гр. Кустра А. за самогоноваріння. Винний отримав 1 рік

---

⁵⁰ Відповідно ст. 70 КК за хуліганські дії на підприємствах, в установах та людних місцях було передбачено тюремне ув'язнення строком на один рік, якщо ці дії за своїм характером не тягнуть за собою більш суворого покарання; а ті самі дії, вчинені групою осіб – тягнули за собою позбавлення волі на строк до п'яти років [173, с. 28].

позбавлення волі з конфіскацією майна [11, арк. 29].

Владні структури, навпаки, вимагали вжиття якомога рішучіших заходів і якомога ширшої огласки репресивних заходів. Зокрема, прийнято спільний Наказ № 038/0368/8-с від 13 березня 1948 р. Міністра внутрішніх справ СРСР, Міністра юстиції СРСР, Генерального прокурора СРСР *«Про посилення боротьби із самогоноварінням»*, в якому вказувалося, що РМ Української РСР в своїй *Постанові № 332-10 с* від 9 березня 1948 р. наголосила, що «в ряді областей республіки самогоноваріння і спекуляція самогоном набула широкого масштабу, що завдає державі шкоду» [120, арк. 28]. Суддів зобов'язали справи даної категорії розглядати за місцем скоєння злочину у термін не більше п'яти днів, з опублікуванням вироків в пресі [120, зв.арк. 29].

Ще за місяць, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 квітня 1948 р. *«Про кримінальну відповідальність за виготовлення і продаж самогону»* запроваджувалася кримінальна відповідальність за самогоноваріння. Указом встановлено: 1) за виготовлення і зберігання самогону з метою збуту карати ув'язненням у виправно-трудоному таборі на строк від шести до семи років, з конфіскацією усього майна або його частини; 2) за виготовлення самогону не для збуту карати позбавленням волі на строк від одного до двох років з конфіскацією самогону і знаряддя для його виготовлення [198, с. 129].

В архівах збереглися справи, пов'язані із застосуванням даного Указу. Так, у справі з обвинувачення гр. Геника Ю. за ст. 1 Указу ПВР СРСР від 7 квітня 1948 р., судом Стрільківського району обвинуваченого за виявлені 1 (один) літр самогону і закваску засуджено до 6 (шести) років виправно-трудомих таборів з конфіскацією майна [56, арк. 83].

У справі № 658 з обвинувачення гр. Ветрикуш І. за ст. 2 згаданого Указу судом Комарнівського району Дрогобицької області підсудного засуджено до виправних робіт терміном на шість місяців з відрахуванням 25 % із заробітної плати з випробувальним терміном на три роки умовно. Однак, за протестом районного прокурора вирок суду за «м'якістю» було скасовано [4, арк. 28].

Після завершення воєнних дій в УРСР в умовах післявоєнної розрухи та

загального зuboжіння населення закономірно спостерігалось збільшення вчинення корисливих злочинів. До прикладу, протягом 1945 р. в народних судах Дрогобицької області розглянуто 22 справи про розкрадання і 56 справ про крадіжки. Така ж ситуація була в цілій республіці [21, арк. 61– 62].

Зрозуміло, що кількість майнових злочинів не зменшувалася.

ПВР СРСР водночас видала два Укази від 4 червня 1947 р.: *«Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна»* і *«Про посилення охорони особистої власності громадян»*. Новими указами радянський режим вимагав застосування судами суворих і довготривалих заходів покарання за крадіжку будь-якого майна, незалежно від його вартості [324, с. 82].

Надмірну жорсткість Указів, особливо там, де йшлося про фізичне виживання «злодія» чи його родини, розуміли усі, включаючи й суддів. Деякі з них навіть намагалися запобігти застосуванню покарань, встановлених Указом. Зокрема, поширеною практикою стала *перекваліфікація суддями серйозних фактів розкрадання у звичайні крадіжки*. Вони використовували *право на власний розсуд* при ухваленні рішень, та почали знаходити шляхи, для того, щоб запобігти винесенню суворих вироків, яких вимагав закон ⁵¹ [252, с. 63]. Доприкладу, вирок суду Глушенського району Тернопільської області від 7 серпня 1947 р. Лещинина С.Д було засуджено за ч. 2 ст. 1 Указу від 4 червня 1947 р. за крадіжку 130 снопів у односельчан – до одного року виправно-трудових робіт із стягненням щомісяця 25 % коштів (згідно ст. 46 КК УРСР) [114, арк. 38].

У справі з обвинувачення гр. Марчука за ст. 3 Указу від 4 червня 1947 р. (обвинувачено за крадіжку з колгоспного поля 22 снопів жита), суд Березнівського району Рівненської області дії підсудного кваліфікував відповідно до ст. 154 КК і застосував до нього заходи покарання у вигляді

---

⁵¹ Йдеться про застосування статей Кримінального кодексу, які передбачали винесення вироків за конкретні злочини нижче встановленої межі чи умовного строку – ст.ст. 46 і 48 КК УРСР.

штрафу в розмірі 200 крб. [128, арк. 5].

Однак, більшість суддів поспішили приєднатися до кампанії, остерігаючись звичних для таких обставин заходів контролю, та стали використовувати і статті Кримінального кодексу УРСР (див. додаток. 9) і статті Указів. Так, уже 16 липня 1947 р. (тобто через півтора місяці після виходу Указів. – А. Д.) при перевірці суду Березнівського району Рівненської області встановлено, що «за п. «в» і «г» ст. 170 КК (за крадіжку) цим судом було розглянуто дев'ять справ, за якими засуджено 12 осіб, з них п'ять осіб засуджено до позбавлення волі від двох до шести років, ще п'ять осіб від року до двох років позбавлення волі. За Указом від 4 червня 1947 р. судом розглянуто п'ять справ за якими було засуджено вісім осіб до п'яти років концтаборів» [127, арк. 371].

Паралельне застосування (відносно ліберальних) статей Кримінального кодексу і (надміру жорсткого) Указу тривало майже три місяці, після чого була прийнята *Постанова Пленуму Верховного суду СРСР № 12/6 від 22 серпня 1947 р.*, яка заборонила усім судам щодо майнових злочинів застосовувати статті Кримінального кодексу, а натомість було запропоновано кваліфікувати усі майнові злочини згідно Указів від 4 червня 1947 р. [324, с. 86].

Вказаними Указами передбачалися також три *кваліфіковані види розкрадання*: 1) розкрадання, скоєне повторно; 2) розкрадання, скоєне групою осіб; 3) розкрадання у великих розмірах [324, с. 96].

Міністерство юстиції СРСР у своїй директиві № Д-14 від 5 липня 1947 р. вказало на те, що «укази зобов'язують суддів відмовитись від свого добросердя і лібералізму, і суворо карати ворогів, грабіжників та їх пособників» [137, арк. 2]. Відтепер заборонялося застосування статей 46 і 48 КК УРСР [86, арк. 46; 124, арк. 3].

Чергова кампанія з втілення в судову практику Указів щодо *боротьби з розкраданням* забезпечила суттєвий приріст кількості судових справ. Так, напр., за третій квартал 1947 р. в суди Тернопільської області надійшло 680 справ даної категорії [114, арк. 34]; за третій квартал 1948 р. судами

Закарпатської області розглянуто 230 справ аналізованої категорії [137, арк. 2].

Вважаємо, що значна частина суддів добре розуміли *політичне значення* цих сталінських указів і свідомо долучались до їх застосування на практиці [125, арк. 6]. Так, окремі судді розглядали будь-які крадіжки, скоєні двома чи більше особами, як «розкрадання організованою групою» та, без найменших докорів сумління, притягали до кримінальної відповідальності дітей і підлітків віком від 12 до 16 років [251, с. 54]. Наприклад, у справі з обвинувачення Комарницьких Івана і Михайла за Указом від 4 червня 1947 р. у 1948 р. народним судом Боринського району Дрогобицької області обидвох засуджено до 20-ти років позбавлення волі. Причому, один із обвинувачених не досягнув й вісімнадцятирічного віку. Справа слухалась без захисника [11, арк. 33].

Поряд з боротьбою з кримінальною злочинністю йшла кампанія боротьби з незаконними абортами (пізніше аборти у СРСР були декриміналізовані). Указом від 8 липня 1944 р. встановлювалася кримінальна відповідальність: за незаконний аборт. Винні жінки каралися одним роком примусових робіт, а при повторному – ув'язненням терміном до трьох років; лікарі – від трьох до п'яти років ув'язнення⁵² [172, с. 46–47].

Після передачі справи з *абортарію* до прокуратури райпрокурор протягом 24 годин мав вирішити питання про порушення кримінальної справи і передати матеріали слідчому для проведення слідства. По закінченню слідства усі справи щодо незаконних абортів передавалися до суду для розгляду по суті протягом 10-денного терміну [367, с. 60].

Однак, з огляду на практично повну відсутність протизаплідних засобів,

---

⁵² Відповідно до ст. 143 КК за проведення лікарями абортів в лікарні було передбачено тюремне ув'язнення від одного до двох років за проведення лікарями абортів поза лікарнями – тюремне ув'язнення від одного до двох років, та за проведення абортів в антисанітарній обстановці, або особами, котрі не мають спеціальної медичної освіти, - тюремне ув'язнення - не нижче трьох років.

Згідно ст. 143-1 КК за спонукання жінок до абортів було передбачено тюремне ув'язнення до двох років, а за вчинення вагітними жінками абортів без належного дозволу – громадська догана, а при повторному порушенні закону про заборону абортів – штраф до трьохсот карбованців (відповідно до ст. 143-2 КК) [172, с.46-47].

аборт був майже єдиним механізмом внутрішньо-сімейного регулювання. Його заборона, хоч і могла надати швидкий ефект, була досить жорстким заходом, що грубо втручався в приватне життя жінки. Попри все, кількість нелегальних абортів зростала. Так, за перше півріччя 1952 р. в Дрогобицькій області із 61 зафіксованого випадку абортів, 55 жінок потрапили в тяжкому стані до лікарні, одна жінка померла. Зокрема, великий наплив справ спостерігався у судах Ходорівського, Жидачівського, Старо-Самбірського, Стрільківського, Сколівського районів [49, арк. 53].

Тим часом зростали негативні наслідки, від шкоди, заподіяної здоров'ю жінок виконаними нелегальними абортами. Прикладом може служити розглянута справа № 61 щодо громадян Оводової, Кузьменко і Дерій, засуджених судом Дрогобицького району за ч. III ст. 143 КК., котрі, не маючи медичної освіти, в антисанітарних умовах робили аборти, внаслідок чого потерпілі померли від зараження крові [49, арк. 56].

У підсумку відмітимо наступні міркування. У своєму протистоянні кримінальній злочинності радянський суддя був майже настільки ж несамостійним, як і у «боротьбі з українським буржуазним націоналізмом». Партійний диктат довлів над кодексами і презумпціями, чергова кампанія не залишала суддям права на «добросердя» та «лібералізм» (див. цитовану директиву МЮ Д-14 від 5 липня 1947 р.). Утім, навіть в цих умовах спостерігаємо «не типові» вирoki. Можливо, давалася взнаки і т.зв. корупційна складова (?).

4.4. Судові органи у боротьбі з порушеннями радянського трудового законодавства

Боротьба з порушниками трудового законодавства бачилась радянському керівництву не лише, і не стільки як завдання суто економічне – відбудувати і зміцнити державний сектор економіки. Не менш важливим бачилося

виховання *нової людини – будівника комунізму* (який Кремль розпочав будувати відразу ж після проголошення повної і остаточної перемоги соціалізму в СРСР в Конституції 1936 р.).

Започаткував кампанію *Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств і установ»* від 26 червня 1940 р. [317, с. 18]. Відтак, восени 1944 р. в західних областях УРСР продовжено розпочату ще у 1940 р. *кампанію боротьби з порушенням трудової дисципліни і трудового законодавства*⁵³.

Відповідно до Указу, запроваджено кримінальну відповідальність за доволі поширені порушення трудової дисципліни: 1) за *самовільне полишення державних, кооперативних і громадських підприємств або установ, робітники і службовці притягалися до кримінальної відповідальності строком від двох до чотирьох місяців*; 2) за *прогул без поважної причини* робітники і службовці державних, кооперативних і громадських підприємств та установ, каралися виправно-трудовами роботами за місцем праці на строк до шести місяців з відрахуванням до 25 % із заробітної плати [145, с. 48].

У західних областях УРСР місцеві мешканці звично відмовлялись працювати у релігійні свята. Проте, осіб, котрі не виходили на роботу у зв'язку з релігійними святами, безцеремонно засуджували за ч. 2 ст. 5 Указу від 26.06.1940 р. [116, арк.7].

Судові установи зобов'язали суворо виконувати вимоги цього Указу. Справи, порушені згідно Указу, розглядати не пізніше, як в 5-денний строк і вироки виконувати негайно [145, с. 49]. Обласні суди і Верховний суд УРСР зобов'язано скасовувати вироки, ухвалені із застосуванням судами м'яких заходів покарання, навіть якщо вони не вийшли за межі покарань, передбачених Указом [199, с. 122-123].

Запровадження кримінальної відповідальності за самовільне залишення

---

⁵³ Указ набрав чинності з 27 червня 1940 р.

місця праці і за прогули⁵⁴ спричинило наплив справ відповідної категорії до судів. Так, у 1944–1949 рр. такі справи становили більше половини усіх порушених кримінальних справ. Наприклад, за перше півріччя 1945 р. в суди Тернопільської області надійшло 210 справ за ч. 1 ст. 5 Указу від 26 червня 1940 р. (самовільне залишення роботи) і 242 справи за ч. 2 ст. 5 Указу (прогул). У порівнянні з попереднім півріччям кількість справ про самовільне залишення роботи збільшилась на 16 %, а справ про прогул – на 60 % [116, арк. 18].

Зокрема, динаміку руху справ і терміни розгляду у Дрогобицькій області у 1945 р. можна простежити у *додатках до дисертації № 10, 11 і 12* [21, арк. 54– 55].

Відмітимо, що суддів, котрі ухилялись від застосування драконівського Указу, звільняли з посади і притягали до кримінальної відповідальності. *На будь-якому етапі кримінального процесу суддів могли притягнути до дисциплінарної відповідальності за зволікання розгляду справ* про порушення трудової дисципліни і ухвалення «м'яких» вироків. У зв'язку з такою позицією контролюючих органів судді почали безоглядно, механічно і бездумно застосовувати Указ від 26 червня 1940 р. [332, с.291]. Так, напр., суддю другої дільниці м. Дрогобич на поч. 1945 р. притягнули до відповідальності через «тяганину» щодо розгляду справ за Указом від 26 червня 1940 р. [79, арк. 2].

Для того, щоби запобігти можливим суддівським помилкам при розгляді справ за Указом від 26 червня 1940 р., ще до початку радянсько-німецької війни було надано директивні роз'яснення. Так, відповідно до *постанови Пленуму Верховного Суду СРСР № 29/15/у від 15 серпня 1940 р. «Про недоліки*

---

⁵⁴ Цікаво, що відповідно до постанови РНК СРСР, ЦК ВКП(б) і ВЦРПС від 28 грудня 1938 р. «Про заходи з налагодження трудової дисципліни, поліпшення практики державного соціального страхування і боротьби із зловживаннями у цій справі», прогульниками є особи, котрі відзначилися триразовим порушенням трудової дисципліни протягом одного місяця або чотириразовим – протягом двох місяців [144, с. 89; 176, с. 97].

судової практики у справах про самовільне залишення робітниками і службовцями підприємств та установ і про прогули без поважних причин», суддів орієнтували неухильно застосовувати передбачені цим Указом покарання за прогули без поважних причин і самовільне залишення підприємств та установ, не допускаючи зменшення цих заходів покарання, заміни їх іншими, більш м'якими заходами покарання або призначення умовного засудження з посиланням на ст.ст. 46 і 48 КК УРСР [140, арк. 48].

Тривалість прогулу і самовільного залишення роботи визначалась спільним наказом НКЮ і прокуратури СРСР № 84/133 від 22 липня 1940 р. *«Про порядок притягнення до відповідальності робітників і службовців, котрі допустили запізнення без поважних причин більше, ніж на 20 хвилин після обідньої перерви або самовільне залишення роботи раніше, ніж за 20 хвилин до обідньої перерви або до закінчення робочого дня»* [169, с. 95].

Керівників підприємств і організацій зобов'язували здійснювати поліцейський контроль за дотриманням трудової дисципліни. Про відповідні порушення вони мали повідомляти в прокуратуру. Так, відповідно до п. 6 Указу від 26 червня 1940 р. було встановлено, що директори підприємств і керівники установ (далі – керівники) за ухилення від передання до суду справ на осіб, винних у самовільному залишенні підприємства та установи, і осіб, винних у прогулах без поважних причин, – мають бути притягнені до відповідальності. Про факти тяганини, допущені цими керівниками при передачі справ про прогульників та ледарів до судових органів, суди повинні повідомити керівні органи, для притягнення винних до відповідальності [145, с. 49].

Крім того, відповідно до Постанови РНК СРСР від 21 серпня 1940 р. *«Про порядок передачі до суду справ про злочини, передбачені Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. і виконання вироку у цих справах»*, зобов'язано керівників скеровувати матеріали про осіб, котрі вчинили прогул з неповажної причини і самовільно залишили підприємство або установу, безпосередньо до суду, за місцем діяльності якого перебуває

підприємство, а на транспорті – до лінійного суду, не пізніше, ніж на другий день після встановлення факту прогулу з неповажної причини або самовільного залишення підприємства чи установи [183, с. 95–96].

Разом з тим, у Наказі № 66 Управління юстиції у Дрогобицькій області від 27 червня 1945 р. вказувалося на невиконання окремими суддями вимог Постанови РНК СРСР від 21 серпня 1940 р. щодо досудової підготовки цих справ. Так, суддя Когринов народного суду Крукеницького району, розглядаючи справу, не витребував від адміністрації виписки з наказу, на підставі якої можна було б встановити факт прогулу, та не забезпечив досудову підготовку справ. Відтак, суддю притягнуто до відповідальності [79, арк.18–19].

В окремих випадках *судді виправдовували обвинувачених*, утім це були насправду, поодинокі, виняткові факти, адже радянська судова практика передбачала обов'язкове покарання притягнутих до відповідальності осіб [45, арк.124; 143, арк. 7]. Наприклад, у справі з обвинувачення гр. Сливка Н. за ч. 2 ст. 5 Указу від 26 червня 1940 р. його виправдано судом Судово-Вишнянського району Дрогобицької області. Сливка Нестор, працівник на торф'яному заводі, з 1 по 10 серпня 1945 р., не виходив на роботу, мотивуючи невихід хворобою, але медичної довідки не надав. За наказом директора заводу матеріали на нього, як на прогульника, передали до суду. Розглянувши цю справу, суд ухвалив виправдувальний вирок [21, арк. 59].

Суддею суду II-ї дільниці м. Дрогобич у лютому 1948 р. отримано матеріали для притягнення до кримінальної відповідальності за прогул Бердникова В. і Маленика І. Адміністрацією тресту «Нафтозаводбудремонт» оформлено і передано матеріали до суду без перевірки причин невиходу цих працівників на роботу. У судовому засіданні було встановлено, що підсудні мали при собі лікарняні листи, які підтверджували факт виправданої неявки на роботу, тому судом ухвалено виправдувальні вироки [101, арк. 25].

Верховна Рада СРСР й після завершення війни продовжувала регулювати окремі аспекти кримінально-правової політики з правопорушень трудового

законодавства. Так, 22 липня 1949 р. вийшла Постанова ВР СРСР № 9/4 / у *«Про порядок ухвалення покарання за повторний прогул без поважних причин»* [265, с. 506].

Під тиском згори мали місце *необґрунтовані засудження* громадян. Наприклад, у справі гр. Середяк, засудженого судом Сколівського району Дрогобицької області, за ч. 2 ст. 5 Указу від 26 червня 1940 р. до трьох місяців примусових робіт. Останній, працюючи на Сколівському маслозаводі, не виконав розпорядження директора заводу, а саме: «не поїхав до лісу за сіном». Однак, судом не було враховано усі обставини справи [21, арк. 56].

У справі за обвинуваченням гр. Олійник, засудженої судом Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області за ч. 2 ст. 5 Указу – за скоєння прогулу на виробництві з 12–18 серпня 1945 р. до шести місяців виправно-трудова робіт за місцем роботи. Із матеріалів справи випливає, що гр. Олійник систематично хворіла. Однак, суд не з'ясував усіх обставин справи і не встановив справжню причину прогулу та ухвалив вирок, яким засудив її до шести місяців виправно-трудова робіт, з урахуванням попереднього заходу покарання за скоєний раніше прогул [21, арк. 57].

Мали місце випадки, що судді, розглядали справи взагалі без присутності підсудних, не зважаючи на те, що відповідна практика вважалася грубим порушенням норм процесуального права [330, с. 297–298]. Наприклад, у I-му півріччі 1945 р. в Дрогобицькій області заочно було розглянуто 50 справ про порушення трудової дисципліни [21, арк. 54].

Зокрема, відповідно до *Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 серпня 1940 р. «Про розгляд народними судами справ про прогули і самовільне залишення підприємств та установ без участі народних засідателів»*, судді розглядали справи про прогули з неповажних причин і про самовільне залишення підприємств та установ – одноособово, без участі народних засідателів та працівників прокуратури [200, с. 95].

Деякі судді були буквально завалені величезною кількістю справ про порушення трудового законодавства, відтак проводили нічні засідання, а

також судові засідання під час обідньої перерви на підприємствах і установах. Однак, справ не меншало, відтак судді розглядали їх «пачками» [48, арк. 40; 332, с. 344].

На початку 1950-х рр. спостерігалось певне послаблення щодо порушень трудової дисципліни. Так, у 1951 р. в СРСР судді стали в масовому порядку припиняти справи за Указом від 26.06.1940 р. за не розшуком обвинуваченого. Міліція розшукувала і доставляла до судової зали 25–27% обвинувачених. Реально каралося лише 50% винних. Керівники юстиції і промислових відомств просили Політбюро переглянути застосування Указу, який, як і Указ 26-12, перетворювався на профанацію [265, с.508].

З метою розвантаження народних судів відроджено діяльність товариських судів на підприємствах і установах. Так, 14 липня 1951 р. Рада Міністрів СРСР затвердила *«Положення про товариські суди на підприємствах та в установах»*. Товариські суди створювались на підприємствах, в установах, колгоспах, школах, при будинкоуправліннях, в сільських населених пунктах. Загальні збори колективу обирали 5–12 осіб до товариських судів терміном на два роки. До компетенції товариських судів належали спірні майнові справи з ціною питання до 50 крб., суперечки про порушення дисципліни праці, незначне пошкодження спільного інвентарю, порушення громадського порядку, хуліганство, дрібна крадіжка, спекуляція тощо. Товариські суди після розгляду справи виносили громадянам осуд (догану), зобов'язували винного відшкодувати вартість майна потерпілому; могли накладати штраф включно до певної суми, застосовувати адміністративні заходи й кримінальне покарання.

Товариські суди звісно, не належали до системи правосуддя, тому не мали стадії апеляційного провадження. Однак, судові виконавці були змушені виконувати рішення товариських судів [390, с. 3232].

Поряд з відновленням діяльності товариських судів було пом'якшено покарання за самовільне залишення робочого місця і прогул. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 липня 1951 р. *«Про звільнення від покарання та*

про зняття судимості з робітників і службовців, засуджених за самовільне залишення підприємств і установ та за прогули без поважних причин» замінено кримінальну відповідальності за самовільне залишення підприємств і установ та за прогули без поважних причин заходами дисциплінарного і громадського впливу. За прогул без поважної причини директори отримали право накладати дисциплінарні стягнення, позбавляти працівника права на отримання відсоткової надбавки на термін до 3 місяців або знижувати одноразову винагороду за вислугу років у розмірі 25 %, звільняти з роботи із відповідним записом в трудовій книжці. Також директор міг направляти такі справи в товариський суд. У разі неодноразового прогулу директор міг передавати справу до народного (державного) суду [82, арк.1].

Того ж дня вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР, за яким скасовувався Указ від 28.12.1940 р., що вводив кримінальну відповідальність щодо учнів, які самовільно залишили училища.

Тепер, згідно з новою редакцією *статті 26 Типових правил внутрішньо-трудового розпорядку*, прогулом стала вважатися неявка протягом усього робочого дня.

Водночас затверджена *Інструкція Міністерства юстиції СРСР «Про порядок направлення в суд справ про злочини, передбачені Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 липня 1951 року»*. Зберігався триденний термін направлення справи до суду. До суду направлялися матеріали з випискою з наказу підприємства або установи, яким встановлювався факт самовільного залишення роботи, неодноразового або тривалого прогулу, довідки про дисциплінарні стягнення і про місце проживання засудженого. Заочний розгляд справ категорично заборонявся. Зберігався місцевий розшук. Ставив до відома міліцію у цьому випадку суддя. Директори підприємств були зобов'язані приводити суддівські вердикти у виконання [265, с.509].

Однак, навіть при відновленні товариських судів і розвантаженні народних судів від великої кількості справ щодо порушень трудового законодавства, місцева влада продовжувала повідомляти про значні недоліки і

порушення.

Так, у Постанові № 1710 від 16 серпня 1952 р. виконавчого комітету Дрогобицької обласної Ради та бюро обкому КП(б)У *«Про незадовільний стан трудової дисципліни на підприємствах і будовах області»* вказувалося, що після видання Указу від 14 липня 1951 р. кількість прогулів на промислових підприємствах і будовах різко збільшилась. Зокрема, у першому кварталі 1952 р. у порівнянні з першим кварталом 1951 р. на Стрийському вагоноремонтному заводі 29,9 % робітників від загальної їх кількості скоїли прогули, на Жидачівському паперовому комбінаті – 16,9 %, на лісозаводі тресту «Бориславнафта» – 15,9 %, на Ходовицькому склозаводі – 11,4 %, на Бориславському рудоуправлінні – 11,0 % і т. д. [71, арк. 52–54].

У постанові засідання президії Дрогобицької обласної Ради профспілок *«Про підсумки роботи обласної наради голів товариських судів»* (протокол № 25 від 26 червня 1952 р.) міститься посилання на доповідь Голови обласної наради голів товариських судів Яковлева *«Про підсумки обласної наради голів товариських судів, голів фабрично-заводських і місцевих комітетів, працівників суду і прокуратури, президії обласної Ради профспілок»*, де йшлося про значні недоліки в роботі товариських судів [72, арк. 38].

З метою усунення недоліків в роботі товариських судів, Президія обласної Ради профспілок постановила зобов'язати обласного прокурора Донцова, Голову обласного суду Баклана і начальника обласного Управління МЮ Гаврилюка дати вказівки суддям і районним прокурорам про надання практичної допомоги товариським судам і провести семінари та інструктивні наради. Крім того, забезпечити товариські суди необхідними посібниками та інструкціями [72, арк. 39–40].

Після звільнення від гітлерівських загарбників у 1944 р. радянська колективізація сільського господарства на західноукраїнських землях відновила примусовий характер праці, що тримався винятково на адміністративному тискові і позаекономічному примусу з боку держави. Так, відповідно до Постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) *«Про відповідальність*

колгоспників за не виробіток обов'язкового мінімуму трудоднів», прийнятої у 1942 р., було встановлено обов'язковий мінімум трудоднів, з якого й визначався розмір виплат колгоспникам [201, с. 98].

Звісно, розмір виплат на трудодні, у порівнянні з обсягом виробленої за трудодень продукції, був незначним. У Львівській області, наприклад, у 1947 р. на один трудодень припало 10,7 кг валового збору хліба і 15,3 крб, а виплати колгоспникам на нього становили 3,27 кг хліба і 8 крб [263, с. 59].

Такий порядок оплати праці не міг у повній мірі впливати на задоволення різноманітних поточних потреб колгоспників, та поставив основну масу колгоспників на межу фізичного виживання [281, с. 53; 311, с. 12].

Відбудова радянського народного господарства вимагала нових робочих рук і ця робоча сила була примусово узята з українських сіл. Так, проти «порушників трудової повинності» був спрямований Указ Президії Верховної Ради СРСР *«Про виселення з Української РСР осіб, котрі злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський партизанський спосіб життя»* від 21 лютого 1948 р. Указ був ухвалений за клопотанням уряду УРСР і ЦК КП (б)У, мав закритий, таємний характер і, зрозуміло, не висвітлювався в пресі [362, с. 282].

На основі цього указу Мельников Л.Г. і Коротченко Д.С. як тодішні вищі керівники Української РСР звернулися з листом до Сталіна, в якому вказали, що у Західній Україні 152 тисячі селянських господарств залишаються поза колгоспами. Українські керівники зазначили, що на заході республіки є велика кількість «куркулів», які перешкоджають соціалістичним перетворенням, і просили дозволити вислати «хоча б 1200 сімей», конфіскувавши в них майно, з подальшим працевлаштуванням в ліспромгоспах Сибіру [362, с. 283; 363, с. 122; 364, с. 6]. Вказаний Указ надавав колгоспникам право порушувати на загальних зборах питання про виселення за межі Української РСР осіб, котрі «підривають» колгоспне виробництво.

Відтак у 1948 р. з України за приписом (розпорядженням) Верховної

Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. вислано під приводом не вироблених трудоднів близько 10 тис. осіб [322, с. 274].

Так, за перше півріччя 1949 р. в Дрогобицькій області за не виробіток мінімуму трудоднів судом було розглянуто 65 кримінальних справ, як наслідок, 45 осіб засуджено за кримінальними статтями [98, арк. 6].

Приборкуючи активний і пасивний супротив селян, радянський режим здійснював репресії і залучав репресивно-каральні органи до боротьби з правопорушниками, що не виробили мінімуму трудоднів, передбаченого *Указом ПВР СРСР від 15 квітня 1942 р. «Про відповідальність колгоспників за не виробіток обов'язкового мінімуму трудоднів»*.

Термін розгляду справ про не виробіток мінімуму трудоднів не мав перевищувати 10 днів (*див. додаток. 13*). Архівні матеріали свідчать, що судді ретельно дотримувались цих вимог. Для прикладу, в другому півріччі 1949 р. у Дрогобицькій області із 65 перевірених справ цієї категорії 32 справи розглянуто в 5-ти денний термін і 24 справи – до 10 днів, та лише 3 справи розглядалися більше 10-ти днів [46, арк. 11].

У 1949 р. у Дрогобицькій області за аналізованим *Указом ПВР СРСР від 15 квітня 1942 р.* передано до суду справи на 46 607 колгоспників [13, арк. 3]. Зрозуміло, що більшість відбулися відносно незначними покараннями – у відповідності з *Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 15 лютого 1942 року*, працездатні колгоспники, які не виробили без поважних причин обов'язкового мінімуму трудоднів, підлягали покаранню виправно-трудовами роботами в колгоспах терміном до 6 місяців з утриманням з оплати трудоднів до 25 відсотків на користь колгоспу. Постанова зобов'язувала народні суди виконувати вирок по цих справах негайно. За ухилення від віддання порушників до суду голів правлінь колгоспів та бригадирів мали також притягати до судової відповідальності.

То ж можемо тільки уявити, як ці чисельні «справи» давалися взнаки на нормальній роботі судових установ Дрогобиччини та ін. західноукраїнських областей.

Згідно Наказів НКЮ СРСР № 31 від 3 травня і № 55 від 4 липня 1942 р., суддів зобов'язували при надходженні до них заяви голови колгоспу про притягнення того чи іншого колгоспника до відповідальності за не виробіток встановленого мінімуму трудоднів, вимагати: 1) рішення правління колгоспу про передання конкретного колгоспника до суду; 2) довідку колгоспу про те, яку кількість трудоднів колгоспник повинен був виробити, за який період і скільки трудоднів ним вироблено, а скільки – не вироблено, та причини такої ситуації [98, арк. 7].

Утім народні суди часто обходилися без зайвих формальностей.

Судом Підбузького району розглянуто кримінальну справу за обвинуваченням гр. Дуб за не виробіток мінімуму трудоднів і за «нерегулярне відвідання роботи». Її засуджено до одного місяця виправно-трудова робіт.

Нарсудом Меденицького району розглянуто кримінальні справи за не виробіток мінімуму трудоднів колгоспниками. Зокрема, суддею не було враховано заяву колгоспників про те, що «вони працювали, але трудоднів їм не записали», та засуджено обвинувачених до 6 місяців виправно-трудова робіт кожного із вирахуванням 25% заробітної плати [98, арк. 7].

Траплялися випадки, що голови колгоспу необґрунтовано передавали матеріали до суду. До прикладу, головою колгоспу ім. Чапаєва Турківського району Дрогобицької області передана справа в суд про притягнення до кримінальної відповідальності за не виробіток мінімуму трудоднів Куприч М. Як встановлено у перебігу судового засідання, відповідач не була членом колгоспу. Відтак її виправдано судом за відсутністю в діях підсудної складу правопорушення.

Аналогічною була справа Балицької О.А., котру сам голова колгоспу ім. Молотова Підбузького району відправив на інші роботи в колгоспі і водночас передав до суду справу за не виробіток мінімуму трудоднів. Підсудну було виправдано [55, арк. 12].

З іншого боку, голів колгоспу, які не доносили про порушників виробітку мінімуму трудоднів і не передавали справи в суд, суворо карали. Так,

засуджено обласним судом до п'яти років позбавлення волі голову колгоспу ім. Ватутіна Берекель Г.Д., котрий не проводив боротьбу з порушниками, тобто з колгоспниками, котрі не виробили мінімум трудоднів [13, арк. 4].

Мали місце факти засудження за не виробіток мінімуму трудоднів підлітків, котрі не досягли 16-го віку (Указ 1942 р. встановлював мінімум трудоднів для дітей колгоспників у віці від 12 до 16 років), а також непрацездатних і престарілих осіб у віці понад 60 років [98, арк. 6].

Слід зазначити, що в перші післявоєнні роки радянський режим використовував працю не лише членів колгоспу, але й їхніх дітей – підлітків віком від 12 до 16 років. Обов'язковий мінімум трудоднів для них становив 50 трудоднів на рік [311, с. 9]. Оформлення членства підлітків в колгоспах здійснювалось правлінням колгоспу, яке, відповідно до ст. 7 Статуту сільськогосподарської артілі, вносило їх в списки членів з попереднім затвердженням загальним зібранням колгоспників [311, с. 10]. Після цього учорашня дитина опинялася під дамоклевим мечем судової репресії.

Отже, узаконена трудова повинність радянських «трудящих» і судові переслідування порушників драконівського трудового законодавства у місті та на селі породжували левову частку справ для народних (тобто державних. – А.Д.), а згодом і громадських – товариських, судів.

4.5. Особливості розгляду цивільно-правових справ

Передусім вкажемо, що роль держави в радянському цивільному процесі завжди була значною, зокрема, через *надання прокуратурі багатьох процесуальних функцій* для захисту прав трудящих і встановлення істини. Цю роль держави пояснювали тим, що вона – народна, тобто завжди діє «в інтересах народу». Відповідно до ст. 3 ЦПК 1929 р.: «Прокурор мав право почати справу і вступити у справу на будь-якій стадії процесу, якщо на його

думку, цього потребує охорона інтересів держави або трудящих» [192, с. 5].

Нагадаємо, теорія т.зв. соціалістичного права ґрунтувалася на вченні В.І. Леніна й допускала широкий вплив держави й у сфері приватноправових відносин з метою надійної охорони і захисту інтересів соціалістичної держави та її власності [272, с. 12].

Відповідно п. 5 Постанови № 52 Пленуму Верховного Суду СРСР від 28 жовтня 1935 р., посилено участь прокуратури у розгляді цивільних справ. Суди зобов'язано керуватися ст. 3 ЦПК, яка надавала можливість у важливих справах залучати прокуратуру до обов'язкової участі в цивільних справах [187, с. 74].

В п. 3 Наказу Прокуратури СРСР № 124 від 20 травня 1944 р. *«Про роботу прокурорів з цивільних справ»* містився перелік цивільних справ, у розгляді яких участь прокурора була обов'язкова, а саме: житлові справи, трудові справи, справи про розірвання шлюбу, справи про стягнення заборгованостей та ін. [275, с. 68].

Однак, на практиці ці вимоги у повному обсязі не виконувались. Зокрема, управління юстиції у Дрогобицькій області неодноразово виявляло стурбованість тим, що прокурори не беруть участі у розгляді більшості цивільних справ. У листі до суддів, міських і районних прокурорів № 2.491.246 від 17 серпня 1951 р. вказане Управління Міністерства юстиції вказувало, що навіть особливо важливі категорії цивільних справ суди області розглядали без участі прокурорів. Так, наприклад, судом Стрілківського району за I-ше півріччя 1951 р. розглянуто дві колгоспні справи без участі прокурора, судом Ходорівського району розглянуто п'ять справ про виселення без участі прокурора [84, арк. 29].

Участь прокурора в цивільному процесі мала на меті посилення контролю за збереженням соціалістичної власності – економічної основи радянського ладу.

Після закінчення війни суди західних областей УРСР ще довго були переповнені цивільними справами, їх загальна кількість зменшувалася, але

повільно. Так, напр., в провадження народних судів Волинської області за I півріччя 1947 р. перебувало 6 436 цивільних справ, а за II півріччя 1947 р. – 5 868 справ зазначеної категорії [86, арк. 20].

Зауважимо, що значну кількість цивільних справ становили справи *особливого провадження*⁵⁵, як «надзвичайно важлива» для режиму категорія справ, які потребували розгляду судами в особливому порядку. До них віднесено справи про лісопорушення і про стягнення нестач з планових поставок сільгосппродукції державі. Наприклад, за I півріччі 1947 р. в суди Волинської області надійшло 841 справа про накладення штрафів за лісопорушення і 1185 справ про накладення штрафів і стягнення нестач з поставок сільгосппродуктів [117, арк. 24].

У 1944 р. в західноукраїнському регіоні продовжилась розпочата ще до війни *кампанія націоналізації та усупільнення приватної власності*, яка стала основним засобом збільшення кола об'єктів державної власності. Поновлення монопольної влади більшовицької партії означало остаточну ліквідацію приватної власності та встановлення державної власності на основні об'єкти права і завершення насильницької колективізації [254, с. 387–388; 396, с. 15]. Так, у грудні 1944 р. М.С. Хрущов наполягав на здаванні населенням хліба державі та на відновленні колгоспів у Західній Україні уже до кінця 1945 р. [393, с. 287; 400, с. 12].

З літа 1947 р. у західних областях фактично розпочалося масове відчуження селянина від власності та перетворення його в наймита [273, с. 203; 391, с. 650; 392, с. 908]. Поряд з позаекономічним примусом посилювався податковий прес, як головний засіб знищення селянина – самостійного господаря. 3 червня 1947 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову *"Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської,*

---

⁵⁵ В радянському цивільному судочинстві розрізняли три види цивільного провадження: *позовне, окреме та особливе*.

Рівненської, Волинської і Чернівецької областей". Згідно, постанови збільшувалися на 50 відсотків норми поставок сільськогосподарської продукції, а термін її здавання скорочувався на 1-3 місяці [283, с.133].

Зокрема, щоб зламати опір «куркулів» та одноосібників, РМ УРСР прийняла постанову *«Про оподаткування сільськогосподарським податком куркульських господарств»* від 21 червня 1947 р. Відповідно до постанови встановлювалась своєрідна «шкала» податку, який зростав залежно від величини отриманого сукупного доходу. Причому приховання доходів тягло за собою кримінальну відповідальність з тяжкими наслідками [206, с.248].

Розмір податку встановлювався у сумі 1000 крб. з кожного гектара землі. Відтак, за несплату податку все майно селянина, за винятком житлового будинку, одягу та предметів побутового користування, конфісковували [276, с.56].

Загалом, у західних областях УРСР із введенням в дію закону про обмеження куркульського землеволодіння величина господарств зменшилась і складала в середньому 8,6 га орної землі на один селянський двір [325, с.115-116; 397, с. 15].

Зрозуміло, що націоналізація відбувалася за допомогою адміністративно-правового регулювання, але націоналізована власність ставала об'єктом цивільно-правового регулювання.

Цивільно-правове регулювання не обходило своєю увагою й особисту власність громадян. Звісно, під час війни багато власників тимчасово не могли володіти своїм майном. Тому після закінчення воєнних дій повернення власників на звільнену територію надало їм можливість повернути своє майно. Так, у директивному листі НКЮ СРСР *«Про повернення репатрійованим радянським громадянам будинків, що належать їм за правом особистої власності або за правом забудови»* № Д-2 від 5 січня 1946 р. Народний комісаріат юстиції СРСР зобов'язав суди приймати до провадження позови громадян про повернення належного їм майна і розглядати їх на загальних підставах, керуючись ст. 10 Конституції СРСР і ст.ст. 59 і 60

Цивільного кодексу УРСР [147, с. 84; 153, с. 5].

Відтак, у 1944–1946 рр. *справи щодо спорів про повернення майна* стали однією з основних категорій цивільних справ в судах. Наприклад, за третій квартал 1946 р. в суди Дрогобицької області надійшло 53 справи про повернення майна власникам [47, арк. 95]. У більшості випадків повернення втраченої власності вимагали особи, які у 1941 р. пішли на Схід з Червоною армією (комуністи, комсомольці та ін.), рідше – євреї, що дивом уціліли в роки німецької окупації. Зазвичай судді народних і обласних судів ці позови підтримували.

Утім фізичні особи-позивачі мали доволі невисокі шанси, якщо відповідачем виступала державна і навіть кооперативно-колгоспна установа. Радянська влада, щоб зберегти і примножити «соціалістичне» майно, чинила тиск на суддів. Так, напр., судом другої дільниці м. Чорткова Тернопільської області у справах № 39/45 і 81/45 було присуджено передати націоналізоване домоволодіння спадкоємцям. На думку судді, «спадкоємці без будь-яких формальностей входять в права спадкування». Втрутилося обласне управління юстиції і націоналізоване домоволодіння так і не було передане спадкоємцям, його залишили державному комунальному господарству [116, арк. 21–22].

З метою зміцнення колгоспно-кооперативної власності у післявоєнний період прийнято низку нормативно-правових актів. Так, Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» від 19 вересня 1946 р. і рішення Лютневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1947 р. були спрямовані на захист майнових прав колгоспів, вимагали порушення колгоспами цивільних справ в судах, зокрема, справ про відшкодування шкоди, спричиненої майну колгоспів [278, с. 15–16].

Влітку 1947 р. на шпальтах газети «Радянська Україна» (тобто для широкого публічного розголосу) з'явилося повідомлення ТАРС про позицію влади щодо розгляду *справ про стягнення колгоспами дебіторської заборгованості*. Вказувалося, що, відповідно до Постанови «Про заходи з

ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах», Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) зобов'язали Ради Міністрів союзних республік, крайові та обласні виконкоми забезпечити повернення колгоспам незаконно вилученого в них майна, худоби, коштів і усунути заборгованість колгоспам з боку організацій, установ та окремих осіб [380, с. 3].

Пленум Верховного суду Союзу РСР 20 червня 1947 р. дав конкретні вказівки щодо розгляду справ про стягнення колгоспами дебіторської заборгованості. Так, колгоспне майно могло бути передане окремим особам за рішенням загальних зборів членів артілі у порядку допомоги, а також сім'ям військовослужбовців та інвалідів війни. У разі, якщо сільськогосподарські продукти, худоба та інше майно колгоспу передавалось за угодами купівлі-продажу, суди мали перевіряти законність таких угод. У разі визнання угоди недійсною, суди мали зобов'язувати відповідачів або повернути колгоспам натурою все одержане за договором, або сплатити різницю між договірною і ринковою ціною. Також при розгляді справ про стягнення колгоспами дебіторської заборгованості суди були зобов'язані продовжувати строки позовної давності [250, с. 22].

Відтак деякі цивільні справи потрапили у категорію «важливих політичних справ»; судді отримали відповідні вказівки місцевих властей. Так, у листі № 02-787 від 17 червня 1949 р. Управління юстиції у Дрогобицької області дало вказівки суддям області щодо розгляду цивільних колгоспних справ. Зокрема, суди повинні були враховувати *політичне значення* спільної Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. «Про заходи усунення порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах», і тому при розгляді таких справ потрібно було вести «рішучу боротьбу з порушниками Статуту захищаючи права і охоронювані законом інтереси колгоспів» [36, арк. 27].

Справи про стягнення недоїмок з обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі з колгоспних дворів та одноосібних господарств суд розглядав у порядку, встановленому постановою РНК СРСР

№ 1882 від 24 листопада 1942 р. *«Про відповідальність за невиконання обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі колгоспними дворами та одноосібними господарствами»*⁵⁶ [160, с. 126].

Відповідно до цієї Постанови, в разі невиконання в строк колгоспними дворами, одноосібними господарствами й господарствами окремих громадян обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі, суд за заявою районного уповноваженого Міністерства заготівель (Мінзагу) накладав на винних осіб штраф у розмірі до двохкратної вартості обчисленої за ринковою ціною не зданих у строк продуктів. Крім того, особи, при злісному невиконанні обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі, крім штрафу, передбаченого постановою, притягались й до кримінальної відповідальності.

До передачі справи в суд районний уповноважений Міністерства заготівель надсилав боржникові письмове попередження про те, що справа на нього буде передана до суду, якщо в десятиденний термін план здавання не буде виконаний. Одночасно з врученням попередження описувалось майно боржника для забезпечення виконання поставок і сплати штрафу [184, с. 118].

Пункт 4 вказаної Постанови передбачав негайне виконання судового рішення про стягнення недоїмки. Однак, деякі суди при розгляді справ даної категорії не дотримувалися цієї вимоги, зокрема, виконавчі листи виписували через 10–15 днів. Напр., у Листі Управління юстиції у Дрогобицькій області № 2.491.252 від 9 вересня 1953 р. вказувалося на таку практику в судах Миколаївського, Стрийського, Підбузького і Сколівського районів Дрогобицької області [85, арк. 203].

Здебільшого суди, при розгляді справ про стягнення недоїмок за податками лише з'ясовували, чи виконав боржник встановлену йому норму обкладення, і зовсім не перевіряли правильність самого обкладення,

---

⁵⁶ Чинність цієї постанови була продовжена на мирний час постановою РНК СРСР № 2348 від 13 вересня 1945 р.

законність підстав для притягнення відповідача до відповідальності та чи взяв фінансовий відділ до уваги пільги, якщо відповідач має на них право. Не надто цікавилися судді й питанням правильності складення опису майна [3, арк. 235; 57, арк. 48].

Справи про лісопорушення суд мав приймати до провадження за письмовою заявою директора лісгоспу (лісопромгоспу, лістрангоспу, райлісгоспу). Відповідно до ст. 55 Інструкції НКЮ СРСР № 7 від 1 лютого 1945 р., встановлювалася адмінвідповідальність у вигляді грошового штрафу. До заяви додавався акт про лісопорушення, складений органами державної лісової охорони або лісової адміністрації, в якому вказувалось: а) прізвище, ім'я і по-батькові лісопорушника і місце його постійного проживання; б) характер лісопорушення і сума завданої шкоди; в) закон або постанова, за порушення якої лісопорушник притягається до відповідальності (ст. 56 інструкції) [160, с. 135–136].

Керуючись Інструкцією від 22 грудня 1939 р. і Постановою ЦВК і РНК СРСР від 11 квітня 1937 р.⁵⁷ *«Про порядок притягнення до відповідальності лісопорушників у лісах державного і місцевого значення»*, судді розглядали цивільні справи про лісопорушення протягом 5 днів. Так, напр., у лютому 1947 р. народні суди Дрогобицької області протягом встановленого терміну (до 5 днів) розглянули 52 цивільні справи про лісопорушення [44, арк. 81].

Вимогливий тон партійних вказівок та владних постанов породжував нервозність, а відтак й брак у роботі народних судів. Так, не перевіривши законність укладення угоди купівлі-продажу худоби у справі № 206, народний суд Турківського району Дрогобицької області повністю задовольнив позов від 26 липня 1948 р. гр. Яцкуляк І. до колгоспу ім. Шевченка про стягнення 1 300 руб. за продану колгоспу корову [9, арк. 60].

---

⁵⁷ Згідно постанови ЦВК і РНК СРСР від 11 квітня 1937 р., в суді в особливому порядку розглядали лише справи про відповідальність за лісопорушення, вчинені окремими громадянами. Справи же про майнову відповідальність за лісопорушення, вчинені лісозаготовчими організаціями, розглядалися судом в порядку цивільного провадження на загальних підставах.

У справі № 69 за позовом гр. Пивоварова В. до колгоспу ім. Сталіна с. Гримно про стягнення 4 500 руб. за ремонт млина, судом Комарнівського району Дрогобицької області позов задоволено, не зважаючи на відсутність договору і постанови загальних зборів колгоспників з дозволом укласти такий договір. Разом з тим, із показів свідків було встановлено, що ремонт млину не був закінчений [9, арк. 61].

Утім, окремі цивільні справи навіть у буремний післявоєнний час не мали жодного політичного підґрунтя. Разом з тим вони розглядалися усе тим же радянським судом – місцевим, народним чи обласним, під кутом радянських законів і радянського процесуального права, але також з врахуванням місцевої так би мовити специфіки.

Приміром, суддя Савенко суду II-ї дільниці м. Дрогобич розглядала справу № 8 за позовом гр. Романишеної до гр. Гнатків про збитки в сумі 1000 крб. Йшлося про розбите вікно. В галицькій сільській традиції в очах оточення дружина гулящого чоловіка мала не лише право, але й «обов'язок» побити вікна розлучниці. Таке побиття вікон супроводжується гучним «шкАндалем» – аби уся округа знала про «курву». Щоправда, і розлучниця не зобов'язана мовчки вислуховувати докори, а намагається криком (і не тільки) подавити одружену суперницю. В судовому засіданні відповідач гр. Гнатків визнала те, що вона розбила вікно. Свідок гр. Гладкий підтвердив те, що на подвір'ї позивачки бачив побите вікно. 31 жовтня 1944 р. позивачці було відмовлено в позові за цивільною справою, але за порушення громадського порядку суддя (теж жінка. – А. Д.) винесла окрему ухвалу про накладення штрафу у розмірі 100 крб. як на позивачку, так і на відповідачку.

Іноді судді народних судів піддавалися емоціям, відверто перевищуючи свої повноваження. Так, суддя народного суду Стрийського району Дрогобицької області Хайло, розглянувши справу № 11 за позовом гр. Шияна про відібрання у нього майна. Не з'ясувавши усі обставини, суддя в офіційному рішенні зобов'язав вилучити у **позивача** плуг, корову з телям і решту майна [27, арк. 51].

При розгляді цивільних справ подекуди спостерігались випадки порушення прав сторін в процесі. Зокрема притягались до відповідальності випадкові особи, котрі взагалі не мали відношення до справи. Так, рішенням суду третьої дільниці Севлюшського округу Закарпатської області від 11 квітня 1951 р. за позовом прокурора покладено матеріальну відповідальність на громадян Кишбей і Кинч як на третіх осіб, котрі не були ні відповідачами, ні співвідповідачами у справі. Це рішення ухвалене після трьох місяців розгляду справи, незважаючи на судовий прецедент, коли обласним судом у справі гр. Гнусинец(ь) до гр. Бігун уже було вказано на недопустимість покладання обов'язків на осіб, котрі не проходять як сторони у справі [134, арк. 106].

Аналогічні порушення того ж року були допущені судом першої дільниці Мукачівського округу за позовом Мукачівського лісгоспу до гр. Хоменка [134, арк. 106].

Також справи могли, всупереч букві закону, розглядатись без участі сторін. Напр., в судах першої дільниці Мукачівського округу і другої дільниці Рахівського округу Закарпатської області виявлено відсутність даних про вручення повісток сторонам [134, арк. 106].

Відповідно до глави 26-а ЦПК, до цивільних справ окремого провадження⁵⁸ були віднесені *справи про розірвання шлюбу* [170, с. 34; 191, с. 42].

Розгляд справ даної категорії мав ряд процесуальних особливостей, які відображені в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. і в Інструкції НКЮ СРСР № 58 «*Порядок розгляду судами справ про розірвання шлюбу*», затвердженою постановою РНК СРСР № 1622 від 27 листопада 1944 р. [35, арк. 53].

Основна особливість судочинства по розірванню шлюбу полягала в тому,

---

⁵⁸ Окреме провадження передбачалось як безспірне провадження. Незважаючи на виділення в цивільному процесі окремого провадження як відносно самостійного, загальні для всіх справ окремого провадження норми, які регулювали б порядок їх розгляду, не були сформульовані.

що діяли дві стадії судового розгляду: стадія примирення в (народному) суді і стадія вирішення справи про розірвання шлюбу по суті у вищій судовій інстанції (обласному суді). Вимагалось обов'язкове зазначення мотивів розлучення, передбачалися публічність провадження та підвищення судового збору з цих справ.

Однак, із загального правила були й винятки. Так, розірвання шлюбу ставало можливим у разі визнання одного з членів подружжя безвісті відсутнім протягом не менше трьох років, його засудження чи визнання душевнохворим.

Головним завданням, покладеним на суд, ставало «з'ясувати причини розлучення і примирити подружжя, довівши їм необґрунтованість і несерйозність їхніх мотивів розлучення». Ці справи розглядались за участю народних засідателів [202, с. 3 – 4], то ж винесення на люди брудної білизни ставало неминучим.

Відповідно до інструкції, народний суд як перша інстанція мав розглядати справи про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя або за заявою одного з них. При подачі заяви про розірвання шлюбу стягували 100 крб. судового збору, а також суму, необхідну для оплати друку оголошення в газеті (п.п. «а» і «в» ст. 24 Указу ПВР СРСР від 8 липня 1944 р.) [159, с. 113].

Суддя, що прийняв заяву у справі про розірвання шлюбу, встановлював свідків і опитував їх, подавав оголошення в місцевій газеті про порушення заявником справи про розірвання шлюбу (п. 7 Інструкції НКЮ СРСР № 58 від 27 листопада 1944 р.). Після цього суддя повинен був надіслати заяву та інші матеріали в справі, додавши опубліковане в газеті оголошення, до суду за місцем проживання сторін (однієї сторони), наприклад, дружини-відповідача (п. «б» ст. 24 Указу ПВР СРСР від 8 липня 1944 р.).

Закінчивши досудову підготовку справи, суддя мав подати відповідні оголошення у місцеву газету і призначити слухання справи. Такі справи розглядались у відкритому судовому засіданні (п. 12 Інструкції) [159, с. 114].

У ст. 25 Указу ПВР СРСР від 8 липня 1944 р. вказувалося, що у справах

про розірвання шлюбу до суду «обов'язково повинні бути викликані обидва подружжя, що розривають шлюб». Однак, деякі судді розглядали такі справи без участі однієї із сторін, крім того, учасників процесу деколи взагалі не повідомляли про розгляд справи. Наприклад, суд Лаповецького району Тернопільської області прийняв ухвалу про розірвання шлюбу між подружжям Довгалюком і Янишевич у зв'язку із непримиренням сторін за відсутності відповідача, котрого до суду навіть не викликали.

Народний суд Коропецького району Тернопільської області наприкінці 1947 р. розглянув справу за позовом гр. Звєрева до гр. Звєревої про розірвання шлюбу за відсутності сторін [240, с. 35].

З цього приводу в *Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 7 травня 1948 р.* здійснено роз'яснення, що у справах про розірвання шлюбу явка позивача і відповідача в судове засідання є обов'язковою [354, с. 16].

З'ясувавши усі обставини справи, народні судді могли виносити лише ухвалу про примирення чи непримирення сторін. Саме рішення про розірвання шлюбу могло бути прийняте виключно обласним судом. Відповідно до ст.ст. 26 і 27 Указу ПВР СРСР від 8 липня 1944 р., обласний суд, якщо він визнавав за можливе розірвати шлюб між подружжям, мав визначити, при кому із подружжя залишаться діти; хто із подружжя і в якій мірі несе витрати на утримання дітей; вирішити питання про поділ спільно нажитого майна; а також накласти стягнення на одного із членів подружжя (від 500 до 2000 крб.) за отримання свідoctва про розлучення [240, с. 36].

Деякі народні судді намагалися у повному дотримуватися інструкцій [138, арк. 101 зв.]. Зокрема, щоб виконати настанови «будь-якою ціною примирити подружжя», судді ігнорували навіть очевидні мотиви розлучення.

Прикладом може сдужити справа, розглянута в суді 3-ї дільниці м. Рівне і Верховним судом Української РСР.

Отже, по суті: 8 квітня 1952 р. громадянка С. зареєструвала свій шлюб з гр. С. який раніше перебував у шлюбі, але завірив її, що перший свій шлюб він формально розірвав 6 вересня 1944 р., тобто після видання Указу ПВР

СРСР від 8 липня 1944 р. У подружжя С. народився син, котрого зареєстрували під прізвищем С. Знайшовши у чоловіка переписку з першою дружиною, та дізнавшись про те, що попередній шлюб все ще не розірваний, С. звернулась в суд 3-ї дільниці м. Рівне із заявою, в якій просила розірвати шлюб з С. як незаконний і позбавити його прав батьківства щодо сина, та повернути їй її дошлюбне прізвище, під яким записати й сина.

Народний суд (нижча інстанція) у зв'язку з неможливістю примирення сторін прийняв ухвалу про закінчення попереднього розгляду справи. Далі за заявою позивачки справа надійшла на розгляд в Рівненський обласний суд. Обласний суд, керуючись ст. 26 Указу ПВР СРСР від 8 липня 1944 р., розглянув цю справу у порядку ст.ст. 111 і 114 Кодексу законів про сім'ю і шлюб та вирішив визнати шлюб між подружжям С. недійсним, позбавити відповідача батьківських прав щодо сина, повернути позивачці її дошлюбне прізвище і надати їй право зареєструвати сина за її дошлюбним прізвищем, а по-батькові – за її бажанням як одинокій матері. Крім того, поділити майно між сторонами, виділити відповідачеві перераховане в рішенні майно в натурі чи його вартість в сумі 1 120 крб. [340, с. 27].

Верховний суд Української РСР залишив це рішення обласного суду у силі.

Встановлений радянськими законами порядок розлучення поширювався і на подружжя, один з членів якого мав іноземне громадянство. Про це свідчить архівний документ – Лист Міністерства юстиції УРСР № 5А-24159 від 26 травня 1953 р. до начальника Управління юстиції у Дрогобицькій області Гаврилюка Л.З., в якому вказується, що «розгляд справ про розірвання шлюбу між подружжям, один з членів якого має громадянство іншої держави і проживає за кордоном, а інший в СРСР, проводиться в загальному порядку, встановленому Інструкцією НКЮ СРСР від 27 листопада 1944 р.». Зокрема, відповідно до постанови Пленуму Верховного суду СРСР від 3 березня 1950 р. «Про порядок виконання судових доручень з цивільних справ судів іноземних держав», повідомлення про день слухання справи мають спрямовуватися

через Верховний суд УРСР до Міністерства закордонних справ СРСР [34, арк. 20-21].

Отже, подібно до радянського кримінального законодавства та судового процесу, радянське цивільне законодавство та сам процес зводились до технології судового захисту інтересів держави – так, як ці інтереси тлумачились владними структурами.

Висновки до розділу 4

Аналіз радянського законодавства як правової основи діяльності суду в досліджуваній період дає підстави стверджувати, що право розглядалось як результат правотворчої діяльності держави та ототожнювалося із законом. Нормативно-правовий акт фактично визнавався єдиним формальним джерелом права, судова практика не визнавалась джерелом права. Право використовувалось як інструмент досягнення цілей різного роду державних кампаній. Справи в судах зазвичай вирішувались на основі останніх постанов, розпоряджень, інструкцій, наказів партії і влади, а не Конституції і кодексів.

Одним із завдань утвердження та зміцнення радянської влади в західних областях УРСР стала ліквідація українського націоналістичного підпілля ОУН-УПА. Загальновідомо, що радянська пропаганда оцінювала діяльність ОУН і УПА як «масовий політичний бандитизм», «буржуазно-націоналістична банда», «німецько-українські націоналісти» тощо. Це яскравий приклад суті «соціалістичної законності», коли ще до суду вирішувалася доля тих, кого оголошували політичними «бандитами», ставлення до них було гіршим, ніж до кримінальників. В роки сталінського режиму суди, прокурори, слідчі, а часом навіть захисники діяли виключно з позиції обвинувачення та вели боротьбу проти підпілля яке повстало проти свавілля і беззаконня радянської влади.

У галузі кримінального правосуддя суди були передусім каральними органами, а не вершителями правосуддя. Практикувався груповий розгляд справ політичних злочинців.

При розгляді в суді політичних справ призначали виключно тих адвокатів, котрі мали спеціальний допуск до участі в такого роду справах. Суддя «уважно» прислухався до позиції прокурора.. Свідок в залі судового засідання міг легко перетворитися на обвинуваченого.

Радянський суд залишався таким і при розгляді суто кримінальних (не політичних) справ. Так, у воєнні та післявоєнні роки посилено покарання за розкрадання, хуліганство, спекуляцію та запроваджено кримінальну відповідальність за порушення трудової дисципліни і трудової повинності, аборти і самогоноваріння. При винесенні вироків судді звично користувалися не буквою закону, а «актуальною» на той чи інший відрізок часу партійною чи урядовою постановою.

Цивільне судочинство теж ставило на меті передусім захист інтересів нібито «народної» держави. Самостійність народних суддів при розгляді цивільних справ залишалася такою ж умовністю, як і в політичному чи кримінальному судовому переслідуванні порушників соціалістичної законності. Цивільні спори громадян з державними та кооперативно-колгоспними установами зазвичай вирішувалися на користь юридичних, а не фізичних осіб.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження радянської судової системи в західних областях України 1944–1953 рр. поглибило історико-правові знання стосовно радянської судової системи в Україні загалом, і західноукраїнських областей, зокрема. Отримані в процесі дослідження результати дозволяють підтвердити загальні й сформулювати конкретні висновки.

1. Питання функціонування та еволюції радянської судової системи становили дослідницький інтерес передовсім для чисельних радянських і пострадянських дослідників. Зарубіжних дослідників питання радянського судівництва, зокрема у регіональному розрізі, цікавили меншою мірою.

Суттєвою хибою наукових праць радянського періоду була надмірна апологетизація «радянської юстиції» та її судових установ, їх невинувато перебільшені «переваги» над буржуазним судочинством. Елементи критики практично відсутні. В пострадянській науковій літературі, навпаки, набагато помітніший звинувачувальний ухил.

Нечисельні праці західних дослідників радянської судової системи також витримані у критичному дусі. Увага акцентується передусім на негативі – партійно-радянському диктаті, низькому рівні професійної освіти суддів, хабарництві в радянських судах тощо.

Разом з тим, доводиться констатувати, що особливості судочинства у новоприєднаних західних областях Української РСР як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій думці ХХ – ХХІ ст. ст. розглянуті недостатньо і вимагають окремої наукової розвідки.

2. Організацію та діяльність радянської судової системи в західних областях УРСР у 1944 – 1953 рр. у роботі відтворено на основі уведення до наукового обігу значної кількості нових архівних джерел. Поділяючи загалом концепцію сучасних вітчизняних істориків та істориків права про антигуманний і недемократичний характер радянського судочинства, дисертантка уникає несамотійного запозичення «чужого» фактологічного

матеріалу. До наукового обігу вводяться 143 архівні справи з обласних архівів усіх областей регіону, творчо осмислено понад півсотні (57) документів епохи, узятих з опублікованих джерельних збірок. Також аналізу та авторській інтерпретації піддані сотні одиниць інших джерел: монографій, наукових статей, мемуарної літератури тощо.

Таке різноманіття використаних джерел дозволяє упевнено сформулювати теоретичне підґрунтя дисертації, визначити сукупність наукових методів і прийомів.

3. Після закінчення Другої світової війни відбулася суттєва реорганізація судової системи СРСР-УРСР, зокрема, і в західних областях УРСР. Жорстко централізована судова система була сконструйована таким чином, що всі її ланки склали єдине ціле. Усі суди були організовані у відповідності з державним устроєм СРСР та адміністративно-територіальним поділом. Відповідно судова система Української РСР складалася з трьох ланок: перша ланка – районні (міські) народні суди, друга – обласні суди, третя – Верховний суд республіки.

Низову ланку (народних суддів та засідателів народних судів) обирало безпосередньо населення району чи адміністративної дільниці у більших містах. Склад обласних та республіканських судів затверджувався постановою відповідного виконкому (обласної ради чи Президії ВР Української РСР).

Суддя, уже починаючи з нижчої ланки, зазвичай був членом ВКП (б) і ніс партійну відповідальність.

Питання матеріального забезпечення роботи судів, життя і побуту суддів та членів їх родин вирішувалися виконкомом рад. Це, у свою чергу, породжувало тиск на суддів та т. зв. телефонне право.

Порушення демократичних принципів судочинства, закріплених в Конституціях СРСР та УРСР 1936–1937 рр. виявились, зокрема, у діяльності Особливої наради НКВС і системи військових трибуналів, які засуджували без зайвих судових формальностей т. зв. «ворогів народу».

4. Радянський суддя (західноукраїнський регіон у цьому відношенні не був якимось винятком) формально керувався Конституцією Союзу РСР 1936 р., Конституцією Української РСР 1937 р., Кримінальним, Кримінально-процесуальним, Цивільним, Цивільно-процесуальним кодексами Української РСР та Законом про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р., іншими нормативно-правовими актами. Утім, чимало положень Конституції УРСР, як і Конституції СРСР, особливо про громадянські права, де-факто не діяли.

Відтак у практиці роботи судів ці основоположні документи користувалися куди меншим авторитетом, ніж різного роду партійні та радянські Постанови й Укази, зазвичай прив'язані до чергової радянської кампанії «боротьби за ...» чи боротьби з ...». Яскравим прикладом може служити «конфлікт» Кримінального кодексу УРСР і Указів Президії Верховної Ради Союзу РСР від 4 червня 1947 р.: «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна» і «Про посилення охорони особистої власності громадян». Новими Указами радянський режим вимагав застосування судами суворих і довготривалих заходів покарання за крадіжку будь-якого майна, незалежно від його вартості.

Українська Радянська Соціалістична Республіка мала власне кримінальне та цивільне законодавство, де-юре дещо відмінне від законодавства інших союзних республік, включаючи й РРФСР. Натомість загальносоюзні Укази Президії Верховної Ради СРСР та Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР мали загальнообов'язковий для усіх союзних республік (включаючи й УРСР) характер. Тим самим окреме республіканське законодавство союзних республік ставало фікцією, з якою партійно-радянські власті Союзної держави (СРСР) мало рахувалися.

5. Процесуально-правові аспекти здійснення радянського судочинства в УРСР формально регулювалися діючими Кримінально-процесуальним 1927 р. та Цивільно-процесуальним кодексами УРСР 1924 р. (зі змінами 1929 р.). Утім, і тут існували проблемні питання, характерні для усієї радянської

системи судочинства. Передусім, відбувалося активне втручання партійних і радянських структур в роботу формально незалежної гілки судової влади, що виливалося у фактичне нехтування нормами, встановленими КПК та ЦПК. Прикладом може служити п. 3 Наказу Прокуратури СРСР № 124 від 20 травня 1944 р. «Про роботу прокурорів з цивільних справ», в якому містився перелік цивільних справ, у розгляді яких участь прокурора відтепер ставала обов'язковою, а саме: житлові справи, трудові справи, справи про розірвання шлюбу, справи про стягнення заборгованостей та ін.

Інший важливий момент – самі судді, особливо нижчої ланки – народних судів, часто ігнорували положення КПК та ЦПК. Найтипівіші порушення, виявлені дисертанткою в архівних документах, зводилися до наступного: розгляд справ суддею одноосібно, без участі народних засідателів; винесення судових вироків і постанов без попереднього відлучення суддівської колегії у нарадчу кімнату; не своєчасне оформлення судових вироків і постанов (всупереч встановленому порядку, судді займалися цим після закінчення робочого дня, не в приміщенні суду, а у дома); не дотримання встановлених законом чи відомчими інструкціями термінів розгляду справ та ін. Висловлено припущення, що вказані негативні явища були характерними для усєї радянської судової системи вказаного періоду.

6. Організаційна діяльність і структурна будова народних і обласних судів західноукраїнського регіону у 1944–1953 рр. мали такі особливості.

Нижчою ланкою державної судової системи Союзу РСР були народні суди в складі 1 народного судді та 50 – 75 народних засідателів, чия участь в розгляді більшості кримінальних та цивільних справ була формально обов'язковою. Окрім безпосередніх учасників судових слухань (судді та засідателів) в штатній структурі народного суду і обласного суду передбачалися й інші посади: секретар суду, секретар судового засідання, судовий виконавець, діловод-машиністка, прибиральниця-кур'єр. Зазвичай народний суд охоплював своєю юрисдикцією один адміністративний район. Зрідка у більших містах регіону, де кількість населення і, відповідно, судових

справ була більшою, утворювалися кілька дільниць з своїми окремими установами народного суду.

До складу обласного суду входили Голова суду та два його заступники. Один очолював судову колегію з кримінальних справ, інший – судову колегію з цивільних справ. До штатного розпису обласного суду могли входити й інші працівники. Однак, роздутих штатів народні та обласні суди ніколи не мали.

Під приводом укріплення соціалістичної законності і радянського правопорядку постійно посилювалася «робота з поліпшення організації і діяльності судів, наведення порядку та зміцнення дисципліни».

Для вирішення поставлених завдань суддів зобов'язували: складати помісячні плани роботи; своєчасно розглядати і вирішувати скарги громадян; регулярно звітуватися перед вищими інстанціями за категоріями кримінальних та цивільних справ; систематично звітуватись перед виборцями про роботу; вести узагальнення практики роботи; здійснювати контроль за роботою судових виконавців; проводити навчання з народними засідателями.

Разом з тим до планів роботи включалися й функції, які значно виходили за рамки професійних обов'язків. Судді народних та обласних судів брали участь в різного роду політико-господарських кампаніях.

Висловимо обґрунтоване припущення, що у західних областях УРСР, де процеси радянзації регіону та колективізації сільського господарства суттєво «відставали» від Центру, Півдня та Сходу республіки, ці громадські навантаження суддів були значно вищими і забирали більше робочого часу.

7. Регіональна специфіка кадрового забезпечення судів західних областей УРСР в перше післявоєнне десятиріччя мала такі риси.

Брак кваліфікованих кадрів внаслідок воєнних втрат і безперервних чисток від «соціально небезпечних осіб» та негласні обмеження для місцевих вихідців займати посади у партійних, радянських та ін. органах зумовили притік до західноукраїнських областей із східних областей України «спеціалістів», зокрема для НКВС, судів, прокуратури.

Кадровими питаннями в судових установах опікувався окремий *сектор*

кадрів МВС, МДБ, суду і прокуратури, який працював у структурі ЦК КП(б)У, а також її обласних комітетів. У 1948 р. створено в складі обкомів партії відділи адміністративних органів, які займалися й питаннями добору та розстановки судово-прокурорських кадрів.

Також у всіх вищих навчальних закладах УРСР, включаючи, зрозуміло, й юридичні, діяв т. зв. *перший відділ*, що вважався філією органів держбезпеки. Відділ володів інформацією на кожного працівника інституту, а також студента й абітурієнтів.

Для підготовки суддів, окрім юридичних факультетів класичних університетів, в УРСР у 1944 р. відновлено дворічні юридичні школи, та дев'ятимісячні і трьохмісячні юридичні курси, після яких судді проходили практику в обласному, або народному суді. У 1949 р. функціонували Київська, Харківська, Одеська і Львівська юридичні школи.

Після прийняття у 1946 р. Постанови ЦК ВКП (б) Про розширення і поліпшення юридичної освіти в країні, радянська влада найбільший акцент в підготовці судових кадрів ставила на заочну освіту. Кампанія з підвищення професійної освіти в кількісному вимірі виявилась успішною, але проблема полягала в якості отриманої освіти, яка на той час була вузькопрофільною і спрощеною.

Специфіка західноукраїнського регіону, де систему радянського правосуддя двічі – у 1939 та у 1944 рр. – доводилося зводити майже з нуля зумовила як вищий відсоток суддів з числа демобілізованих з Червоної (з 25 лютого 1946 р. – Радянської) армії, так і членів та кандидатів у члени ВКП (б).

8. Місце радянського суду в загальній системі державних органів обумовлювалося специфікою радянського державно-правового режиму.

Судова влада в Українській РСР ніколи не існувала як самостійна та незалежна гілка державної влади. Йдеться не лише про повну підконтрольність суддів радянському режимові, а й про те, що судову систему фактично було «вбудовано» у жорстку вертикаль влади. Принцип розподілу гілок влади тут не діяв. Місцеві компартійні органи вирішували кадрові

питання, що стосувалися судових працівників, ґрунтовно перевіряли кандидатів на посади суддів. Політична залежність суддів визначила головну та найсуворішу форму їх відповідальності – компартійно-політичну.

Впродовж 1944 – 1953 рр. за вказівками партійних органів судді різних рівнів в тісному контакті з органами НКВД/МДБ, НКВС/МВС і прокуратурою залучалися до активної участі в різного роду політичних та господарських кампаніях. Під час яких примусово мобілізованими ставали не тільки представники суддівського корпусу (судді та народні засідателі), а й працівники прокуратури, співробітники органів НКВД/МДБ, НКВС/МВС.

Судові установи УРСР для виконання поставлених партією і урядом завдань співпрацювали у тісному зв'язку, інколи перебираючи невластиві для себе функції. Так, місцеві прокурори в ході різного роду кампаній брали на себе організацію відкритих судових процесів.

З іншого боку, вищі партійні органи, починаючи уже з РК і ОК КП(б) У і вище по владній вертикалі уважно слідкували за тим, щоб не відбувалося надто тісного зрощення правоохоронних органів з судовими.

9. Впродовж досліджуваного періоду за вказівками партійних органів судді різних рівнів залучалися до активної участі в різного роду політичних та господарських кампаніях: весняні посівні кампанії, кампанії хлібозаготівлі, кампанії з лісозаготівлі, кампанії з виборів до місцевих рад і виборів суддів, кампанія боротьби з ОУН-івським підпіллям тощо. Водночас під час цих кампаній примусово мобілізованими ставали представники суддівського корпусу (судді та народні засідателі).

Побічним наслідком цих регулярних і неминучих кампаній ставала перевантаженість судів справами. Тривале кількадедне відлучення судді в підшефне село чи добровільно-примусове читання ним лекцій в робітничих колективах, установах, колгоспах, військових частинах тощо відволікало від виконання професійних суддівських обов'язків. Судді неминуче допускалися помилок і «недоліків» у основній роботі. Водночас з судді суворо питали за дотримання термінів судового провадження кримінальних та цивільних справ.

Враховуючи специфіку західноукраїнського регіону, де політично-господарські кампанії носили вищу інтенсивність, а боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» протягом 1944 – 1953 рр. носила безкомпромісний характер, не викликає сумніву, що громадські (кампанійські) обов'язки суддів тут суттєво перевищували аналогічні суспільні навантаження їх колег з Центру та Сходу. Відтак і процент браку при здійсненні професійного обов'язку – судочинства не міг бути нижчим.

10. У дисертаційному дослідженні висвітлено засоби, які радянська влада використовувала у боротьбі з українським національно-визвольним рухом опору на Західній Україні з 1944 до 1953 рр. Головна роль у боротьбі з визвольним рухом відводилася не інструментам пропаганди та переконання «трудящих» в уявних перевагах соціалізму та соціалістичної економіки, а потужній репресивно-каральній системі, зокрема її судовій ланці.

З метою залякування місцевого населення і повстанців, з санкції радянського «найбільш демократичного у світі» суду широко практикувалися привселюдні страти засуджених бійців УПА та цивільних ОУН-івців.

У 1944 р. для прискорення розгляду справ на арештованих ОУН-івців проводились виїзні сесії Військової колегії Верховного суду СРСР, які ухвалювали термінові вироки із застосуванням найвищої міри покарання – привселюдне повішання. Жорстокий терор був відповіддю на будь-яку діяльність, що потрапляла під визначення «націоналізм» чи «бандитизм». У 1945 р. практикували закриті судові процеси, а з метою повного знищення підпілля 5 вересня 1949 р. Постановою політбюро ЦК КП (б) У введено проведення відкритих судових процесів.

Політизація кримінального процесу зумовила поширення позасудового переслідування і засудження «списками». Справи на учасників національно-визвольного руху розглядали Військові трибунали Внутрішніх військ МВС Українського округу. Вироки характеризувалися блискавичністю (а відтак і упередженістю) їх ухвалення і надзвичайно суворими заходами покарання. Справи на членів родин репресованих, стосовно яких не віднайдено доказів у

вчиненні «злочину», але малися підозри участі у діяльності підпілля, розглядали Особливі наради при НКВС. У переважній більшості випадків вирок такої позасудової інстанції був каральним.

11. Політична ситуація яка склалася в післявоєнний період у західноукраїнському регіоні накладала свій відбиток на судову практику в кримінальних справах. Завдання покладені радянською владою суд здійснював шляхом розгляду в судових засіданнях кримінальних справ із застосуванням суворого покарання до зрадників Батьківщини, розкрадачів соціалістичної власності і інших ворогів народу.

Посилення кримінальної політики щодо загально-кримінальних справ супроводжувалось прийняттям низки нормативно-правових актів, якими радянська влада легалізувала суворі і довготривалі заходи покарання щодо крадіжки, спекуляції, хуліганства, самогеноваріння, і вчинення абортів. Також запроваджено кримінальну відповідальність за порушення трудової дисципліни і трудової повинності.

12. Характерною особливістю судового розгляду цивільних справ протягом 1944 – 1953 рр. була їх надмірна політизація.

Принциповий момент, який характеризує цивільно-правову практику епохи, – нерівність сторін цивільного процесу. Якщо однією з сторін виступала державна установа, а іншою – фізична особа, шанси останньої бачилися дуже сумнівними. Радянські судді стояли на захисті примату «соціалістичної власності», іноді навіть усупереч букві закону.

Утім при вирішенні судових позовів, де з обох сторін виступали фізичні особи, судді мали відносно вищу свободу дій, передусім з врахуванням нижчого ступеня втручання партійно-радянських установ у діяльність судів з розгляду цивільних справ.

В дисертації наведено приклад, коли народний суддя розглядаючи цивільну справу про завдання матеріальної шкоди шляхом побиття вікон, вирішила її неформально – у цивільному позові відмовила, але наклала адміністративну відповідальність (однаковий штраф у 100 рублів) на

позивачку та відповідачку. Підставою такого рішення, на нашу думку, принаймні частково послужило й т.зв. звичаєве право регіону.

13. В ході реформування сучасної української судової системи доречно осягнути пережитий досвід організації і діяльності радянського суду – як позитивний, так і негативний. Утвердження справедливого й незалежного суду на основі європейських стандартів з урахуванням історичних особливостей, культурних традицій та рівня правосвідомості вітчизняного суспільства має бути пріоритетним завданням органів державної влади та українського суспільства.

Зокрема, необхідно зміцнити незалежність судової влади в Україні. Для цього необхідно припинити тиск структур законодавчої та виконавчої влади на владу судову.

У своїй професійній діяльності суддя повинен послуговуватися передусім буквою і духом закону (Конституції, кодексів), а не сумнівними керівними вказівками та інструкціями, особливо тими, що виходять від політичних сил.

Один з принципів верховенства права – це стабільне законодавство та єдність судової практики. Забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності. Однакове застосування усіма судами одних і тих самих норм права має багато переваг, насамперед – це забезпечення принципу рівності всіх громадян перед законом і судом, зменшення навантаження на суди, мінімізація проявів корупції.

Для відновлення довіри до суду вимагається, щоб переважна більшість населення відчула причетність до його формування. З цією метою доцільно поєднати виборність на посаду суддів з наступним затвердженням обраних кандидатур вищими судовими інстанціями та гарантом Конституції – Президентом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НЕОПУБЛІКОВАНІ АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

1. Акт от 20 августа 1948 г. // Справки работников аппарата обкома КП(б)У о недостатках в работе судебно-следственных органов, донесения в обком партии прокуратуры, управления внутренних дел, о ведении следствий по уголовным делам, нарушениях социалистической законности и др. [Львовской области]: 10 января – 25 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 55–56.
2. Відділ кадрів Управління НКЮ УРСР у Дрогобицькій області // Отчеты управления Народного комиссариата юстиции УССР по [Дрогобычской] области о работе за IV квартал 1944 года: 25 декабря 1944 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 2. Арк. 2–6.
3. Директива МЮ УРСР № Д-32 від 14 вересня 1953 р. // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 6 января – 23 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 235–236.
4. Довідка-огляд роботи народного суду Комарнівського району з розгляду кримінальних та цивільних справ // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 11 мая – 13 июля 1950 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 28–30.
5. Довідка-огляд роботи народного суду м. Самбір з розгляду кримінальних і цивільних справ, що надійшли в Дрогобицький обласний суд з касаційними скаргами і протестами в I і II кварталі 1950 р. // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 11 мая – 13 июля 1950 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1.

- Спр. 49. Арк. 31–33.
6. Довідка-огляд роботи народного суду Самбірського району з розгляду кримінальних і цивільних справ, що поступили в Дрогобицький обласний суд з касаційними скаргами і протестами в I-му і II-му кварталі 1950 р. // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 11 мая-13 июля 1950 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 6–11.
  7. Довідка-огляд роботи народного суду Старосамбірського району з розгляду кримінальних та цивільних справ [по Дрогобычской области] // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 11 мая-13 июля 1950 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 16–20.
  8. Довідка про якість роботи народного судді Сколівського району за даними Дрогобицького обласного суду // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 11 мая –13 июля 1950 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 11–15.
  9. Докладная записка № 170/г от 22 ноября 1948 г. // Докладные записки о состоянии работы органов юстиции и судов: 20 января – 22 ноября 1948 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 60–62.
  10. Докладная записка о выполнении постановления Совета Министров УССР № 1179 от 16 июня 1950 г., о противопожарных мероприятиях по охране урожая 1950 г. // Докладные записки, обзоры, справки о фактах нарушения совзаконности сотрудниками МВД и МГБ: 6.01. – 19.12.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 217. Арк.130–140.
  11. Докладная записка о выполнении приказа Министра юстиции УССР за № 0294 от 15.02.1948 г. судебными органами Дрогобычской области // Докладные записки о состоянии работы органов юстиции и судов

- [Дрогобычской области]: 20 января – 22 ноября 1948 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 29–40.
12. Докладная записка о проведенной работе Львовским обкомом КП(б)У по подготовке к выборам народных судов // Информации, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У о работе административного отдела обкома партии, органов МВД, МГБ, горрайпланов по подготовке и проведении выборов народных судей и народных заседателей, правлений и ревкомиссий потребительской кооперации, борьбе с остатками банд ОУН, результатах проверки финансово-хозяйственной деятельности межобластной базы курортного управления и др.[по Львовской области]: 6 января – 17 декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп.3. Спр. 102. Арк. 87–89.
13. Докладная записка о работе судебных органов Украинской ССР по рассмотрению уголовных дел по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 15 апреля 1942 г. // Докладные записки, справки о работе суда и прокуратуры [Дрогобычской] области: 5.05 – 23.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 215. Арк. 3–5.
14. Докладная записка УМЮ по Дрогобычской области «О результатах изучения судебной практики по делам о спекуляции» // Справки, информации и докладные записки по улучшению справочной работы по законодательству, ликвидации нарушения Устава с/х артели в колхозах, изучении судебной практики по делам о спекуляции [по Дрогобычской области]: 10 января – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 46–50.
15. Докладная министру юстиции тов. Панасюку // Докладные записки о состоянии работы органов юстиции и судов [Дрогобычской области]: 20 января – 22 ноября 1948 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1–6.
16. Докладная УМЮ по Дрогобычской области // Доклады о состоянии работы органов юстиции и судов [Дрогобычской области]: 31 марта – 24 декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 46–53.

17. Докладные записки, справки ОК КП(б)У, УМВД, суда и прокуратуры о нарушении совзаконности в [Дрогобычской] области: 1.04. – 18.08.1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 182. Арк. 1–238.
18. Докладные записки, справки // Докладные записки, справки о работе суда и прокуратуры [по Дрогобычской] области: 5.05. – 23.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 215. Арк. 24–259.
19. Доклад о работе военного трибунала войск МВД Дрогобычской области за III квартал 1947 г. // Переписка, справки, докладные и другие материалы органов МГБ, суда, прокуратуры, Военного трибунала о нарушении ревзаконности: 4.08. – 30.12.1947 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 46. Арк. 65–68.
20. Доклад о работе с кадрами судебных исполнителей [в Дрогобычской области]: 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р- 1371. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1–11.
21. Доклад о работе Управления НКЮ УССР при Дрогобычском областном исполнительном комитете депутатов трудящихся, народных судов и нотариальных контор за второе полугодие 1945 г. // Отчеты и доклады Управления Народного комиссариата юстиции УССР по [Дрогобычской] области за I и II полугодие 1945 г.: 22 апреля – 2 февраля 1945 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 6. Арк. 54–68.
22. Докладная о проведении открытого судебного процесса над участниками бандитско-террористической группы в Сколевском районе Дрогобычской области // Докладные, обзоры и копии приговоров Дрогобычского военного трибунала: 06.01. – 19.11.1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 185. Арк. 127–133.
23. Докладная секретарю Дрогобычского обкома КП(б)У тов. Олексенко // Докладные, обзоры и копии приговоров Дрогобычского военного трибунала: 6.01. – 19.11.1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 185. Арк. 124–130.
24. Докладная секретарю ОК КП(б)У // Справки, информации, переписка и докладные ОК КП(б)У, облуправления МЮ, МВД, о работе органов

- милиции, суда и прокуратуры, фактах нарушения социалистической законности [по Дрогобычской области]: 18.01. – 15.11.1950 гг. ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 223. Арк. 39–60.
25. Донесение секретарю ЦК КП(б) тов. Мельникову // Справки работников аппарата обкома КП(б)У о недостатках в работе судебно-следственных органов, донесения в обком партии прокуратуры, управления внутренних дел, о ведении следствий по уголовным делам, нарушениях социалистической законности и др. [Львовской области]: 10 января – 25 декабря 1948 г. ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 139–150.
26. Звіт відділу кадрів Управління МЮ у Дрогобицькій області // Отчеты Управления [Министерства юстиции УССР] о работе отдела кадров по укомплектованию, движению и составе работников органов юстиции и судов [в Дрогобычской области] за 1946 г. и I и II полугодие 1947 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 4–7.
27. Звіт про роботу Управління НКЮ у Дрогобицькій області з липня 1944 р. по березень 1945 р. // Отчеты управления Народного комиссариата юстиции УССР по [Дрогобычской] области о работе за IV квартал 1944 года: 25 декабря 1944 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 2. Арк. 51–104.
28. Звіт про роботу Управління НКЮ УРСР у Дрогобицькій області // Отчеты управления Народного комиссариата юстиции УССР по [Дрогобычской] области о работе за IV квартал 1944 года: 25 декабря 1944 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 2. Арк. 39–50.
29. Информации, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У о работе административного отдела обкома партии, органов МВД, МГБ, горрайпланов по подготовке и проведении выборов народных судей и народных заседателей, правлений и ревкомиссий потребительской кооперации, борьбе с остатками банд ОУН, результатах проверки финансово-хозяйственной деятельности межобластной базы курортного управления и др. [по Львовской области]: 6 января – 17

- декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп.3. Спр. 102. Арк. 1–198.
30. Информации, отчеты, справки обкома партии о борьбе с бандами украинско-буржуазных националистов [по Дрогобычской области]: 1.01 – 18.11.1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 1–127.
31. Информация о исполнении директив Министерства юстиции УССР от 21 января 1952 г. № Д-3 // Справки, информации и докладные записки по улучшению справочной работы по законодательству, ликвидации нарушения Устава с/х артели в колхозах, изучении судебной практики по делам о спекуляции [в Дрогобычской области]: 10 января – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 7–8.
32. Інформація про роботу з підготовки до виборів народних суддів Дрогобицької області станом на 25 січня 1949 р. // Матеріали по організації і проведенню виборів народних судів (решення облісполкома по підготовці і итогах виборів, свідення і списки кандидатів і обраних народних суддів і народних засідателів): 1 октября – 2 февраля 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 41–126.
33. Лист Львівської юридичної школи № 65 від 20 травня 1953 р. // Переписка с Киевським филиалом ВЮЗИ и Львовской юридической школой по вопросу підготовки и переподготовки кадров: 1 марта – 30 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 16–17.
34. Лист МЮ СРСР № 5А-24159 від 26 травня 1953 р. // Распоряжения Министерства юстиции УССР: 2 января – 16 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 20–21.
35. Лист МЮ СРСР № з-0170-46 від 27 лютого 1953 р. // Распоряжения Министерства юстиции УССР: 2 января – 16 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 53–60.
36. Лист МЮ УРСР № 02-787 від 17 червня 1949 р. // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 10 января – 31 декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 27–72.

37. Лист МЮ УРСР № к-0169-81 від 20 березня 1953 р. // Переписка с Киевским филиалом ВЮЗИ и Львовской юридической школой по вопросу підготовки и переподготовки кадров: 1 марта – 30 декабря 1953 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 14–15.
38. Лист МЮ УРСР № у-023-111 від 16 липня 1953 р. // Распоряжения Министерства юстиции УССР: 2 января – 16 декабря 1953 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 14–19.
39. Лист секретарю Дрогобицького обкома КП(б)У // Докладные записки, справки и переписка ОК КП(б)У с органами прокуратуры и суда области о рассмотрении уголовных дел [по Дрогобычской области]: 2.01.1950 – 29.04.1950 г. ДАЛО. Ф. П-5001. Оп.12. Спр.214. Арк. 90–92.
40. Лист Управління МЮ УРСР у Дрогобицькій області № 9.491.60 від 19 лютого 1953 р. // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 6 января – 23 декабря 1953 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 41–44.
41. Лист Управління МЮ УРСР у Дрогобицькій області № 9.491.76 від 4 березня 1953 р. // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 6 января – 23 декабря 1953 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 63–65.
42. Лист Управління МЮ УРСР у Дрогобицькій області № 9.491.82 от 11 березня 1953 г. // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 6 января – 23 декабря 1953 г. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 78–80.
43. Материалы о подготовке и переподготовке советских кадров [в Дрогобычской области]: 1.01. – 15.12.1947 г. ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 129. Арк. 1–34.
44. Материал изучения практики работы народных судов Дрогобычской области по гражданским делам особого производства «О наложении штрафов о лесонарушениях», рассмотренных в I-м квартале 1947 г. // Обобщения судебной практики по отдельным категориям уголовных и

- гражданских дел [Дрогобычской области]: 2 апреля 1947 р. – 10 декабря 1947 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 81–84.
45. Материал изучения и обобщения судебной практики по гражданским делам о лесонарушениях, рассмотренных народными судами [Дрогобычской] области в первом полугодии 1951 г. // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 18 января 1951 – 8 января 1952 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 124–130.
46. Материал обобщения практики работы народных судов по рассмотрению уголовных дел по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 15.04.1942 г. за 2-е полугодие 1949 г. // Докладные записки, справки о работе суда и прокуратуры [Дрогобычской] области: 5.05.1950 – 23.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 215. Арк. 11–23.
47. Материалы обобщения работы нарсудов по Дрогобычской области за III кв. 1946 г. по искам о возвращении собственникам имущества (ст. ст. 59–60 ГК УССР) // Обобщения судебной практики по отдельным категориям уголовных и гражданских дел [по Дрогобычской области]: 2 апреля 1947 р. - 10 декабря 1947 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 95–100.
48. Материалы обобщения судебной практики народных судов [Дрогобычской области] по рассмотрению трудовых дел за II-е полугодии 1950 г. // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 18 января 1951г. – 8 января 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 40–45.
49. Материалы обобщения судебной практики по делам, предусмотренных ст.ст. 143, 143-1, 143-2, 143-3 УК УССР, рассмотренных нарсудами [Дрогобычской] области в первом полугодии 1952 г. // Обобщения судебной практики по отдельным категориям уголовных дел,

- рассмотренными народными судами [Дрогобычской] области: 7 сентября – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 53–56.
50. Обзор о качестве предварительного и судебного следствия по делам, рассмотренным военным трибуналом войск МВС Дрогобычской области о государственных преступлениях за IV квартал 1948 г. и I-й квартал 1949 г. // Докладные, обзоры и копии приговоров Дрогобычского военного трибунала: 6.01. – 19.11.1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 185. Арк. 80–83.
51. Обзор о качестве предварительного и судебного следствия по делам, рассмотренным военным трибуналом войск МВС Дрогобычской области о государственных преступлениях за IV квартал 1949 г. // Обзоры, доклады и отчеты о работе военного трибунала, преступлениях, совершенных работниками милиции: 30.01. – 13.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 220. Арк. 92–96.
52. Обзор судебной практики военного трибунала войск МВД Львовской области по делам о государственных преступлениях, предусмотренных ст. п. «а» 54-1, п. «а» ст. 20-54-1 и 54-12 УК УССР за 4-й квартал 1949 г. и 1-й квартал 1950 г. // Отчеты, обзоры военного трибунала [Львовской области] секретариату о работе: 9 января – 29 декабря 1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 471. Арк. 113–114.
53. Обзор судебной практики военного трибунала войск МВД Дрогобычской области по делам о преступлениях, совершённых работниками милиции за первое полугодие 1950 г. // Обзоры, доклады и отчеты о работе военного трибунала, преступлениях, совершенных работниками милиции: 30.01. – 13.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп.12. Спр.220. Арк. 92–93.
54. Обобщения практики работы народных судов [по Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 20 января – 20 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп.

1. Спр. 50. Арк. 16–20.
55. Обобщения практики работы народных судов [по Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 2–39.
56. Обобщение судебной практики по [уголовным] делам о спекуляции, рассмотренным народными судами Дрогобычской области во II-м и III-м кварталах 1952 г. // Обобщения судебной практики по отдельным категориям уголовных дел, рассмотренными народными судами [Дрогобычской] области: 7 сентября – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 83–85.
57. Обобщение судебной практики по уголовным делам о хулиганстве, рассмотренным народными судами Дрогобычской области в первом полугодии 1952 г. // Обобщения судебной практики по отдельным категориям уголовных дел, рассмотренных народными судами области: 7 сентября – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 48–50.
58. Образец программы обобщения судебной практики // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 6 января – 23 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 4–9.
59. Оперативное совещание Управления МЮ УССР по Дрогобычской области от 10 апреля 1951 г. // Приказы и распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 5 января – 29 декабря 1951 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 19–20.
60. О разбазаривании конфискованного имущества в районах Львовской области // Справки работников аппарата обкома КП(б)У о недостатках в работе судебно-следственных органов, донесения в обком партии прокуратуры, управления внутренних дел, о ведении следствий по уголовным делам, нарушениях социалистической законности и др. [по Львовской области]: 10 января – 25 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 30–34.

61. Отчеты, справки, докладные областной прокуратуры о состоянии и укреплении революционной законности [по Дрогобычской области]: 1.01. – 13.12.1948 г. ДАЛО. Ф.П-5001. Оп. 9. Спр. 64. Арк. 5–157.
62. Отчетный доклад о работе военного трибунала войск МВД Львовской области за I-й квартал 1950 г. // Отчеты, обзоры военного трибунала [Львовской области] секретариату о работе: 9 января – 29 декабря 1950 г. ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 471. Арк. 57–84.
63. Отчетный доклад о работе военного трибунала войск МВД Львовской области за III-й квартал 1950 г. // Отчеты, обзоры военного трибунала [Львовской области] секретариату о работе: 9 января – 29 декабря 1950 г. – ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 471. Арк. 199–240.
64. Отчет о подготовке и проведении выборов народных судов и народных заседателей по Львовской области // Информации, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У о работе административного отдела обкома партии, органов МВД, МГБ, горрайпланов по подготовке и проведении выборов народных судей и народных заседателей, правлений и ревкомиссий потребительской кооперации, борьбе с остатками банд ОУН, результатах проверки финансово-хозяйственной деятельности межобластной базы курортного управления и др. [в Львовской области]: 6 января – 17 декабря 1949 г. ДАЛО. Ф. П-3. Оп.3. Спр. 102. Арк. 103–110.
65. Отчет о работе административного отдела Львовского обкома КП(б) У за II квартал 1949 г. // Информации, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У о работе административного отдела обкома партии, органов МВД, МГБ, горрайпланов по подготовке и проведении выборов народных судей и народных заседателей, правлений и ревкомиссий потребительской кооперации, борьбе с остатками банд ОУН, результатах проверки финансово-хозяйственной деятельности межобластной базы курортного управления и др. [в Львовской области]: 6 января – 17 декабря 1949 г. ДАЛО. Ф. П-3. Оп.3. Спр. 102. Арк. 48–50.

66. Отчет о работе административного отдела Львовского обкома КП(б)У за II квартал 1949 г. // Информации, справки работников отдела о пропагандистской, агитационно-массовой работе, работе вузов, школ, сети партийного просвещения, подготовке к выборам народных судей и др. [по Львовской области]: 19 января–28 декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 242. Арк. 52–55.
67. Отчет о работе военного трибунала войск МВД Дрогобычской области за второй квартал 1950 г. // Обзоры, доклады и отчеты о работе военного трибунала, преступлениях совершенных работниками милиции [по Дрогобычской области]: 30.01. – 13.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп.12. Спр. 220. Арк. 80–89.
68. Переписка с областным Управлением МГБ по проверке кадров 1949 г. [по Дрогобычской области]. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 55. Арк. 1–151.
69. План організаційних та організаційно-технічних заходів з підготовки та проведення виборів народних судів Дрогобицької області УРСР // Материалы по организации и проведению выборов народных судов (решения облисполкома по подготовке и итогах выборов, сведения и списки кандидатов и избранных народных судей и народных заседателей): 1 октября – 2 февраля 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 10–13.
70. Постанова виконкому Дрогобицької обласної ради депутатів трудящих «Про контроль за нормами висіву та охорони насіння під час весняної сівби» // Решения и распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 18 февраля – 11 сентября 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 32–38.
71. Постановление исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся № 1710 от 16 августа 1952 г. // Решения и распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 18 февраля – 11 сентября 1952 г. *ДАЛО*.

- Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр.66. Арк. 52–54.
72. Постановление Президиума Дрогобычского обласного Совета профсоюзов «Об итогах работы областного совещания председателей товарищеских судов» № 25 от 26 июня 1952 г. // Решения и распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 18 февраля – 11 сентября 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр.66. Арк. 39–40.
73. Постановление Совета Министров СССР № 992 от 14 апреля 1947 г. о типовых штатах народных судов // Штатні розписи і кошториси УМЮ, нарсудів, нотконтор Дрогобицької області за 1944–1948 рр.: 1 червня 1944 р. – 31 грудня 1948 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 1. Арк. 68–77.
74. Постановления исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 2 февраля – 14 ноября 1946 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1–8.
75. Приговор // Дело по обвинению Зарецкого Алексея Васильевича по ст. ст. 20-54-1 "а". *ДАЛО*. Ф. Р-3258. Оп. 1. Спр. 2584. Арк. 50–52.
76. Приказ МЮ УССР № 14 от 1 апреля 1953г. // Приказы Министерства юстиции УССР: 12 января – 10 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр.77. Арк. 19–21.
77. Приказ МЮ УССР № 35 от 18 сентября 1953 г. // Приказы Министерства юстиции УССР: 12 января – 10 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр.77. Арк. 48–50.
78. Приказы, распоряжения Управления Народного комиссариата и Министерства юстиции УССР по [Дрогобычской] области: 11 января – 25 ноября 1946 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр.7. Арк. 1–77.
79. Приказы Управления Народного Комиссариата юстиции УССР по [Дрогобычской] области: 12 февраля – 15 ноября 1945 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–36.
80. Приказы Управления Министерства юстиции УССР по [Дрогобычской] области: 29 января – 30 декабря 1947 г. *ДАЛО*. Ф. Р-

1371. Оп. 1. Спр.12. Арк. 1–129.
81. Приказы Управления Министерства юстиции УССР по [Дрогобычской] области: 15 января – 31 декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 1–45.
82. Распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся № 25-р от 20 января 1953 г. // Решения и распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 20 января – 27 октября 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр.81. Арк. 1–10.
83. Распоряжения МЮ УССР: 2 января – 16 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–149.
84. Распоряжения Управления МЮ УССР по Дрогобычской области № 2.491.246 от 17 августа 1951 г. // Приказы и распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 5 января – 29 декабря 1951 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 29–40.
85. Распоряжения Управления МЮ УССР по Дрогобычской области № 2.491.252 от 9 сентября 1953 г. // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 6 января – 23 декабря 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 201–204.
86. Розпорядження Управління МЮ УРСР по Дрогобицькій області до всіх народних судів // Распоряжения Управления Министерства юстиции УССР по Дрогобычской области: 10 января – 31 декабря 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 20–61.
87. Решения и распоряжения Дрогобычского облисполкома и докладная записка Управления [Министерства юстиции в Дрогобычской области] по рассмотрению заявлений и жалоб трудящихся: 4 января – 4 июля 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 1–12.
88. Решения и распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 18 февраля – 11 сентября 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 2–12.

89. Решения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся № 865-а от 27 апреля 1953 г. // Решения и распоряжения исполнительного комитета Дрогобычского обласного совета депутатов трудящихся: 20 января – 27 октября 1953 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 15–39.
90. Рішення четвертої сесії Дрогобицької обласної Ради депутатів трудящих (другого скликання) від 28 грудня 1948 р. «Про вибори народних судів Дрогобицької області» // Матеріали по організації і проведенню виборів народних судів (решения облисполкома по подготовке и итогам выборов, сведения и списки кандидатов и избранных народных судей и народных заседателей): 1 октября – 2 февраля 1949 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 14–99.
91. Спецдонесение «О выполнении постановления Пленума ЦК КП(б)У «Об итогах весеннего сева и мерах по уходу за посевами, подготовке и проведению уборки урожая зерновых и других с/х культур в 1952 г.» и указания МЮ УССР 8 июля 1952 г. № 2.0175.127» // Справки, информации и докладные записки по улучшению справочной работы по законодательству, ликвидации нарушения Устава с/х артели в колхозах, изучении судебной практики по делам о спекуляции: 10 января – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 43–44.
92. Специальное донесение «Об итогах весеннего сева и мерах ухода за посевами, подготовке и проведению уборки урожая зерновых и других сельскохозяйственных культур» // Справки, информации и докладные записки по улучшению справочной работы по законодательству, ликвидации нарушения Устава с/х артели в колхозах, изучении судебной практики по делам о спекуляции: 10 января – 1 декабря 1952 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 42–43.
93. Спецсообщения УМВД и справки РК, ГК, ОК КП(б)У о борьбе с бандами украинских буржуазных националистов: 1.01. – 27.03.1946 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп.7. Спр. 218. Арк. 55–57.

94. Справка о прекращенных и возвращённых на доследование делах и оправданных [лиц] военным трибуналом пограничных войск МВД Львовского округа по контрреволюционным преступлениям за IV-й квартал 1947 г. и за январь – май 1948 г. // Справки работников аппарата обкома КП(б)У о недостатках в работе судебно-следственных органов, донесения в обком партии прокуратуры, управления внутренних дел, о ведении следствий по уголовным делам, нарушениях социалистической законности и др. [по Львовской области]: 10 января – 25 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 12–20.
95. Справка о проверке результата учёта и реализации оставшегося имущества после выселения семей бандпособников ОУН-УПА по Перемышлянскому району // Справки работников аппарата обкома КП(б)У о недостатках в работе судебно-следственных органов, донесения в обком партии прокуратуры, управления внутренних дел, о ведении следствий по уголовным делам, нарушениях социалистической законности и др. [по Львовской области]: 10 января – 25 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 35–50.
96. Справка о работе административных органов и областных отделов, подведомственных административному отделу обкома КП(б)У Украины за 1951 г. // Справки о работе административного отдела обкома партии [по Дрогобычской области]. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 15. Спр. 64. Арк. 2–8.
97. Справка о работе сектора кадров МВД, МГБ, суда и прокуратуры отдела кадров [Львовского] обкома КП(б)У // Справки работников сектора о подборе и расстановке кадров МВС, МДБ, суда и прокуратуры. Списки и резерв сотрудников административных органов [во Львовской области]: 10.06. – 31.12.1947 г. *ДАЛО*. Ф. П-3, Оп. 2. Спр. 228. Арк. 5–56.
98. Справка о работе судебных органов Дрогобычской области по рассмотрению уголовных дел по Указу Президиума Верховного Совета

- СССР от 15 апреля 1942 г. «Об ответственности колхозников за невыработку обязательного минимума трудодней» // Докладные записки, справки о работе суда и прокуратуры [Дрогобычской] области: 5.05. – 23.11.1950 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 12. Спр. 215. Арк. 6–8.
99. Справки работников аппарата обкома КП(б)У о недостатках в работе судебно-следственных органов, донесения в обком партии прокуратуры, управления внутренних дел, о ведении следствий по уголовным делам, нарушениях социалистической законности и др. [по Львовской области]: 10 января–25 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 78–81.
100. Стенограмма совещания работников органов суда, прокуратуры, МВД, МГБ [по Дрогобычской области]: 26.03.1948 г. *ДАЛО*. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 44. Арк. 1–29.
101. Узагальнення практики народних судів Дрогобицької області за 1948 р. // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской] области по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 20 января – 20 декабря 1948 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 25–30.
102. Узагальнення практики розгляду кримінальних справ народними судами Дрогобицької області по Указу ПВР від 7 квітня 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за виготовлення і продаж самогону» // Обобщения практики работы народных судов [Дрогобычской области] по рассмотрению отдельных категорий уголовных и гражданских дел: 20 января – 20 декабря 1950 г. *ДАЛО*. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 86–88.
103. Управління Народного комісаріату юстиції УРСР у Львівській області // Справи постійного зберігання за 1944–1956 рр. *ДАЛО*. Ф. Р-1453. Оп. 1, Арк. 1–5.
104. Штат Дрогобицького обласного суду станом на 20 квітня 1949 р. // Штатні розписи Управління МЮ Дрогобицької області, нарсудів та

нотконтор за 1949–1950 рр.: 1 січня 1949 р. – 31 грудня 1950 р. ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 34–35.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

105. Довідка про випадки безпідставного засудження та виправдання нарсудами Станіславської області за січень–серпень 1953 р. // Доклады, отчеты и обзоры о состоянии и работе органов юстиции и судов Станиславской области: 12 января – 30 декабря 1953 г. *ДАІФО*. Ф. Р-539. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 15–17.
106. Переписка с областным судом по судебной работе, анализы и обобщения работы народных судов: 13 февраля – 30 декабря 1953 г. *ДАІФО*. Ф. Р-539. Оп. 1. Спр.97. Арк. 1–58.
107. Подання про притягнення до дисциплінарної відповідальності нарсудді ІІ-ї ділянки м. Коломиї тов. Магмета Р. П. // Переписка с областным судом по судебной работе, анализы и обобщения работы народных судов [в Станиславской области]: 13 февраля – 30 декабря 1953 г. *ДАІФО*. Ф. Р-539. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 16–17.
108. Представление о привлечении к дисциплинарной ответственности народного судьи Большецовского района Чернецкого А. И. // Представления в Верховный суд УССР по уголовным и гражданским делам и переписка по судебной работе [в Станиславской области]: 2 января – 30 декабря 1953 г. *ДАІФО*. Ф. Р-539. Оп.1. Спр.92. Арк. 72–73.
109. Представление о привлечении к дисциплинарной ответственности народного судьи Лисецкого района тов. Хоха В. Т. // Представления в Верховный суд УССР по уголовным и гражданским делам и переписка по судебной работе [в Станиславской области]: 2 января – 30 декабря 1953 г. *ДАІФО*. Ф. Р-539. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 120–121.
110. Руководящие указания УМЮ народным судам по судебным вопросам: 12 января – 20 декабря 1952 г. *ДАІФО*. Ф. Р-539. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 1–268.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

111. Доклад начальника управления министерства юстиции по Тернопольской области «О результатах выборов народных судов и задачах судебных органов области» // Доклады о состоянии работы органов юстиции и судов за 1948 год. *ДАТО*. Ф. Р-10. Оп. 3. Спр. 28. Арк. 34–44.
112. Докладная записка о результатах ревизии судебных органов Тернопольской области за 2-ое полугодие 1946 г. // Докладная записка о результатах ревизии судебных органов Тернопольской области Народным комиссариатом юстиции УССР за 1946 год. *ДАТО*. Ф. Р-10. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 1–22.
113. Докладная записка о результатах ревизии Тернопольского областного Управления МЮ УССР // Докладная записка о результатах ревизии облуправления МЮ УССР и судов за 1947 г. *ДАТО*. Ф. Р-10. Оп. 3. Спр. 23. Арк. 49–61.
114. Докладная записка о результатах ревизии Тернопольского областного Управления МЮ УССР // Докладные записки о результатах ревизии Тернопольского облуправления МЮ УССР и судов [Тернопольской области] за 1949 год. *ДАТО*. Ф. Р-10. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 34–39.
115. Докладная записка с 1.10.1948 г. – 1.06.1949 г. // Докладные записки о результатах ревизии Тернопольского облуправления МЮ УССР и судов за 1949 год. *ДАТО*. Ф. Р-10. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 40–47.
116. Отчет о работе областного управления наркомата юстиции УССР при Тернопольском областном Совете депутатов трудящихся за первое полугодие 1945 г. // Отчеты, доклады о состоянии работы органов юстиции и судов [Тернопольской области] за 1945 г. *ДАТО*. Ф. Р-10. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 1–30.

Державний архів Волинської області (ДАВО)

117. Отчеты и докладные в Министерства юстиции УССР, обобщение

- судебной практики по отдельным категориям уголовных дел [по Волынской области]: 24 января – декабрь 1948 г. *ДАВО*. Ф. Р-18. Оп. 2. Спр.21. Арк. 1–232.
118. Приказы, директивы и инструкции НКЮ СССР и УССР, Верховного суда СССР: 6 марта 1946 г. – 23 декабря 1946 г. *ДАВО*. Ф. Р-18. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 1–153.
119. Приказы, директивные письма и инструкции НКЮ СССР и УССР. Постановления пленума Верховного Суда СССР: 31 марта 1940 г. – 18 сентября 1944 г. *ДАВО*. Ф. Р-18. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 1–73.
120. Приказы и директивные письма МЮ СССР и УССР: 10 января – 30 декабря 1947 г. *ДАВО*. Ф. Р-18. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 117.
121. Приказы, директивные указания МЮ СРСР и УССР: 7 января – 25 декабря 1948 г. *ДАВО*. Ф. Р-18. Оп. 2. Спр.19. Арк. 1–106.
122. Приказы и директивные указания МЮ СРСР за 1953 г. *ДАВО*. Ф. Р-18. Оп.2. Спр. 53. Арк.1–93.

Державний архів Рівненської області (ДАРО)

123. Акт [ревизии] 5.02.1945 г. // Акты ревизии по нарсудам [Ровенской области]: декабрь 1944 г. – декабрь 1945 г. *ДАРО*. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 79–177.
124. Акт ревизии 23.08. – 1.09.1948 г. // Акты ревизий работы народных судов [Ровенской области]: август – декабрь 1948 г. *ДАРО*. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 15. Арк. 1–3.
125. Акт ревизии 14 – 18.07.1950 г. // Акты ревизий народных судов [Ровенской области]: январь – декабрь 1950 г. *ДАРО*. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 1–7.
126. Акт ревизии народного суда Александрійського району // Акты ревизии работы народных судов [Ровенской области]: 1948 г. *ДАРО*. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 15. Арк. 3–18.
127. Акт ревизии народного суда Березновського району // Акты ревизий

- народных судов [Ровенской области]: 27 января – декабрь 1947 г. ДАРО. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 11. Арк. 369–375.
128. Акт ревизии народного суда Березновского района // Наряд № 26. Акты ревизий народных судов [Ровенской области]: январь–декабрь 1949 г. ДАРО. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 22. Арк. 1–13.
129. Акт ревизии народного суда Вербского района // Акты ревизии по нарсудам [Ровенской области]: декабрь 1944 г. – декабрь 1945 г. ДАРО. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 178–202.
130. Акт ревизии народного суда первою участка Дубновского района // Акты ревизии работы народных судов [Ровенской области]: 1948 г. ДАРО. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 15. Арк. 116–130.
131. Акт ревизии народного суда Млыновского района // Акты ревизий народных судов [Ровенской области]: 1951 г. ДАРО. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 41. Арк. 32–43.
132. Доклад об итогах работы народных судов Ровенской области за 1946 г. // Акты ревизий по нарсудам [Ровенской области] за 1946 г. ДАРО. Ф. Р-104. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 17–26.

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

133. Выписка из постановления № 2333 Совета Министров УССР и ЦК КП(б) У от 16 октября 1948 года «Об осенне-зимних лесозаготовках в сезон 1948/49 гг.» // Накази, листи та інструкції керівних місцевих органів юстиції народним судам [в Закарпатській області] за 1948 р.: 10 січня – 24 грудня 1948 р. ДАЗО. Ф. Р-1871. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 139–141.
134. Доповіді і матеріали про підсумки узагальнення судової практики по окремих категоріях цивільних справ [в Закарпатській області] за 1951 рік: 10 січня – 31 грудня 1951 р. ДАЗО. Ф. Р-1871. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 1–159.
135. Інструкція «Про проведення народними судьями звітування перед виборцями (населенням) про їх роботу та роботу народного суду» //

Накази, листи та інструкції Управління Міністерства юстиції по Закарпатській області народним судам з питань застосування законодавства за 1946 р. *ДАЗО*. Ф. Р-1871. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 24–26.

136. Лист Управління НКЮ при Закарпатському облвиконкомі № Х-520/1946 // Накази, листи та інструкції Управління Міністерства юстиції у Закарпатській області народним судам з питань застосування законодавства за 1946 р. *ДАЗО*. Ф. Р-1871. Оп. 1. Спр.1. Арк. 15–16.
137. Лист Управління НКЮ при Закарпатському облраді депутатів трудящих № 44 від 13.01.1948 // Накази, листи та інструкції керівних місцевих органів юстиції народним судам [Закарпатской области]: 10 січня – 24 грудня 1948 р. *ДАЗО*. Ф. Р-1871. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2–4.

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

138. Акт ревизии народного суда Выжницкого района Черновицкой области // Акты ревизии и обследования работы народных судов [Черновицкой] области: 13 января – 20 сентября 1947 г. *ДАЧО*. Ф. Р-38. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 97–105.
139. Акт ревизии народного суда 1-го участка Ленинского р-на, 24 –28 января 1946 г., г. Черновцы // Акты ревизии и обследования работы народных судов [Черновицкой] области. Том 1: 24 января – 1 ноября 1946 г. *ДАЧО*. Ф. Р-38. Оп. 3. Спр. 40. Арк. 9–16.
140. Акт ревизии народного суда 1-го участка Сталинского района [Черновицкой области] // Акты ревизии и обследования работы народных судов [Черновицкой] области. Том 1: 24 января – 1 ноября 1946 р. *ДАЧО*. Ф. Р-38. Оп. 3. Спр. 40. Арк. 46–49.
141. Акт ревизии народного суда 2-го участка Сталинского района Черновицкой области // Акты ревизии и обследования работы народных судов [Черновицкой] области. Том 1: 24 января – 1 ноября 1946 г. *ДАЧО*. Ф. Р-38. Оп. 3. Спр. 40. Арк. 25–29.
142. Акт ревизии работы народного суда Вашковского района // Акты

ревизии и обследования работы народных судов [Черновицкой] области. Том 1: 24 января – 25 ноября 1951 р. *ДАЧО*. Ф. Р-38. Оп. 3. Спр. 80. Арк. 1–16.

143. Акт ревизии работы народного суда Вашковецкого района // Акты ревизии и обследования работы народных судов [Черновицкой] области. Том 1: 20 февраля – 25 декабря 1953 г. *ДАЧО*. Ф. Р-38. Оп. 3. Спр. 107. Арк. 3–16.

ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ (В Т.Ч. ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ)

144. Витяг з постанови РНК СРСР, ЦК ВКП(б) і ВЦРПС від 28 грудня 1938 р. «Про заходи по налагодженню трудової дисципліни, поліпшенню практики державного соціального страхування і боротьбі із зловживаннями в цій справі» // Законодавство про працю: Збірник найважливіших законів, указів і постанов. Київ–Харків: Укр. вид-во політ. літер., 1946. С. 88–91.
145. Витяг з Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств і установ» // Законодавство про працю: Збірник найважливіших законів, указів і постанов. Київ–Харків: Укр. вид-во політ. літер., 1946. С. 91.
146. Війна після війни (вступ) // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943– 1959. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ–Торонто, 2001. С. 9–42.
147. Директивний лист НКЮ СРСР «Про повернення репатрійованим радянським громадянам будинків, що належать їм за правом особистої власності або за правом забудови» № Д-2 від 5 січня 1946 р. //

- Цивільний кодекс УРСР. (Затв. пост. ЦВК Української РСР від 16 грудня 1922 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на 1 листопада 1949 р., з постат. матеріалами і додатками. К.: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 84.
148. Доклад наркома внутренних дел Украинской ССР В.С. Рясного Л.П. Берия о работе выездной сессии Военной коллегии Верховного Суда СССР от 28 декабря 1944 г. // НКВД- – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сборник документов. / Составители: Владимирцев Н.И., Кокурин А.И. М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. С. 225–226.
149. Доклад народного комиссара внутренних дел СССР Л.П. Берия в Государственный Комитет Обороны И.В. Сталину о работе 7 апреля 1945 г. заседания Особого совещания при НКВД СССР от 10 апреля 1945 г. // НКВД – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сборник документов. / Составители: Владимирцев Н.И., Кокурин А.И. М.: Объединенная ред. МВД России, 2008. С. 280.
150. Доповідна записка завідувача адміністративним відділом ЦК КП(б)У Г. Дроздова «Про проведення відкритих судових процесів у західних областях УРСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп» (не пізніше 5 вересня 1949 р.) // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1959. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ – Торонто, 2001. С. 375376.
151. Доповідна записка Міністерства юстиції України ЦК КП(б)У про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. «Про заходи щодо забезпеченню свідків, які дають свідчення в слідчо-судових

- органах, від репресій з боку банд українсько-німецьких націоналістів» № 1369 від 1 вересня 1948 р. // Літопис УПА. Нова серія. Том 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МД – КДБ 1948. Книга третя: 1948 / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко, К. Абрамов. Київ – Торонто, 2003. С. 301–303.
152. Загальна частина // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 3–15.
153. Загальна частина // Цивільний кодекс УРСР. (Затв. пост. ЦВК Української РСР від 16 грудня 1922 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 5–12.
154. Закон Верховного Совета СССР от 1 ноября 1939 г. «О включении Западной Украины в состав Союза Советских Социалистических Республик с воссоединением ее с Украинской Советской Социалистической Республикой» // Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР: 1938–1975. В 3-х т. Том 1. / Упор. М.И. Юмашев, А.В. Калитеевская и Р.Н. Владимирцев. Москва: Изд-во «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1975. С. 43.
155. Закон Верховної Ради УРСР від 15 листопада 1939 р. «Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР: 1938–1973. В 2-х т. Том 1. / Упор. З. К. Калінін. Київ: Вид-політ. літ-ри України, 1974. С. 23.
156. Закон о судеустройстве СССР, союзных и автономных республик. Офиц. изд. Рига: ЛАТГОСИЗДАТ, 1948. 18 с.
157. Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр. Харківське книжково-газетне

- вид-во, 1946. 60 с.
158. Інструкція о порядке ссылки членов семей оуновцев и активных повстанцев в отдаленные районы Союза ССР // Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. Кн. 2.: Документи і матеріали. К.: Либідь, 1994. С. 502–506.
  159. Інструкція НКЮ СРСР «Про порядок розгляду справ про розірвання шлюбу» від 27 листопада 1944 р. // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р). Офіц. текст із змін і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-політ. літер. УРСР, 1949. С. 113–117.
  160. Інструкція НКЮ СРСР «Про порядок розгляду судами справ про стягнення недоїмок з обов'язкових натуральних поставок, податків, обов'язкового окладного страхування, самооподаткування і не внесених у строк штрафів» № 7 від 1 лютого 1945 р. // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р). Офіц. текст із змін і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-політ. літер. УРСР, 1949. С. 125–136.
  161. Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У про прилюдну страту у містах Дрогобич і Борислав учасників ОУН і УПА та про наміри проведення таких акцій в інших населених пунктах області № 0035 від 11 січня 1945 р. // Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади в II кн. Кн. II. Львів, 1997. С. 167–168.
  162. Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У про прилюдну страту у містах Дрогобич і Борислав учасників ОУН і УПА та про наміри проведення таких акцій в інших населених пунктах області № 0035 від 11 січня 1945 р. // Літопис УПА. Нова серія. Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС– МВС, МДБ – КДБ 1943–1959.

- Документи і матеріали. Книга перша: 1943–1945. / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ – Торонто, 2002. С. 309.
163. Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У про прилюдну страту у містах Дрогобич і Борислав учасників ОУН і УПА та про наміри проведення таких акцій в інших населених пунктах області № 0035 від 11 січня 1945 р. // Сергійчук В.І. Десять буремних літ [Текст]: західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 194–195.
  164. Інформація і донесення наркома внутрішніх справ СРСР про розгляд Особливою нарадою при НКВС СРСР слідчих справ на членів родин, причетних до ОУН і УПА № 613/б від 29.05.1945 і № 640/б від 06.06.1945 // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр./ Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. С. 270–271
  165. Інформація наркома внутрішніх справ УРСР на імя Л. Берії про виконання вироків виїзних сесій Військової колегії Верховного суду СРСР щодо членів ОУН № 1417/б від 28.12.1944 // «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр./ Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. С. 127–128.
  166. Конституция (Основной закон) Украинской Советской Социалистической Республики (С изменениями и дополнениями, принятыми Верховным Советом Украинской ССР 28 июня 1947 г. по докладу Редакционной комиссии). Офиц. изд. К.: Изд. Верховного Совета Украинской ССР, 1947. 27 с.
  167. Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (Із змінами і доповненнями, ухваленими I, II, III, VI, VII, VIII сесіями Верховної Ради СРСР). Офіційне вид. Львів: Вид. «Вільна Україна», 1945. 24 с.
  168. Лист Наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії секретареві ЦК КП(б)У

- М. Хрущову про посилення боротьби з націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР № 1302/б від 2 грудня 1944 р. // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ - Торонто, 2001. С. 116–117.
169. Наказ НКЮ і прокуратури СРСР № 84/133 від 22 липня 1940 р. «Про порядок притягнення до відповідальності робітників і службовців, котрі допустили запізнення без поважних причин більше, ніж на 20 хвилин після обідньої перерви або самовільне залишення роботи раніше, ніж за 20 хвилин до обідньої перерви або до закінчення робочого дня» // Законодавство про працю. Збірник найважливіших законів, указів і постанов. Київ-Харків: Укр. вид-во політ. літер., 1946. С. 95.
170. Окреме судочинство // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р). Офіц. текст із змін і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-політ. літер. УРСР, 1949. С. 34–43.
171. Особлива частина. Розділ V «Господарські злочини» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 40–46.
172. Особлива частина. Розділ VII «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 46–50.
173. Особлива частина. Розділ II «Злочини проти порядку управління» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ.

- літер. УРСР, 1950. С. 20–36.
174. Особлива частина. Розділ 1 «Контрреволюційні злочини» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 16–20.
175. Особлива частина. Розділ VII «Майнові злочини» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 50–57.
176. Постанова Пленуму Верховного суду СРСР № 29/15/у від 15 серпня 1940 р. «Про недоліки судової практики у справах про самовільне залишення робітниками і службовцями підприємств та установ і про прогули без поважних причин» // Законодавство про працю. Збірник найважливіших законів, указів і постанов. Київ – Харків: Укр. вид-во політ. літер., 1946. С. 97–98.
177. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 14/6 від 5 вересня 1949 р. «Про проведення відкритих судових процесів у західних областях УРСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп» // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ – Торонто, 2001. С. 376–379.
178. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 14/6 від 5 вересня 1949 р. «Про проведення відкритих судових процесів у західних областях УРСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп» // Сергійчук В.І. Десять буремних літ [Текст]: західноукраїнські землі у 1944–1953рр.: Нові документи і матеріали. Київ: Дніпро, 1998. С. 737–738.
179. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У № 83/61 від 05.10.1951 і № 84/12 від 11.10.1951 «Про проведення відкритих судових процесів над

- учасниками українських буржуазно-націоналістичних банд» // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали. / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ – Торонто, 2001. С. 437–439.
180. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 85/11 від 24 жовтня 1951 р. «Про зміну п. 1 постанови ЦК КП(б)У від 5 жовтня 1951 р. «Про проведення відкритих судових процесів над учасниками українських буржуазно-націоналістичних банд» // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ – Торонто, 2001. С. 439.
181. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 166/87 від 1 червня 1948 р. «Про заходи щодо забезпеченню свідків, які дають свідчення в слідчо-судових органах, від репресій з боку банд українсько-німецьких націоналістів» // Літопис УПА. Нова серія. Том 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ – Торонто, 2001. С. 341–346.
182. Постанова Ради Міністрів Української РСР № 1165 від 25 червня 1948 р. «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру» // Звід законів Української РСР. В 9-ти т. – Том 3 / Упор. В.Г. Зайчук, М.Г. Хоменко, В.Ю. Пехота, М.Г. Осипенко, О.Н. Якименко, І.О. Забродін, М.О. Пантелеєв, Б.О. Гречко, І.І. Лукінов. Київ: Політвидав України, 1982. С. 551.
183. Постанова РНК СРСР від 21 серпня 1940 р. «Про порядок надіслання до суду справ про злочини, передбачені указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р., і виконання вироку в цих справах» // Законодавство про працю. Збірник найважливіших законів, указів і постанов. Київ - Харків: Укр. вид-во політ. літер., 1946. С. 95–96.

184. Постанова РНК СРСР «Про відповідальність за невиконання обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі колгоспними дворами та одноосібними господарствами» від 24 листопада 1942 р. // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р.). Офіц. текст зі змін. і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид.-політ. літер. УРСР, 1949. С. 117–119.
185. Постанова РНК УРСР №1633 від 1 грудня 1944 р. «Про посилення боротьби зі спекуляцією і розкраданням товаро-матеріальних цінностей» // Збірник чинних законів, указів Президії Верховної Ради і постанов уряду Української РСР. У 3-х т. Том 1. Київ: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1949. С. 102–103.
186. Постанова ЦВК УРСР від 9 серпня 1922 р. «Про взаємовідносини судових і адміністративних органів влади» // Збірник чинних законів, указів Президії Верховної Ради і постанов уряду Української РСР. У 3-х т. Том 1. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1949. С. 57–58.
187. Постанова № 52 Пленуму Верховного Суду СРСР від 28 жовтня 1935 р. «Про найточніше додержання процесуальних норм у цивільному процесі» // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р.). Офіц. текст зі змін. і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид. політ. літер. УРСР, 1949. С. 72–74.
188. Положение о выборах народных судов Украинской ССР. (Утверждено Указом Президиума Верховного Совета Украинской ССР от 10 октября 1948 г.). Офиц. изд. К.: Укр. изд. полит. литер., 1949. 16 с.
189. Постановление Пленума Верховного суда СССР № 12/8/у/с от 7 августа 1944 г. «О квалификации преступлений членов антисоветской организации «ОУН» // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика [Офіційне видання] / За ред. В.Т. Маляренка. К.: Юрінком, 1997. С. 49.

190. Постановление Пленума Верховного суда СССР № 5/1/СС от 23 марта 1944 г. «О квалификации самовольного перехода линии фронта на сторону противника» // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика [Офіційне видання] / За ред. В.Т. Маляренка. К.: Юрінком, 1997. С. 49–50.
191. Розділ 26-а «Про розірвання шлюбу» // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р. Офіц. текст зі змін. і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид.-політ. літер. УРСР, 1949. С. 42–43.
192. Розділ 1 «Засади» // Цивільний процесуальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК і РНК Української РСР 5 листопада 1929 р. Офіц. текст зі змін. і доп. на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид.-політ. літер. УРСР, 1949. С. 5–7.
193. Судочинство в судах першої інстанції. Розділ 21 «Судове засідання» // Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. (Затв. постановою ЦВК Української РСР від 20 липня 1927 р.). Офіц. текст із змін. і доп. на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид.-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 51–58.
194. Указ від 25 березня 1946 р. «Про перетворення Ради Народних Комісарів Української РСР на Раду Міністрів Української РСР і Народних Комісаріатів Української РСР на Міністерства Української РСР» // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР: 1938–1973. В 2-х т. Том 1. / Упор. З.К. Калінін. Київ: Вид.- політ. літер.-ри УРСР, 1974. С. 64.
195. Указ ПВС СССР от 4 декабря 1939 г. «Об образовании Волынской, Дрогобычской, Львовской, Ровенской, Станиславской и Тернопольской областей в составе Украинской ССР» // Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР: 1938–1975. В 3-х т. Том 1 / Упор. М.И. Юмашев, А.В. Калитеевская и Р.Н.

- Владимирцев. Москва: Изд-во «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1975. С. 101–102.
196. Указ ПВС СССР от 22 января 1946 г. «Об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР» // Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР: 1938– 1975. В 3-х т. Том 1 / Упор. М.И. Юмашев, А.В. Калитеевская и Р.Н. Владимирцев. Москва: Изд-во «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1975. С. 103.
197. Указ ПВР УРСР від 24 січня 1946 р. «Про введення на території Закарпатської області законодавства Української РСР» // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР: 1938–1973. В 2-х т. Том 1. / Упор. З.К. Калінін. Київ: Видавництво політичної літер-ри України, 1974. С. 63.
198. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 7 квітня 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за виготовлення і продаж самогону» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 129.
199. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств і установ» // Кримінальний кодекс УРСР. (Затв. ЦВК Української РСР 8 червня 1927 р.). Офіц. текст із змінами і доп. на листопад 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1950. С. 121–124.
200. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 серпня 1940 р. «Про розгляд народними судами справ про прогули і самовільне залишення підприємств та установ без участі народних засідателів» // Законодавство про працю. Збірник найважливіших законів, указів і постанов. Київ-Харків: Укр. вид-во політ. літер., 1946. С. 95.

ЗАГАЛЬНА ТА СПЕЦІАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

201. Аксененок Г.А., Григорьев В.К., Пятницкий П.П. Колхозное право [Учебник для юрид. высших учебных заведений]. М.: Госюриздат, 1950 г. 296 с.
202. Аксененок Г.А. Роль суда в укреплении семьи в советском государстве. *Социалистическая законность*. 1949. Март. № 3. С. 3 – 11.
203. Анашкин Г.Е. Советский суд – подлинно народный суд. Материал к лекции. М., 1957. 24 с.
204. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ – Рівне: ДФ «Таля», 2001. 336 с.
205. Андрухів О. І. Правові підстави репресій проти учасників ОУН-УПА та членів їх родин у Західній Україні в повоєнні роки. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспект: збірник наукових праць* / за заг. ред. М. А. Журби. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. Ч. IV. С. 28–35.
206. Андрухів І.О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст.: історико-політологічний аналіз: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. 363 с.
207. Бабий Б.М. Правовые исследования в Академии наук Украинской РСР (1919–1973). К.: Научная мысль, 1974. 143 с.
208. Бакакин А. Народный суд – основное звено судебной системы СССР. ОГИЗ. политической лит-ры, 1949. 45 с.
209. Бакулин Н. Отчеты народных судей перед населением. *Социалистическая законность*. 1948. Июнь. № 6. С. 47
210. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945 – 1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
211. Бек К. Відновлення сталінської системи в повоєнній УРСР.

- Український історичний журнал.* 2012. № 4. С. 127 – 139.
212. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. Кн. 1. К.: Либідь, 1994. 432 с.
213. Божьев В.П., Перлов И.Д. Развитие законодательства о судебном управлении в СССР. *Советская юстиция.* 1967. № 11. С. 14 – 16.
214. Бордонов С. Юридические школы перед новым учебным годом. *Социалистическая законность.* 1949. Сентябрь. № 9. С. 7 – 11.
215. Бородин С.В. Выборность и подотчетность народного суда. М., 1957. 63с.
216. Бортніков В. І. Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944–2009 рр.): монографія / В. І. Бортніков, А. І. Пархом'юк. Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки, 2009. 384 с.
217. Бугай М.Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина». Ин-т рос. истории РАН. Москва: Наука, 2006. 271 с.
218. Важнейшая задача органов прокуратуры и суда в период уборки урожая и хлебосдачи. *Социалистическая законность.* 1949. Июль. № 7. С.1 – 3.
219. Важный этап в развитии советского права (Новое общесоюзное законодательство в области уголовного права, судостройства и судопроизводства). Труды научной сессии ВИЮН. М., 1960. 212 с.
220. Василенко П.Т. Суд и прокуратура в СССР. Лекция по советскому государству и праву для студентов юридических ВУЗов. М., 1963. 43 с.
221. Вильнянский С.И. Лекции по советскому гражданскому праву. Харьков, 1958. 60 с.
222. Винниченко І.І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К.: Рада, 1994. 126 с.
223. Вишинський А. Радянський суд і соціалістичне правосуддя. Київ: Держ. вид-во політ. літ-ри при РНК УРСР, 1939. 44 с.
224. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве. –

- М.: Госюриздат, 1950. 308 с.
225. Власов В. За дальнейший подъем юридического образования и советской науки права. Социалистическая законность. 1947. Ноябрь. № 11. С. 24 – 29.
226. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия: политический портрет Й.В. Сталина. М.: Изд-во АПН, 1989. В 2-х книгах. Кн. II. Ч. 2. 272 с.
227. Вопросы уголовного права и процесса в практике Верховных Судов СССР и РСФСР (1938 – 1967 гг.). М., 1967. 368 с.
228. Воцилин С. Высшее юридическое заочное образование. *Социалистическая законность*. 1945. № 7. С. 18 – 21.
229. Вронська Т. В. Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952): монографія. Х.: Право, 2008. 264 с.
230. Вронська Т. Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. К.: Видавництво «Сфера», 2007. № 29. С.134–159.
231. Вронська Т. В. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади (1917–1953 рр.): наукове видання. К.: Темпора, 2013. 624 с.
232. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Том 3. Философия духа. – М.:Мысль, 1977. 471 с.
233. Гельфанд И.А. Підготовче засідання суду. [під ред. Д.Х. Панасюка]. К.: Міністерство юстиції УРСР [б.в.], 1947. 31 с.
234. Гельфер М.А. Вопросы особенной части уголовного права в практике Верховного суда СССР. (Преступления должностные, посягающие на трудовую дисциплину, хозяйственные преступления) / Под редакцией и с предисловием проф. М.М. Исаева. Москва: Утверждено дирекцией ВЮЗИ, 1948. 64 с.
235. Гехман Я. Улучшить исполнение судебных решений. *Социалистическая законность*. 1948. Сентябрь. № 9. С. 20– 22.

236. Голунский С.А., Карев. М. Судостроительство СССР. Юриздат, 1946. 432 с.
237. Голяков И.Т. Советский суд. М.: Юриздат, 1947. 123 с.
238. Горшенин К.П. Советский суд. М.: Юриздат, 1951. 122 с.
239. Гринюк В.О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6) С. 1–13.
240. Дела о расторжении брака в Украинской ССР. *Социалистическая законность*. 1948. Сентябрь. № 9. С. 35–36.
241. Добровольская Т.Н. Верховный Суд СССР. М. : Юрид. лит., 1964. 164 с.
242. Добровольская Т.Н. Народный суд – основное звено судебной системы СССР. Всесоюзный ин-т юрид. наук. М.: Госюриздат, 1956. 120 с.
243. Добровольская Т.Н. Отчеты судей и народных заседателей. М.: Юрид. лит., 1969. 52 с.
244. Добровольская Т.Н. Областной (краевой) суд. Всесоюзный ин-т юрид. наук. М.: Госюриздат, 1956. 136 с.
245. Журавлев Н.И. Советский народный суд – самый демократичный суд в мире. Кишинев, 1954. 21 с.
246. Задача прокуратуры и суда в период подготовки и проведения весеннего сева. *Социалистическая законность*. 1949. Апрель. № 4. С. 5–8.
247. Зейдин Е.О работе Всесоюзного института юридических наук. *Социалистическая законность*. 1947. Январь. № 1. С. 4–7.
248. Значение руководящих разъяснений Пленума Верховного Суда СССР Учен. зап. Харьков, юрид. ин. Вып. 13. Харьков, 1959, 76 с.
249. Из доклада Министра юстиции СССР Н.М. Рычкова на совещании актива работников юстиции 20 декабря 1946 г.: «Постановление ЦК ВКП(б) о расширении и улучшении юридического образования в стране и задачи органов юстиции». *Социалистическая законность*. 1947. Февраль. № 2. С. 1–14.
250. Из практики Пленума Верховного суда СССР. *Социалистическая законность*. 1947. Август. № 8. С. 22–23.

251. Из практики Пленума Верховного суда СССР. *Социалистическая законность*. 1948. Май. № 5. С. 54–56.
252. Из практики Пленума Верховного суда СССР. *Социалистическая законность*. 1948. Июль. № 7. С. 63–64.
253. Історія держави і права Української РСР: (1917–1960) / ред. кол.: В.М. Корецький та ін. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. 729 с.
254. Історія держави і права України. У 2-х томах. Т.2: [Підручник] / За ред. акад. В.Я. Тація, проф. А.Й. Рогожина. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 580 с.
255. Історія Української РСР. Том 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Книга перша: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-ті) / ред.кол. Ю.Ю. Кондуфор, І.І. Артеменко, В.М. Бабій [та ін.] Київ, 1979. 390 с.
256. Карев Д.С. Организация суда и прокуратуры в СССР [Учебник для юрид. высших учеб. заведений]. М.: Гос. изд-во юрид. л-ры, 1954. 312 с.
257. Карев Д.С. Советская юстиция. М.: Юрид. изд. МЮ СССР, 1948. 459 с.
258. Карев Д.С. Судостроительство. М.: Юрид. изд., 1950. 314 с.
259. Кельман М.С. Юридична наука: монографія. Тернопіль: ТЗОВ «Тернограф», 2011. 492 с.
260. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. Ин-т госуд. и права Рос. Акад. наук. М. : Аванта, 2001. 146 с.
261. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. Львів: Видавничий центр Львівського нац. університету ім. І. Франка, 2000. 304 с.
262. Клейнман А.Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. М.–Л.: Изд-во Академии наук СРСР, 1950. 72 с.
263. Когут П.В. Колективізація в західноукраїнському селі. Львів: ЛФ УАДУ – Логос, 2000. 80 с.

264. Кодинцев А.Я. Государственная политика в системе органов юстиции СССР в 1933–1956 гг. : автореферат дис. ...док. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Екатеринбург, 2010. 42 с.
265. Кодинцев А.Я. Государственная политика в СССР в 30–50-е гг. XX века в сфере юстиции: [монография]. Куртамыш: ГУЛ «Куртамышская типография», 2008. 600 с.
266. Колодій, А. М.. Принципи права України [Текст]: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
267. Комаров Б. Производственная практика студентов. *Социалистическая законность*. 1948. Март. № 3. С. 7.
268. Костицький М.В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної Академії Внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 3–11.
269. Костицький М.В. Методологія пізнання української історико-правової діяльності. Вісник Львівського нац. ун-ту. Серія юрид.наук. 1994. Вип. 30.
270. Костюк Г. Сталінізм в Україні: (Генеза та наслідки): Дослідження і спостереження сучасника / Пер. з англ. К.: Смолоскип, 1995. 508 с.
271. Кожевников М. В. История советского суда (1917–1956). М.: Юриздат, 1957. 421 с.
272. К проекту Гражданского процессуального кодекса СССР. *Социалистическая законность*. 1947. Январь. № 1. С. 11–13.
273. Кульчицький С.В. Закономірності еволюції радянської влади (короткі тези). *Укр. істор. журнал*. 2007. № 6. С. 181–217.
274. Курс советского уголовного процесса : Общая часть. М. : Юрид. Лит., 1989. 640 с.
275. Лаговський А. О речи прокурора в гражданском процессе *Социалистическая законность*. 1950. Сентябрь. № 9. С. 67–68.
276. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. 152 с.

277. Лисковец Б.А. Возмещение вреда, причиненного имуществу колхоза. М.: Госюриздат, 1948. 36 с.
278. Лисковец Б.А., Соминский А. Методика подготовки гражданского дела к слушанию. *Социалистическая законность*. 1947. Декабрь. № 12. С. 13–16.
279. Маймескулов Л. Н. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922) / Л. Н. Маймескулов, А. И. Рогожин, В. В. Сташис. 2-е изд. Харьков: Основа, 1990. 345с.
280. Малахов В.П. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории: монография. М.: ЮННТИ-ДАНА; Закон и право, 2011. 431 с.
281. Малярчук Р. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.
282. Марченко М. Н. Вторичные источники романо-германского права: прецедент, доктрина. *Вестник Московского университета*. 2000. № 4. С. 52–63.
283. Маслоский В.И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины 1939–1950 гг. Львов: Вища школа, 1984. 187 с.
284. Мироненко О.М. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 // Енциклопедія історії України: Т. 5. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. С.97–98.
285. Мироненко О. М. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941) / О.М. Мироненко, І.Б. Усенко, В.А. Чехович та ін.; Ред.: О.М. Мироненко, І.Б. Усенко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2001. 220 с.
286. Мусієнко І.В. Дисципліна по-сталінськи: Міфи і реальність (Указ від 26 червня 1940 р. і його реалізація у Чернівецькій області в 1940 – 1941

- рр.) // Питання історії України: Збірник наукових праць. Т. 2. Чернівці: Золоті литаври, 1998. С. 250–261.
287. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917–1967): в 2 т. К.: Наукова думка, 1966. Т. 1.: 1917–1925 гг. 831 с.
288. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917–1967): в 2 т. К.: Наукова думка, 1967. Т. 2.: 1926–1967 гг. 952 с.
289. Михайленко П.П. Революционное творчество народных масс в создании советского суда и советского уголовного права в УССР. Издательство Львовского университета, 1955. 48 с.
290. Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.): Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 260 с.
291. Настюк М.И. Создание и деятельность советских органов юстиции в западных областях УССР (1939–1941) / Под редакцией проф., д-ра юрид. наук А.П. Ткача. Львов: Издательское объединение «Вища школа», 1977. 94 с.
292. Настюк М. І., Гураль П. Ф., Павленко В. Л. Діяльність КП(б)У по відновленню та удосконаленню роботи органів суду в районах, звільнених від гітлерівських окупантів (1943–1945 рр.). *Вісник Київського університету. Актуальні питання історії КПРС*. Вип. 19. 1986. С. 81 – 84.
293. Настюк М.І. Застосування радянського законодавства у західних областях УРСР. *Радянське право*. 1979. № 10. С. 12 – 22.
294. Новицкий И.Б. Источники советского гражданского права. М., 1959. 125 с.
295. Окіпнюк В.Т. Деякі аспекта правозастосовної діяльності надзвичайних сесій судів УРСР у 1924–29 рр. *Бюлетен міністерства юстиції України*. 2009. № 4–5 (90-91). С. 31–37.
296. Олійник Ю.В. Створення судових органів на окупованій території України в роки Другої світової війни. *Історія України: маловідомі*

- імена, події, факти. 2004. Вип. 26. С. 245–252.
297. Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
298. Орловский П. Значение судебной практики в развитии советского гражданского права. *Советское государство и право*. 1940. № 8–9.
299. Павлов С. Методологія наукового пізнання правових традицій України. *Право України*. 2007. № 10. С. 17 – 22.
300. Парпан М.П. Восстановление местных органов власти, юстиции и прокуратуры в западных областях УССР. *Вестник Львовского университета. Серия юрид.* Вып. 21. Львов, 1982. С. 106 – 108.
301. Пархоменко Н. М. Методологічні підходи до дослідження джерел права. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. 117 с.
302. Перлов И.Д. Ревизия суда. М., 1945. 145 с.
303. Перлов И.Д. Организация работы народного суда. М: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1949. 175 с.
304. Перлов И.Д. Организация работы советского суда. М: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1953. 138 с.
305. Петухов, Г. Е. Советский суд и становление революционной законности в государственном управлении. Киев-Одесса: «Вища школа», 1982. 156 с.
306. Поволоцкий Л. К проекту нового учебного плана юридических институтов. *Социалистическая законность*. 1947. Февраль. № 2. С. 25–27.
307. Поліковський М. Окупаційний режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників (1944–1950-ті рр.). *Розбудова держави*. 1994. № 4. С. 42–49.
308. Потильчак Б.О. Радянський суд і правосуддя другої половини 1930-х – середини 1940-х рр.: рецепція в сучасній російській історично-правовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету:*

- Серія: Право.* Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 34–38.
309. Правотворчество в СССР/Под ред. А. В. Мицкевича. М., 1974. 135 с.
310. Псевдонаучное знание в современной культуре (материалы «круглого стола»). *Вопросы философии*. 2001. № 6. С. 3–32.
311. Пятницький П. Правовые вопросы организации труда в колхозах. *Социалистическая законность*. 1947. Октябрь. № 10. С. 9–13.
312. Пятницький П. Роль суда и прокуратуры в организационно-хозяйственному укреплении колхозов. *Социалистическая законность*. 1949. Октябрь. № 10. С. 12–16.
313. Райтер А. Заочное среднее юридическое образование нецелесообразное. *Социалистическая законность*. 1947. Июль. № 7. С. 19–20.
314. Раусов Г. Выше качество защиты по уголовным делам. *Социалистическая законность*. 1950. Июнь. № 6. С. 27–29.
315. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 90–101.
316. Ренев А. Усилить борьбу с волокитой. *Социалистическая законность*. 1952. Июнь. № 6. С. 44–47.
317. Рычков Н. Основы законодательства о труде. *Социалистическая законность*. 1946. Ноябрь-декабрь. № 11–12. С. 18–20.
318. Рівлін А.Л. Організація суду і прокуратури в СРСР / А.Л. Рівлін. – Харків: Вид-во Харківського держ. університету ім. О.М. Горького, 1962. – 260 с.
319. Рубльов О.С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–60-ті роки ХХ ст.): монографія / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
320. Русаков Г. Сохранить и улучшить среднее заочное юридическое образование. *Социалистическая законность*. 1947. Декабрь. № 12. С. 7–9.
321. Русаков Г. Юридические школы и курсы перед учебным годом.

- Социалистическая законность*. 1947. Сентябрь. № 9. С. 7–9.
322. Русначенко А. Народ збурений: Нац.-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 - 50-х роках. К.: Універ. вид-во «Пульсари», 2002. 519 с.
323. Семенов В.М. Суд и правосудие в СССР. М., 1976. 135 с.
324. Семенов Н. Советский суд и карательная политика. Мюнхен, 1952. 150 с.
325. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40-і поч. 50-х років ХХ ст.: монографія. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 292 с.
326. Сергеева Т.Л. Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в СССР. М., 1954. 156 с.
327. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2006. 656 с.
328. Скороходов И.И. Неустанно совершенствовать подбор, расстановку и большевистское воспитание кадров в органах Министерств юстиции и суда. *Социалистическая законность*. 1949. Сентябрь. № 9. С. 22–31.
329. Советское право в период Великой Отечественной войны. Часть 1. Гражданское право. – Трудовое право / под ред. И. Т. Голякова. М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1948. 431 с.
330. Совецание актива работников юстиции. *Социалистическая законность*. 1948. Декабрь. № 12. С.12–14.
331. Совецание начальников гражданско-судебных отделов прокуратур союзных республик и прокуратур областей РСФСР и Украинской ССР. *Социалистическая законность*. 1948. Январь. № 1. С. 23–28.
332. Соломон П. Советская юстиция при Сталине / Перевод с англ. Л. Максименкова. 2-е изд. Москва: Российская полит. энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Ельцина, 2008. 464 с.
333. Сталинская программа борьбы за восстановление и развитие сельского хозяйства и наши задачи. *Социалистическая законность*. 1947. Апрель.

- № 4. С. 1–4.
334. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. М.: «Наука», 1968. 470 с.
335. Строгович М.С. Основные вопросы оценки доказательств в уголовном процессе. *Советская юстиция*. 1936. № 22. С. 4–6.
336. Строгович М.С. Роль и задачи прокурора в суде при разрешении уголовных дел. *Социалистическая законность*. 1949. Июнь. № 6. С. 9–15.
337. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. М.: Изд. академии наук СССР, 1951. 119 с.
338. Судова влада в Україні : історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Відп. ред. Усенко І.Б. Київ : Наукова думка, 2014. 501 с.
339. Сусло Д.С. Історія суду Радянської України (1917 – 1967 рр.). К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 235 с.
340. Сусло Д.С. Недостатки практики судов Украинской ССР по делам о расторжении брака. *Социалистическая законность*. 1947. Апрель. № 4. С. 26–27.
341. Сухарев А.Я. Советский суд. М., 1976. 96 с.
342. Сюкияйне Л.Р. Доктрина как источник мусульманського права. Источники права. М.: Наука, 1985. С. 65–81.
343. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: [Навчальний посібник]. К.: Атіка, 2011. 944 с.
344. Терлюк І. Я. «Комуністична революція згори» в Україні: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917–1920-ті рр.). Львів: Каменяр, 2010. 150 с.
345. Тихомиров О. Методологія юридичної компаративістики: проблеми філософського осмислення. *Право України*. 2006. № 2. С. 34.
346. Трофименко В.А. Правова доктрина – основа формування правової системи країни. *Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. сил. Соц. філос., психологія*. 2009. Вип. 2. С. 127–137.

347. Трайнин А. Исторический акт. *Социалистическая законность*. 1947. Июль. № 7. С. 1–2.
348. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О дисциплинарной ответственности судей». *Социалистическая законность*. 1948. Август. № 8. С. 4–6.
349. Усеїнова Г.С. Первинна нормативна база судової системи України в період нової економічної політики. *Форум права*. 2010. № 2. С. 524–529. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
350. Усеїнова Г.С. Судова реформа УСРР 1922–1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду. *Право і Безпека*. 2010. № 2 (34). С. 47–51.
351. Усенко І.Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність. Харків: Ун-т внутрішніх справ, 1995. 74 с.
352. Хоптяр Ю.А. Судочинство і селянство України в 1929–1933 рр. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. ст.* 2005. Вип. 31. С. 151-160.
353. Хмелинин М. Поражение прав. *Социалистическая законность*. 1947. Октябрь. № 10 С. 13–16.
354. Хохлов Н. Недостатки в работе некоторых судов по делам о расторжении брака. *Социалистическая законность*. 1949. Ноябрь. № 11. С. 15–19.
355. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. М.: Госюриздат, 1951. 512 с.
356. Чельцов М.А. Уголовный процесс [учебник для юридических вузов]. - Государственное издательство юридической литературы, 1949. 622 с.
357. Черниченко С.А. Возникновение и развитие советской судебной системы в Украине (1918–1925 гг.). *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб.* Вип. 52. Харків, 2002. С. 27–36.
358. Чисніков В. Вищі судові органи України в особах (1917–2001 рр.). *Юридичний вісник України*. 2002. № 22. С. 14.
359. Чоповський В. Тернистий шлях борців за волю України (злочинна

- діяльність польського та радянського окупаційних режимів проти населення Західної України 20–50-ті рр. ХХ ст.). Львів: МПП «Талья», 2009 р. 218 с.
360. Чоповський М. Голгофа Західної України (злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр.). Львів: [б.в.], 1996. 136 с.
361. Чоповський М. Криваві події на Західній Україні: національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1920–1953 рр. Львів: [б.в.], 1998. 234 с.
362. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: Сторінки неписаної історії. К.: Наук. думка, 1993. 350 с.
363. Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. К.: Політвидав України, 1990. 143 с.
364. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна. *Український історичний журнал*. 1992. № 10/11. С. 3–12.
365. Шахов Д. Приблизить Всесоюзный юридический заочный институт к слушателям. *Социалистическая законность*. 1948. Октябрь. № 10 С. 26–28.
366. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Харків: Нац. акад. прав. наук України, 2013. С. 179–183.
367. Шипік Н.Ф. Реалізація пронаталістської політики у повоєнні роки на прикладі Сталінської області. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер.: Історія. 2009. Том 115. Випуск 102. С. 56–62.
368. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській

- Україні / М.М. Шитюк. *Український історичний журнал*. 2001. № 3. С. 128–142.
369. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект): монографія. Луцьк: Надстир'я, 1995. 176 с.
370. Berman H. *Justice in the USSR: An Interpretation of Soviet Law*. Harvard University Press, 1963. 450 p.
371. Berman H. Principles of Soviet Criminal Law. *The Yale Law Journal*. Volume 56. Number 5 (May, 1947). pp. 803–836.
372. Dmytryshyn B. *Moscow and the Ukraine 1918–1953: A Study of Russian Bolshevik National Policy*. New York: Bookman Associates, 1956. 310 p.
373. Ekelchik S. *History, Culture, and Nationhood under High Stalinism: Soviet Ukraine, 1939–1954: A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History*. Edmonton, Alberta: Department of History and Classics, University of Alberta, 2000. 374 p.
374. Heinzen J. *The Art of the Bribe: Corruption under Stalin, 1943–1953*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2016. P. 406.
375. Rittersporn G. T. *Stalinist Simplifications and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflict in the USSR: 1933–1953*. Char. Switzerland: Harwood Academic Publishers. 1991. 346 p.
376. Sharlet R. *Stalin and Soviet Legal Culture // Stalinism / Ed. by R. Tusker*. New York, 1977. P.155–179.

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА

377. Більшовики України обговорюють постанови Червневого Пленуму ЦК КП(б)У. Листи з первинних парторганізацій. *Радянська Україна*. 1947. 3 липня. № 133 (7824). С. 3.
378. По-більшовицькому організувати і провести хлібоздачу. *Радянська Україна*. 1947. 9 липня. № 138 (7829). С. 2.

379. Провести збирання краще, ніж сівбу, хлібозаготівлі – краще, ніж збирання. *Радянська Україна*. 1947. 2 липня. № 132 (7823). С. 3.
380. У Верховному Суді СРСР. *Радянська Україна*. 1947. 8 липня. № 137 (7828). С. 3.
381. Хлібозаготівлі у західних областях України. *Радянська Україна*. 1947. 6 серпня. № 162 (7853). С. 2.

МЕМУАРИ

382. Викторов Б.А. Без грифа «Секретно». Записки военного прокурора / Б. А. Викторов. М.: Юрид. лит., 1990. 336 с.
383. Губка І. У царстві сваволі. Спогади. Ч. 1. Львів: НВФ «Українські технології» Львів-2000, 2001. 606 с.
384. Західня Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941. Збірн. за ред. Мілени Рудницької. – Нью-Йорк: НТШ в Америці, 1958. 494 с.
385. Крушельницька Л.І. Рубали ліс... (Спогади галичанки). Третє, доповнене видання. Львів: Астролябія, 2008. 352 с.
386. Павлов М.П. Процессы и судьбы: Воспоминания и размышления военного прокурора. 5-е изд., испр. и доп. К.: Логос, 2003. 316 с.
387. Смирнов Я. Г. Вплоть до высшей меры. М.: Моек, рабочий, 1997. 220 с.

НАУКОВО-ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

388. Електронний архів Визвольного руху. URL: http://avr.org.ua/index.php/ROZDILY_RES?idUpCat=148
389. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.
390. Енциклопедія українознавства. / Під редакцією проф. д-р В.Кубійовича. Том 9. Львів, 2000. 360 с.
391. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Юрій Іванович Римаренко. Київ:

Гене́за, До́віра, 1996 . 942 с.

392. Російсько-український словник / укл. Д. І. Ганич, І. С. Олійник: видання п'яте. К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1980. 1012 с.
393. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: М.П. Бажана та ін. К.: «Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана», 2003. Т. 5. 733 с.
394. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3: Д – Й. 744 с.

АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

395. Андрухів О. І. Депортаційно-репресивні процеси на території Західних областей УРСР в 1939–1953 роках: історико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Донец. юрид. інститут Луганського ДУВС. Донецьк, 2012. 19 с.
396. Брийовська І.Б. Правове регулювання інституту власності в західних областях Української РСР (1939 –1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2015. с. 20.
397. Когут П.В. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. спец. 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 25 с.
398. Кондратюк С.К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2003. 21 с.
399. Кульгавець Х.Ю. Діяльність органів внутрішніх справ у західних областях Української РСР проти українського збройного підпілля в 1944 – 1950 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів.

- Політехніка». Львів, 2012. с. 17.
400. Леськів М. М. Радянський режим в західних областях України (1944–1953) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. спец. 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2008. 18 с.
401. Монченко С.А. Державне управління в західних областях України у післявоєнний період: політико-адміністративний аспект (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.01 / Інститут держ. управління Національної академії Державного управління при Президентові України. Львів, 2004. 20 с.
402. Нагірняк М. Я. Радянський тоталітаризм у боротьбі проти збройного підпілля ОУН і військових формувань УПА (1944–1953): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2003. 20 с.
403. Савчин Г.Я. Радянська система виконання покарань у західних областях України (1944–1953 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2015. 23 с.
404. Суцук О. П. Радянська карально-репресивна система 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 / Волинський нац. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк, 2009. 18 с.
405. Трухан А.Я. Прокуратура західних областей України у 1944–1953 рр. (історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2011. 16 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Думанівська А. Я. Судові процеси як засіб боротьби з українським національно-визвольним рухом в західних областях УРСР в 1944–1953 рр. *Митна справа*. 2013. № 2 (86). С. 30–35.
2. Думанівська А. Я. Політико-правові засади становлення і розвитку радянської судової системи в Україні у 1918–1953 рр. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 21, ч. I. С. 41–44.
3. Думанівська А. Я. Правовые основы регулирования выборов народных судей в западных областях Украинской ССР в 1948–1949 гг. *Северный регион: наука, образование, культура*. 2013. № 1. С. 254–261 (Росія).
4. Думанівська А. Я. Кадрове забезпечення суддів у західних областях Української РСР в 1944–1953 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 8–14.
5. Думанівська А. Я. Залучення суддів до участі в господарських кампаніях в західних областях Української РСР у 1944 – 1953 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 8. С. 12–15.
6. Думанівська А. Я. Подконтрольність судов компартиейним органам в западных областях УССР в 1944–1953 рр. *Legea și Viata*. 2014. Nr. 5/2 (269). С. 84–88 (Молдова).
7. Думанівська А.Я. Взаємодія суддів із прокуратурою та правоохоронними структурами в західних областях Української РСР 1944–1953 рр. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 5 (33). С. 83–88 (Польща).
8. Думанівська А.Я. Судові органи в боротьбі з кримінальною злочинністю в західних областях Української РСР 1944–1953 рр. *Recht der*

Osteuropäischen Staaten (ReOS). 2021. №1. С. 45–51 (Німеччина).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Думанівська А.Я. Радянська судова реформа 1922–1929 рр. та її реалізація в УСРР. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 квітня 2012 р.). Львів: Національний ун-т «Львівська Політехніка», 2012. С. 224 – 227.

10. Думанівська А.Я. Основні етапи розвитку судової системи в УСРР 1920-х – середини 1950-х рр. *Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: історія і сучасність*: матеріали Першої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. (м. Львів, 18 травня 2012 р.). Львів: ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2012. Вип. 1. С. 37 – 39.

11. Думанівська А.Я. Конституція УРСР 1937 р.: питання судоустрою і судочинства. *Конституціоналізм в Україні (ідеї, концепції, доктрини): історія і сучасність*: матеріали Другої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. (м. Львів, 25 квітня 2013 р.). Львів: ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2013. Вип. 2. С. 14 – 17.

12. Думанівська А.Я. Політика кадрового забезпечення органу юстиції – судових виконавців – у західних областях УРСР. *Політико-правова ідеологія українського національного державотворення: проблеми формування та еволюції (історико-теоретичний вимір)*: матеріали Третьої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. (м. Львів, 20 травня 2014 р.). Львів: ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2014. Вип. 3. С. 29 – 33.

13. Думанівська А.Я. Розгляд судами справ про розірвання шлюбу у західних областях Української РСР в 1944–1953 рр. *Юридичні науки: дослідження та європейські іновачії*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Ченстохова, Республіка Польща, 23-24 квітня 2021 р.). Полонійна академія в Ченстохові, 2021. Вип. 1 С. 18–22.

План роботи народного суду Городенківського району Станіславської області на лютий 1952 р.

№	Назва роботи	Дата	Місце виконання	Виконавець
1.	Судові засідання по кримінальним і цивільним справам	4, 5, 7, 8, 11, 13, 16, 18, 20, 21, 24, 25, 27 лютого 1952 р.	Нарсуд і виїзні сесії по актуальних справах	тов. Карпець
2.	Підготовчі засідання	1, 6, 8, 11, 16, 21, 25 лютого 1952 р.	нарсуд	тов. Карпець
3.	Провести заняття із заступниками нарсуддів на тему: «Судочинство у справах про стягнення податків, та про поставки сільськогосподарських продуктів»	6.02. 1952 р.	нарсуд	тов. Карпець
4.	Провести одноденний семінар з нар засідателями на тему: «Судовий розгляд кримінальних справ» – 2 год; «Питання сімейного права» – 2 год.; «Право спадщини» – 1 год. Лекція «Шляхи поступового переходу від соціалізму до комунізму» – 1 год.	22.02. 1952 р.	нарсуд	нарсуддя тов. Карпець, адвокат тов. Шарбай, нотаріус тов. Майорников, прокурор тов. Чіберев лектор РК КП(б)У
5.	Звітування перед виборцями про роботу нарсуду	10.02. 1952 р.	с. Топорівці	тов. Карпець
6.	Прочитати лекцію на тему: «Ленін і Сталін про соціалістичну законність»	17.02. 1952 р.	с. Стрільче	тов. Карпець
7.	Прочитати лекцію «Соціалістична власність є священною і	21.02., 28.02.	Райспоживс пілка	тов. Карпець

№	Назва роботи	Дата	Місце виконання	Виконавець
	недоторканою»	1952 р.	Спиртзавод	
8.	Провести міжвідомчу нараду суду, міліції, прокуратури про підсумки роботи з 1951 р. та заходи з поліпшення роботи на 1952 р.	15.02. 1952 р.	нарсуд	тов. Карпець тов. Чіберєв тов. Лезнов
9	Зробити узагальнення судової практики за III квартал з кримінальних справ за Указом від 4.06.51 р.	Закінчит и до 1.03. 1952 р.		тов. Карпець
10	Провести заняття з групою охорони громадського порядку з роз'яснення Указів Президії Верховної Ради СРСР від 4.06.1947 р. і від 7.04.1948 р.	19.02. 1952 р.	с. Ясенів-Пільний	тов. Карпець
11	Провірити правильність і своєчасність стягування аліментів на утримання дітей	до 25.02. 1952 р.	установи, підприємства, колгоспи	тов. Карпець
13	Перевірити роботу судового виконавця та канцелярії	28.02. 1952 р.	нарсуд	тов. Карпець
14	Провести виробничу нараду про стан роботи апарату суду та плановані заходи на березень.	29.02. 1952 р.	нарсуд	тов. Карпець
15	Проводити політінформації від 10-15 хв. по вівторках			тов. Карпець тов. Шарбай тов. Майорніков

ДАІФО. Ф. Р-539. Оп.1. Спр. 55. Арк. 60–61. [110].

План роботи Станіславського обласного суду Станіславської області на I квартал 1953 р.

№	Питання	Термін виконання	Виконавець
1.	Викликати на практику в обласний суд, народних суддів: Рогатинського району Обертинського району Ланчинського району	з 15.01.-1.02.1953 р. з 10.02.-15.02.1953 р. з 15.02.-1.03.1953 р.	тов. Кузьменко
2.	Надати практичну допомогу народним суддям: III дільниці м. Станіслава Долинського району Надвірнянського району Войнилівського району	з 15.01.-20.01. 1953 р. з 25.01.-1.02.1953 р. з 10.02.-15.02.1953 р. з 15.02.-25.02.1953 р.	тов. Шатайлюк тов. Богаченко тов. Балаван тов. Богаченко
3.	Узагальнити судову практику у справах приватного обвинувачення за IV квартал 1952 р., у справах м. Станіслава і трьох районів області з найбільшою кількістю надходження справ цієї категорії	20.01.1953 р.	тов. Осипенко
4.	Узагальнити судову практику обласного суду у справах про розкрадання соціалістичної власності, спекуляції і хабарництва за IV квартал 1952 р.	10.02.1953 р.	тов. Шатайлюк
5.	Узагальнити судову практику у справах, розглянутих обласним судом по скаргах і протестах на неправильні дії нотаріусів за 1952 р.	1.02.1953 р.	тов. Зосименко
6.	Узагальнити практику дисциплінарної колегії обласного суду за 1952 р.	1.03.1953 р.	тов. Кавицький
7.	Підібрати і узгодити з директивними органами кандидатів в народні засідателі обласного суду	20.01.1953 р.	тов. Кузьменко
8.	Скласти аналіз роботи народних судів і обласного суду за статистичними даними за січень-лютий, з обговоренням їх на оперативній нараді	10.02.1953 р. 10.03.1953 р.	тов. Кузьменко
9.	Перевірити облік, надходження і відповіді на скарги за IV квартал 1952 р.	20.01.1953 р.	тов. Серета

№	Питання	Термін виконання	Виконавець
10	Перевірити роботу канцелярії по колегіях	10.01.1953 р. 10.02.-10.03.1953 р.	тов. Шатайлук тов. Кабицький
11	Оперативні наради проводити двічі на місяць	10 і 25 числа кожного місяця	тов. Кузьменко
12	Рознести по картках весь законодавчий матеріал і налагодити ведення карток згідно інструкції	10.02.1953 р.	тов. Осипенко
13	Провести спільні семінарські заняття з УМЮ і нарсуддями		тов. Середа тов. Осипенко
14	Провести заняття з народними засідателями у м. Станіславі	10.02. і 15.03.1953 р.	тов. Кавицький
15	Щодекадно проводити заняття з технічним складом обласного суду згідно затверженому плану	10, 20, 30 числа щомісяця	тов. Шатайлук
16	Провести виробничу нараду працівників з оголошенням результатів роботи обласного суду за 1952 р. і завдань суду на 1953 р. у світлі директив XIX з'їзду КПРС	10.02.1953 р.	тов. Кузьменко

ДАІФО. Ф. Р-539. Оп.1. Спр. 97. Арк. 2,3. [106].

Додаток 4.

**Типовий штат народних (районних) судів, у т.ч. й західних областей
УРСР**

№	Найменування посад	Кількість штатних одиниць
1.	Народний суддя	1
2.	Секретар суду	1
3.	Секретар судового засідання	1
4.	Судовий виконавець	1
5.	Діловод-машиністка	1
6.	Прибиральниця-кур'єр	1
	Всього	6

ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 1. Арк. 68. [73].

Додаток 5.

**Застосування судової репресії Військовим трибуналом військ МВС
Дрогобицької області за зраду Батьківщини за четвертий квартал 1945 р.**

Стаття КК УРСР	Кількість покараних осіб				Всього засуджених осіб	Всього виправданих осіб
	до 10р.	10 р.	більше 10 р.	каторжні роботи		
54-1 «а»	-	423	2	166	600	16
54-2	5	8	-	-	13	—
54-3	14	10	-	-	24	—

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп.7. Спр. 218. Арк. 56. [93].

Додаток 6.

Кількість засуджених осіб за зраду Батьківщини Військовим трибуналом військ МВС Дрогобицької області за третій і четвертий квартали 1945 р.

Міра покарання:	За IV квартал 1945 р. кількість засуджених осіб %	За III квартал 1945 р. кількість засуджених осіб у %
до 10 р.	2,9	5,6
на 10 р.	68,2	61,7
більше 10 р.	0,2	0,23
каторжні роботи	27,2	31,3
ВТТ	0,9	1,4
Примусове лікування	0,5	-
Всього	100	100

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп.7. Спр. 218. Арк. 57. [93].

Додаток 7.

Терміни розгляду справ за контрреволюційні злочини Військовим трибуналом військ МВС Дрогобицької області у другому кварталі 1950 р.

Статті Криміналь- ного кодексу УРСР	Всього справ	Справи розгляну- ті до 5 днів	Справи розгляну- ті до 10 днів	Справи розгляну- ті до 20 днів	Справи розгляну- ті більше 20 днів	Відсоток розглянутих справ з порушенням терміну, %
54-1«а»	62	5	45	11	1	1,6
20-54-1«а»	38	4	30	4	-	--
54-2	2	-	2	-	-	
Всього	102	9	77	15	1	0,9

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп.12. Спр. 220. Арк. 92. [51].

Каральна практика Військового трибуналу військ МВС Дрогобицької області у другому кварталі 1950 р.

Характер злочинів (ст.ст. Кримінального кодексу УРСР)	Всього засуджено	Міра покарання	
		на 10 років	на 25 років
54-1«а»	88	-	87
20-54-1«а»	89	5	84
54-8	5	-	5
54-9	1	-	1
54-12	2	2	-
54-2	15	-	15
Всього	200	7	192

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп.12. Спр. 220. Арк. 93. [53].

Види та терміни покарань за розкрадання майна за різними нормативно-правовими актами [332, с. 394].

Види розкрадань	Термін покарання	
	Кримінальний кодекс УРСР 1927 р.	Укази від 4 червня 1947 р.
1. Особиста власність	До 3-х місяців позбавлення волі (виправно-трудова робота)	5– 6 років
2. Особистої власності повторно, або за змовою осіб	1 рік	6– 10 років
3. Державної власності	3 місяці	7– 10 років
4. Крадіжка державної власності повторно, або за змовою осіб	2 роки (5 років при можливості особливого доступу до майна)	10– 25 років
5. Дрібна крадіжка на підприємстві	1 рік	7 років
6. Державної власності в особливо великих розмірах	10 років або найвища міра покарання	10– 25 років
7. Грабіж	До 5-ти років	10– 15 років
8. Грабіж повторно, або за змовою кількох осіб	5– 10 років	15– 25 років

Рух справ по Указу ПВР СРСР від 26 червня 1940 р. «Про самовільне залишення роботи і прогул» за перше півріччя 1945 р. в Дрогобицькій області.

Ст. Указу	Залишок не розглянуто справ	К-сть справ які надійшли	Розгл. справ по суті	Розгл. справ заочно	Зупинено справ	Повер. на дослід. справ	Повер. за підсудністю справ	Всього закінчено	Залишок не розглянутих справ	
									всього	к-сть зупинених справ
ч.1 ст. 5	2	78	13	30	33	1	17	164	16	-
ч. 2 ст. 5	5	88	50	20	24	6	1	281	7	3
Всього	7	31	63	50	57	7	18	445	23	3

ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 6. Арк. 54. [21].

Додаток 11.

Рух справ по Указу ПВР СРСР від 26 червня 1940 р. «Про самовільне залишення роботи і прогул» за друге півріччя 1945 р. в Дрогобицькій області

Ст. Указу	Залишок не розгл. справ	К-сть спр. які надійшли	Розгл. справ по суті	Розгл. справ заочно	Зупинено справ	Повер. на дослід. справ	Повер. за підсудністю справ	Залишок не розглянутих справ	
								всього	к-сть зупинених справ
ч.1 ст. 5	6	310	174	3	70	7	7	83	57
ч. 2 ст. 5	7	518	444	-	72	-	7	32	13
Всього	13	848	618	3	142	7	14	115	70

ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 6. Арк. 54. [21].

Додаток 12.

Терміни розгляду справ по Указу ПВР СРСР від 26 червня 1940 р. «Про самовільне залишення роботи і прогул» за 1945 р. в Дрогобицькій області

Термін розгляду	Всього розглянуто справ	Розглянуто справ до 5 днів	Розглянуто справ від 6-10 днів	Розглянуто справ більше 10 днів
I-ше півріччя	363	327 (90 %)	132 (4,1 %)	23 (6,1 %)
II-ге півріччя	818	503 (81 %)	100 (15 %)	68 (4 %)

ДАЛО. Ф. Р-1371. Оп.1. Спр. 6. Арк. 55. [21].

Додаток 13.

Терміни розгляду справ по Указу ПВР СРСР від 15 квітня 1942 р. «Про відповідальність колгоспників за невиріток обов'язкового мінімуму трудоднів» за друге півріччя 1949 р. в Дрогобицькій області

№	Найменування суду	Розглянуто справ			
		всього	до 5 днів	до 10 днів	більше 10 днів
1.	Дубляни	3	1	2	-
2.	Журавно	13	4	8	-
3.	Дрогобицького району	6	6	-	-
4.	Рудки	1	1	-	-
5.	Мостиськ	12	11	1	-
6.	Подбужського району	18	9	7	2
7.	Меденичі	5	-	-	-
8.	Нижне-Устрики	7	-	6	1
Всього		65	32	24	3

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп.12. Спр. 215. Арк. 11. [46].